

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK DESTANLARINDA YARATILIŞ ANLAYIŞI VE
SEMİTİK KOZMOGONİLERLE İLİŞKİSİ

Hatice NACIR

DANIŞMAN
Prof. Dr. Ali İhsan YİTİK

2025

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK DESTANLARINDA YARATILIŞ ANLAYIŞI VE
SEMİTİK KOZMOGONİLERLE İLİŞKİSİ

Hatice NACIR

DANIŞMAN
Prof. Dr. Ali İhsan YİTİK

İZMİR – 2025

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : HATİCE NACIR
Öğrenci No : 2009801418
Tez Başlığı : Türk Destanlarında Yaratılış Anlayışı ve Semitik Kozmogonilerle İlişkisi

Savunma Tarihi : 29/04/2025
Danışmanı : Prof. Dr. Ali İhsan YİTİK

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Prof. Dr. Ali İhsan YİTİK	- Dokuz Eylül Üniversitesi	
Dr. Öğr. Üyesi Elif Hilal KARAMAN	- Dokuz Eylül Üniversitesi	
Doç. Dr. Muhammet YEŞİLYURT	- İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi	

HATİCE NACIR tarafından hazırlanmış ve sunulmuş olan bu tez savunmada başarılı bulunarak oy birliği() / oy çokluğu() ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Zehra Nilüfer KARACASULU
Müdür

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Türk Destanlarında Yaratılış Anlayışı ve Semitik Kozmogonilerle İlişkisi” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

22.5.2025

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Türk Destanlarında Yaratılış Anlayışı ve Semitik Kozmogonilerle İlişkisi
Hatice NACIR

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Felsefe ve Din Bilimleri Programı

İnsanoğlunun var oluşundan itibaren tüm medeniyet ve toplumlar üzerinde düşünülen ve genellikle irdelenen birtakım kavramlar bulunmaktadır. Bu kavramların başında gelen, insanlarda merak uyandıran kavram yaratılış kavramıdır. Yaratılışa bağlı olarak, evrenin yaratılışı, tanrının var oluşu, insanın yaratılışı ve yaratılan her şeyin son bulması önemli başlıklar olarak göze çarpmaktadır. Bilimsel bir ifadeyle kozmogoni, teogoni, antropogoni ve eskatoloji kavramları tarih boyunca gerek filozofların gerekse de bilim adamlarının çalışmalarının odağında yer almıştır.

Bu çalışmamızın amacı Türk destanlarında kozmogoni, teogoni, antropogoni ve eskatoloji kavramlarının incelenmesi ve bu öğelerin Semitik dinlerdeki anlatımlarla benzerliklerin ve farklılıklarının ortaya konulmasıdır.

Çalışmamızın ilk bölümünde sınıflandırmaları da dikkate alınarak Türk Destanları kendi dönemleri içinde orijinal metinlerinin eşliğinde ortaya konulmuştur. İkinci bölümde kozmogoni ve teogoni kavramlarına, üçüncü bölümde ise antropogoni ve eskatoloji kavramlarına ait düşünceler Türk Destanlarında ve Semitik Dinlerde örneklendirilip, benzerlikleri ve farklılıkları değerlendirilmiştir.

Belirlenen destanlar hakkında bilgi toplanması, toplanan bilgilerin incelenip analizinin yapılması için doküman analiz tekniği ve destanlarda ele alınan konuların Semitik dinler ile karşılaştırması için de dinler tarihine özgü "tarihi-karşılaştırmalı" metodunu kullanılmıştır.

İnsanoğlu, yaşam serüveni boyunca merak ettiği yaratılış odağındaki konuları bazen ilahi kaynaklı olarak bazen de toplum içinde ortaya çıkan bilgiler ile nesilden nesile aktararak kendi hikayesini oluşturmuştur. İnsan yaşadığı coğrafyada sürekli olarak birbiri ile etkileşim içinde olduğu için anlatılan mitlerin, kabul edilen inanç ve düşüncelerin benzerlikler barındırması da kaçınılmaz olmuştur. Semitik dinlere ait metinlerin yorumlanmasında da mitolojinin etkisini görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türk Destanları, Semitik Dinler, Yaratılış, Kozmogoni, Teogoni, Antropogoni, Eskatoloji.

ABSTRACT
Master's Thesis
The Concept of Creation in Turkish Epics and Its Relation to Semitic
Cosmogonies
Hatice NACIR

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of Philosophy and Religious Sciences
Philosophy and Religious Sciences Program

Since the existence of mankind, there are some concepts that have been thought about and generally examined in all civilizations and societies. One of the most important of these concepts and the one that arouses curiosity in people is the concept of creation. Depending on creation, the creation of the universe, the existence of God, the creation of human beings and the end of everything created stand out as important topics. In scientific terms, the concepts of cosmogony, theogony, anthropogony and eschatology have been at the center of the studies of both philosophers and scientists throughout history.

The aim of this study is to examine the concepts of cosmogony, theogony, anthropogony and eschatology in Turkish epics and to reveal the similarities and differences of these elements with the narratives in Semitic religions.

In the first part of our study, Turkish Epics are presented in their own periods in the presence of their original texts, taking into account their classification. In the second part, the concepts of cosmogony and theogony, and in the third part, the ideas of anthropogony and eschatology are exemplified in Turkish Epics and Semitic Religions and their similarities and differences are evaluated.

The document analysis technique was used to collect information about the epics, to examine and analyze the collected information, and the “historical-comparative” method specific to the history of religions was used to compare the issues addressed in the epics with Semitic religions.

Human beings have created their own story by transferring the issues in the focus of creation, which they have been curious about throughout their life adventure, from generation to generation, sometimes with divine origin and sometimes with the information that emerged within the society. Since human beings are constantly interacting with each other in the geography where they live, it has been inevitable that the myths told and the beliefs and thoughts accepted have similarities. The influence of mythology was also seen in the interpretation of the texts of Semitic religions.

Keywords: Turkish Epics, Semitic Religions, Creation, Cosmogony, Theogony, Anthropogony, Eschatology.

TÜRK DESTANLARINDA YARATILIŞ ANLAYIŞI VE SEMİTİK KOZMOGONİLERLE İLİŞKİSİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
EKLER LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM TÜRK DESTANLARI

1.1. TÜRK DESTANLARI VE SINIFLANDIRILMASI	5
1.1.1. İslamiyet Öncesi Türk Destanları	10
1.1.1.1. Altay – Yakut Dönemi	10
1.1.1.1.1. Yaratılış Destanı	10
1.1.1.2. Sakalar Dönemi	14
1.1.1.2.1. Alp Er Tunga Destanı	14
1.1.1.2.2. Şu Destanı	17
1.1.1.3. Hun Dönemi	18
1.1.1.3.1. Oğuz Kağan Destanı	19
1.1.1.4. Köktürk Dönemi	22
1.1.1.4.1. Bozkurt Destanı	22
1.1.1.4.2. Ergenekon Destanı	23
1.1.1.5. Uygur Dönemi	24
1.1.1.5.1. Türeyiş Destanı	24
1.1.1.5.2. Göç Destanı	26

İKİNCİ BÖLÜM**TÜRK DESTANLARINDA VE SEMİTİK DİNLERDE KOZMOGONİ VE
TEOGONİ KAVRAMLARININ İNCELENMESİ**

2.1. TÜRK DESTANLARINDA VE SEMİTİK DİNLERDE KOZMOGONİ	31
2.1.1. Evren Tasarımı	39
2.1.1.1. Yeraltı	47
2.1.1.2. Yeryüzü	49
2.1.1.3. Gökyüzü	50
2.1.2. Kozmogoni Anlayışında Benzerlik ve Farklılıklar	55
2.2. TÜRK DESTANLARINDA VE SEMİTİK DİNLERDE TEOGONİ	58
2.2.1. Tanrı Anlayışı	58
2.2.1.1. Ülgen	64
2.2.1.2. Umay	67
2.2.1.3. Erlik	69
2.2.2. Teogoni Anlayışında Benzerlik ve Farklılıklar	82

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM**TÜRK DESTANLARINDA VE SEMİTİK DİNLERDE ANTROPOGONİ VE
ESKATOLOJİ KAVRAMLARININ İNCELENMESİ**

3.1. TÜRK DESTANLARINDA VE SEMİTİK DİNLERDE ANTROPOGONİ	86
3.1.1. İlk İnsanın ve Kadının Yaratılması	86
3.1.2. İlk İnsanın ve Kadının Yeryüzüne Gönderilmesi	97
3.1.3. Antropogoni Anlayışında Benzerlik ve Farklılıklar	104
3.2. TÜRK DESTANLARINDA VE SEMİTİK DİNLERDE ESKATOLOJİ	106
3.2.1. Ölüm	107
3.2.2. Kıyamet	118
3.2.3. Eskatoloji Anlayışında Benzerlik ve Farklılıklar	131

SONUÇ

135

KAYNAKÇA

142

EKLER

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
ev.	Çeviren
ed.	Editör
rn.	rnek
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan Sayfaya
Haz.	Hazırlayan
vb.	Ve benzeri

EKLER LİSTESİ

EK 1: Radloff (Altay Türkleri) Derlemesi

ek s. 1

EK 2: Verbitskiy Derlemesi

ek s. 17

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu, Amacı ve Problemi;

Tarih boyunca yaşamış milletlerin her daim sahip oldukları ve anlattıkları mitsel hikayeleri vardır. Çok eski zamanlarda sadece söylence olarak kalmış ve zaman içerisinde insanların hafızalarından silinmiş veya gittikleri topraklarda çeşitli toplumlar ile etkileşim sonucu değişikliğe uğramıştır.

İnsanoğlu ilk çağlarda toplum içerisinde yaşanan olayları ve tabiatla karşılaştığı birtakım olayları çeşitli duygu ve düşünceler ışığında açıklamaya çalışmış, bu durumlar karşısında bazen korku bazen heyecan bazen de hayranlık duymuştur. Bu karışık duygular insanları efsaneler, hikayeler ve destanlar oluşturmaya itmiştir. Yaşananlar o dönemde kaleme alınamadığı için bu söylenceler zaman ilerledikçe ilmin ve büyük dinlerin de hayatlarına girmesi ile şekil değiştirmiş olsa da ilk formlarını kaybetmemişlerdir.

Türkler de aynı şekilde kendilerinde merak uyandıran konularda, yaşadıkları zorluklarda, milliyetçi duyguları ön plana çıkarmada manzum anlatımlar yolu ile kendi destanlarını oluşturmuşlardır. Türklerin geniş bir coğrafyaya yayılmaları, destanların bir araya getirilip toplanmaması gibi sebepler zaman içerisinde Türk destanlarının parçalarında kopuklara, eksikliklere ve unutulmalara yol açmıştır. Böylece Türk destanları dağınık bir hal almıştır.

Aslında Türk kültürü çok zengin bir mirasa sahiptir. İlk Türklere ait bilgilere Çin kaynaklarında rastlanır. Türklerin bilinen en eski destanı Rus Türkolog Vasili Radloff tarafından araştırılıp yazıya geçirilmiştir. Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lügati't-Türk adlı eseri de bize Türklerin eski yaşantıları hakkında bilgi vermektedir.

Araştırmanın konusu Türk destanlarında yer alan yaratılış ve Semitik dinlerde var olan yaratılış anlatımlarının birbirleri ile benzer yönleri ve farklı yönlerini ortaya koymaktır.

Araştırmamızda, bugüne kadar insanoğlunun yaşamını, düşüncesini ve inancını etkilemiş olan mitolojilerin, destanların Türk dünyası ve diğer toplumlarda var olan anlatımları araştırılmış, bu anlatımların birbirleri ile olan etkileşimleri ortaya konulmuş, ayrıca Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dinlerinde bu konulara dair var olan anlatımlar tespit edilerek ortak yönleri ve farklılıkları ele alınmıştır.

Araştırmamızda öncelikle şu sorulara cevap aranmıştır:

1. Destan nedir ve nasıl oluşmuştur?
2. Destanlarda öne çıkan unsurlar nelerdir?
3. Türk destanlarının gelişim yolculuğu nasıldır?
4. Türk destanları hangi dönemler içinde ele alınır?
5. İslam öncesi Türk destanlar hangileridir?
6. İslam sonrası destanlar hangileridir?
7. Kozmogoni kavramı ile ne anlatılır?
8. Türk topluluklarında evren anlayışı nasıldır?
9. Teogoni kavramı ne demektir?
10. Türklerin sahip oldukları tanrı anlayışları nasıldır?
11. İnsanın yaratılışı Türk mitolojisinde ve Semitik dinlerde nasıl ele alınmıştır?
12. Eskatoloji kavramı Türk mitolojisinde ve Semitik dinlerde nasıl ele alınmıştır?

Araştırmanın Kapsam ve Sınırları;

Araştırmamızın konusunu seçerken insanda her zaman merak uyandıran yaşamın ilk bilgisini, yaratılışı, inanışları, yok oluşu ve eski topluluklarının yaşam hikayelerini ele alan destanlar konusunda bir çalışma yapmak istedik.

Tüm dünya topluluklarının sahip olduğu destanları da düşünerek çalışmamızda, konuyu sınırlandırmak ve odak netliği yakalamak adına Türk destanlarını ele aldık.

İlk insandan itibaren var olan Tanrı inancı ve buna bağlı olarak geniş coğrafyaya yayılan ve Semitik Dinler olarak da adlandırılan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dinlerinin Türk mitolojisine etkisi düşünülerek hem Türk mitolojisinde hem de Semitik dinlerde yer alan kozmogoni, antropogoni, teogoni ve eskatoloji konularındaki sahip oldukları anlayış ve inanışlarını karşılaştırmalı olarak vermeye çalıştık.

Araştırmanın Metot ve Kaynakları;

Bu çalışmayı yaparken belirlediğimiz destanlar hakkında bilgi toplamak, toplanan bilgilerin incelenip analizini yapmak adına doküman analiz tekniğini ve

destanlarda ele alınan konuları Semitik dinler ile karşılaştırma için dinler tarihine özgü "tarihi-karşılaştırmalı" metodunu kullandık.

Çalışmamız giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümde Türk destanlarını ele alınmıştır. Destanların sınıflandırmalarını da dikkate alarak destanları kendi dönemleri içinde orijinal metinlerinin eşliğinde ortaya konulmuştur. İkinci bölümde kozmogoni ve teogoni, üçüncü bölümde ise antropogoni ve eskatoloji kavramları Türk destanları ve Semitik dinler bağlamında araştırılmıştır. Her başlık altında ise o başlıklara dair önemli konular detaylandırılmış ve bu kavramlara ait düşünceler örneklendirilmiştir. Ayrıca bölüm içlerinde örnekler üzerinden Türk Destanlarında ve Semitik Dinlerde yaratılış anlayışlarının benzerlik ve farklılıkları ortaya konulmuştur. Sonuç kısmında ise çalışma boyunca edinilen kanaatler aktarılmıştır.

Türk destanları üzerine yapılan araştırmaların çok sonraları ortaya çıkması, kaleme alındıkları dönemlerde çok dağınık olmaları, hafızalardan silinmiş olmaları gibi nedenlerle destanlar parçalar halinde ve çeşitli varyantlar halinde toplanmıştır.

İlk bilgilere Çin, Fars, Moğol kaynaklarında rastlanır. Yabancı Türkolog Wilhelm Radloff, Jean Paul Roux 'un eserlerinden faydalanılmıştır. Mitler konusunda Mircea Eliade tarafından yazılan Mitlerin Özellikleri, Dinsel İnançlar ve Düşünceler kitaplarına başvurulmuştur.

Ülkemizde de bu konuda çalışma değerli çalışmalar yapmış ve eski dönem eserlerini bizlere aktarmış olan yazarlarımızın eserlerine başvurulmuştur. Ziya Gökalp, Prof. Dr. Zeki V. Togan, Bahattin Ögel, Emel Esin, Fuzuli Bayat, Abdulkadir İnan, Yaşar Çoruhlu yazarlarımızın eserlerinden faydalanılmıştır.

Tez için önemli kaynaklardan biri olan Yusuf Has Hacıp tarafından yazılmış Kutadgu Bilig adlı esere de internet üzerinden erişilerek faydalanılmıştır. Bazı kavramların tanımlanmasında Celal Beydili'nin Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük adlı eseri ve Diyanet'in İslam Ansiklopedisinden faydalanılmıştır.

Destan söylencelerinden örnekler verirken Muharrem Ergin'in Orhun Abideleri adlı eserinden bölümler paylaşılmıştır. Bahattin Ögel'in iki ciltten oluşan Türk Mitolojisi kitabına sıklıkla başvurulmuştur.

İkinci ve üçüncü bölümde Semitik dinlere dair anlatımlara başvururken dinlere ait kutsal metinlerden faydalanmaya çalıştık. Cemal Sofuoğlu, Abdulkadir

Şener, Mustafa Yıldırım tarafından hazırlanan Yüce Kur'an Açıklamalı Yorumlamalı Meali ve Diyanet Kur'an adlı internet sayfasından faydalanılarak ayet meallerine bakılmıştır. Yahudilik ve Hıristiyanlık dinlerine ait pasajlar için Kitabı Mukaddes Şirketi tarafından yayımlanan Kutsal Kitap kullanılmıştır. Ayrıca Kutsal Kitap yorumu için Sa'adya Gaon'un Tefsîru't-Tevrât bi'l-'Arabiyye : Tevrat (Tora) Tefsiri adlı eserinden faydalanılmıştır.

Bu kaynaklar dışında çeşitli makalelerden de istifade edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK DESTANLARI

1.1. TÜRK DESTANLARI VE SINIFLANDIRILMASI

Tüm dünyada olduğu gibi Türk edebiyatında da destanların önemli bir yeri vardır. Kâinatın, insanlığın, toplumların oluşumunu bunların zaman içindeki gelişimlerini, hayatta kalmak için gösterdikleri çabalarını, başlarından geçen önemli olayları sebep ve sonuçları ile anlatan destanlar Türk dillerinde farklı sözcükler ile ifade edilmiştir. Eski Türkçede “saw” kelimesi kullanılırken Yakutlar döneminde “olonho”, Kırgızlar döneminde ise “comok” sözcüklerinin destanı ifade etmek için kullanıldığı görülür. İslamiyet’in kabulü, Arap ve Fars toplumlarının etkisi ile Farsça “dâstân” kelimesi kullanılmıştır. Batı dünyasında ise “epope” terimi ile ifade edilmiştir.¹

Destanlar eskiden var olan gelenek, görenekleri ve atalarının sahip oldukları dünya görüşlerini bir ayna gibi yansıtır. Örneğin Kırgızlara ait Manas destanı toplumun hayatını, gelenek ve göreneklerini yansıtmaya bakımdan önemli bir yere sahiptir.² Destanlarda yaratılış öykülerinin yanında toplum içinde ön plana çıkmış kahraman bir kişinin hayatının da ortak değerler ve beklentiler ile harmanlanarak geçmişten de alıntılar yapılarak topluma gerçek gibi anlatıldığını görürüz. Yine destanlarda toplumun milli kimliğine, dünya görüşlerine ve yaşam biçimlerine dair ortak değerler de anlatılmaktadır.

Türk destanlarında insanın varoluş süreci, evrenin yaratılış ve işleyişi, Türk toplumlarının nasıl ortaya çıktığı, zaman içinde toplumların başından geçen galibiyet ve mağlubiyetleri, yok oluşları efsanevi bir dil ile aktarılmaktadır.³ Başlık halinde bakacak olursak destanlar yiğitlik, ölüm, sevgi ve aşk gibi konuları ele alır. Destanlar bu konuları ile milli duyguları hem ön plana çıkarır hem de bu duyguları canlandırır. Hayat yolculuğundaki insanın bu hayatta varlığını devam ettirmesi için psikolojik

¹ Şükrü Elçin, **Halk Edebiyatına Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993, ss. 145-146.

² Abdulkadir İnan, “Türk Destanlarına Genel bir Bakış”, **Makaleler ve İncelemeler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, (Türk), ss. 201-202.

³ Türk Destanları, **Atatürk Okulu**, <https://atatürk.org.au/okul/3d-flipbooks/turk-mitolojisi-ve-destanlar/>, (14/08/2024), s. 1.

olarak motiveye ihtiyacı olmuştur. İnsan mitler sayesinde inanç motivesini, destanlar sayesinde de eğlence motivasyonunu sağlamıştır.

Destanların oluşum yolculuğuna baktığımızda ilk olarak destanın ortaya çıkışını görürüz. Doğuş olarak gördüğümüz bu ilk aşamada önemli olaylar ve kahramanlardan bahsedilir. Daha sonra ise destanın nesillere sözlü olarak aktarıldığı ikinci aşama devreye girer. En son olarak ise bu destan, ki çoğu zaman kimin yazdığı belli olmayan, bir kişi tarafından yazıya geçirilir. W.Radloff bu konu hakkında düşüncesi şu şekilde dile getiriyor;

*Nasıl doymuş bir tuz çözeltisinde buharlaşarak ayrılan yeni kristaller bir merkezde yoğunlaşır ve ince demir tozları mıknatısın kutbunda birikirse; aynı biçimde dağınık haldeki destan, masal, halk hikâyeleri, tarihi hatıralar ve Türküler zamanla birleşerek, milletin düşünce, yaşayış tarzı ve ruhunu yansıtan mükemmel bir tablo meydana getirir.*⁴

İslamiyet öncesi dönemde destanları sözlü olarak aktaran kişilere Şaman, Bo veya Bugué, Oyun, Kam, Baksı ve Ozan denirdi ve bu kişiler dini-büyüsel özelliklere de sahiptiler. Toplum içinde çok önemli rollere sahip olan bu kişiler zaman zaman hekimlik, zaman zaman fal bakıp sihirler yaparlardı. Ayrıca toplum için anlamlı olan önemli törenlerde şiirler okurlardı.⁵

Destanlar nesillere anlatılarak aktarılmış ve daha sonradan yazıya aktarılmışlardır. Türk destanlarının bu yolculuğuna baktığımızda toplu olarak işlenmediğini görüyoruz. Çin, Fars kaynaklarından faydalanılarak Türk destanlarının içeriği hakkında bilgi sahibi oluyoruz. Destanlar İslamiyet'in kabul edilmesi ile birlikte değişikliğe uğramıştır. Ziya Gökalp destanlar ile ilgili çalışmaları başlatmıştır ancak ilmi olarak bu konuyu ele alan kişi Prof. Dr. Zeki V. Togan'dır.⁶

Destanlarda tarihi bir kahraman ve olay anlatılırken eski destanlardan faydalanılarak yeni anlatı süslenir. Abdulkadir İnan bu durumu harabe bir şehir yanında inşa edilen yeni bir şehre benzetir. Yeni şehirde eski şehrin kalıntılarından, süslerinden kullanıldığını görürüz.⁷ Aynı durum destanlarda da vardır. Yeni oluşturulan destanlarda eskiye dair motif ve unsurlara rastlarız. Çin yıllıklarında yer

⁴ Saadetin Gömeç, "İslam Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 31, Ankara, 2000, (İslam Öncesi), s. 76.

⁵ Fuad Köprülü, **Edebiyat Araştırmaları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, (Edebiyat), s. 57.

⁶ Rıza Nur, **Uğuz Kağan Destanı**, haz: Levent Gündüz, Ötüken Neşriyat A.Ş., 2022, s. 10.

⁷ Abdulkadir İnan, "Manas Destanı'nda Görülen Muhtelif Tabakalar", **Makaleler ve İncelemeler**, TTK, Ankara, 1968, (Manas), s. 161.

alan Türklere ait rivayetlerin birçoğunu Moğol istilasından sonra yaşamış tarihi kahramanların destanlarının içinde de görürüz. Örneğin Altun Ordu ve Çağatay toplumlarında ön plana çıkmış Edige, Toktamış gibi destanlarda eski destan izleri görülmektedir.

Destanlar toplumun ortak değerlerini yansıtmaları bakımından anonim olarak kabul edilir. Bazen yaşanan olaylar çoşkulu bir şekilde anlatılırken bazen de hüznü rastlarız. Anlatım şekli ise manzum olarak karşımıza çıkar. Özellikle 12. Yüzyılda yaşayan göçebe toplumların uzun hikayeleri dinlemeyi tercih etmemeleri destanların manzum olarak anlatılmasına sebep olmuştur. Örneğin; göçebe Kazak-Kırgızlarda roman ve hikayelerin manzum şekle dönüştürüldüğünü görmekteyiz.⁸ Yapı olarak manzum olan destanlar günümüzde düz yazı ile anlatılmıştır.

Tarih boyunca var olmuş her uygarlık, kendileri tarafından korkunç, müdahale edilemez veya anlaşılması zor olan durumlar üzerine hep bir hikâye kurgulamıştır. Tanrılar ve insanüstü varlıklar hakkında ortaya çıkan mitler bizlere dünyanın nasıl oluştuğunu anlatırken ortaya çıktığı toplumun dini inancından bağımsız olarak düşünülemez. Dini inançları bertaraf etmek mitolojilerin anlaşılmasını zorlaştırıp değerlerinin de azalmasına sebebiyet verir.⁹ Tarih boyunca yaşanmış ve bir şekilde zaman içerisinde bir sonraki nesillere aktarılmış mitler her ne kadar bizlere farklı etkiler bıraksa da her zaman var olmuştur. Tabi burada anlatın mitin inandırıcılığının ön planda olması gerekir. Belki de bu yüzden mitlerde kutsal varlıklar daha ön plandadır.¹⁰

Fetihler ile başlayan Türk hayatı zamanla yeni yurtlar edinerek gelişmiş ve hiçbir zaman anayurtları Orta Asya'yı terk etmemişlerdir. Türk halkının geniş coğrafyaya yayılması Türk kültürünün de buna paralel olarak çeşitlilik ve farklılıklar ile zenginleşmesine olanak sağlamıştır. Tabi bununla birlikte ilk unsurlarını da koruyarak günümüze ulaşmıştır.¹¹

Henüz yazının gelmediği Türk toplumlarında Türk şairleri tarafından söylenen destan şiirler önemli yer tutmaktaydı. Bir destanın ortaya çıkması için ilk

⁸ İnan, Türk, ss. 192-201.

⁹ Ayşegül Hafizoğlu, "Mitoloji ve İlahi Dinlerde İnsanın Yaratılışı, **Marifetname**, Cilt:9, Sayı:1, Haziran, 2022, ss. 217,244.

¹⁰ Mircea Eliade, **Mitlerin Özellikleri**, çev. Sema Rifat, 2. baskı, Alfa, İstanbul, 2017, (Mitlerin Özellikleri), s. 32.

¹¹ Umay Günay, **Türk Destanları**, http://www.dilbilimi.net/Turk_Destolari_Umay_Gunay.pdf, (21.9.2024).

devirleri görmüş olması, büyük savaşlar ve göçler yaşamış olması gibi gerekli şartlar Türk tarihinde de bulunmaktaydı. Böyle zamanlarda yenilgiler ve zaferler yaşamış milletler bu olayları yaşayan kahramanları da ortaya çıkarır ve destan şairleri de bu maceraları halka söylerdi. Her ne kadar bir destan sahibi olmak için gerekli şartlar bulunsa da Türk milletinin çok destanı vardır ama tam destanı yoktur diyebiliriz. Bunun sebebi ise Türklerin yeni destan söylemeleri; eski destanları toparlayıp bir araya getirmemelerine başka bir deyişle yeni destanların olması eskiyi özlememelerine neden olmuştur.¹²

Destanlarda özellikle de yaratılış konulu anlatımlarda her yerin su olması, tanrının bu sular üstünde süzülen bir kuş, kimi zaman ışık veya ses olarak düşünülmesi ilerleyen dönemlerde destanlar içinde bu tarz sembollerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Türk destanlarında da bunun etkileri görülmüş ve ışık, su, ağaç, kurt gibi öğeler kendini göstermiştir.¹³ Türk destanlarında öne çıkan öğelerden biri ışıktır. Oğuz Kağan'ın doğduğu esnada ortaya çıkan ışık, yine Oğuz'un eşlerinin nurlu bir ışık içinde inmesi, Manas'ın doğumunda etrafın aydınlanması gibi örnekler ışığa kutsallık atfetmiştir. İslamiyet'ten sonra da bu kutlu ışık, var olmanın kaynağı olarak görülen güneş ve ışık ile tanrının yansıması olarak görülmüştür.

Destanlarda öne çıkan diğer bir öğe ise ağaç sevgisidir. Tanrının insanı dokuz dallı ağaçtan yaratması, Oğuz'un eşlerinden birisinin ağaç kovuğunda ortaya çıkması, Ergenekon'dan çıkarlarken ağaç dallarını yakmaları, İslamiyet sonrası Osman Bey'in rüyasında Türk hakimiyeti simgeleyen ağaç görmesi gibi örnekler destanlarda ağaç unsurunu ön plana çıkarmıştır. Aynı şekilde destanlarda maden adlarını da sıkça görürüz. Rüyalarda görülen altın oklar, gümüş yaylar, şu destanında hakanın gümüşten bir havuzunun olması, Oğuz'un halkına musallat olan canavarı demir ve bakır ile yenmesi, Türklerin demir madenini bulup en iyi şekilde işlemeleri, dağdaki demir madenini eritip Ergenekon'dan çıkmaları gibi örnekleri verebiliriz.

Destanlarda kurt motifi de önemlidir. Börü Türklere kimi zaman bir yoldaş, bir kılavuz, bir ana kimi zaman da bayraklarında amblem olmuştur. Türeyiş destanında hakanın kızlarının kutsal kabul edilen kurt ile evlenmesi, Dede Korkut Hikayelerinde kurdun yüzünün kutsal olarak geçmesi de örnek olarak verilebilir.

¹² Nihad Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 1**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, s. 11.

¹³ M. Necati Sepetçioğlu, **Türk Destanları**, 3.baskı, Toker Yayınları, İstanbul, 1978, s. 15.

Hatta dişi kurt tanrı Umay olarak görülmüştür. Destanlarda öne çıkan öğelerden kadın motifini Oğuz'un kutsal yollar ile gelen eşlerinin olmasında ve Türk boylarının bu eşler aracılığı ile çoğalmasında görmekteyiz. Destanlarda karşımıza çıkan diğer önemli bir motif de attır. Savaş ve ulaşım için kullanılmış hatta Türkler savaşa gitmeye “atlanmak” demişlerdir. Kültigin yazıtlarında atların da birer alp olarak görüldüğü yazmaktadır. Yaşadıkları topluma bereket katan sular da Türklerce kutsal görülmüş destanlarda sıklıkla akarsu isimleri yer almıştır. Bunlarla birlikte destanlarda her zaman vatan sevgisi, aileye ve dine bağlılık, doğruluk, yiğitlik gibi unsurlar da ön plana çıkmıştır.¹⁴

Fuad Köprülü, Türk destanlarını ortaya çıktığı coğrafya ve toplumların sürdükleri hayat tarzına göre şu şekilde tasnif etmiştir:

- Altay- Yenisey bölgesinde ortaya çıkan destanlar
- Bozkırlar sahasında ortaya çıkan destanlar
- Tarım-Sır-Derya sahasında ortaya çıkan destanlar¹⁵

Türk mitolojisindeki önemli destanları konu ve özelliklerine göre gruplayacak olursak;¹⁶

• Türklerde yaratılışa dair ilk anlatımlar Altay-Yakut Türklerinin yaratılış destanıdır.

- Soyun kurttan geldiğini anlatan destanlar: Türeyiş ve Bozkurt Destanları
- Bir kahraman etrafında kahramanında hayatını ele alarak anlatan destanlar:

Oğuz Kaan Destanı ve Alp Er Tunga Destanı

- Yurt edinmeyi anlatan destanlar: Ergenekon ve Göç Destanları

Türk destanlarını, Türk tarihi için önemi büyük olan devirlere göre sınıflandıracak olursak;

- İslamiyet'ten önce Türk destanları,
 - İslamiyet'ten sonra Türk destanları,
- şeklinde ayırabiliriz.¹⁷

¹⁴ Gömeç, İslam Öncesi, ss. 77-81.

¹⁵ Fuad, Köprülü, **Türk Edebiyatı Tarihi**, 2. baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1980, (Türk Edebiyatı), s. 43.

¹⁶ Merve Köken, **Türk Mitolojisi**, 6. baskı, Karakarga Yayınları, İstanbul, 2022, ss. 34-47.

¹⁷ Banarlı, s. 11.

1.1.1. İslamiyet Öncesi Türk Destanları

İslamiyet öncesi Türk destanlarını dönemlere göre sınıflandırdığımız zaman aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz.

- Altay- Yakut Dönemi
- Sakalar Dönemi
- Hun Dönemi
- Köktürk Dönemi
- Uygur Dönemi¹⁸

İlk büyük Türk devletleri olması ve tarihlerinin daha net bilinmesinden dolayı Hun, Göktürk ve Uygur dönemlerinin destanları İslamiyet öncesi Türk destanlarına örnek olmuştur. İslamiyet öncesi Türk destanları Sakalar dönemine ait Alp Er Tunga destanı ile başlamaktadır. Biz bu çalışmada ilk Türk destanı olarak bu bölümlerin dışında tutulan Yaratılış destanını ele alacağız.

Her ne kadar Yaratılış destanı İslamiyet öncesi olsa da Türk milletinin, evrenin ve dünyanın yaratılmasına dair bilgi, görüş ve düşüncelerini yansıttığı, Orta Asya halkı arasında her zaman varlığını koruduğu için Türk tarihindeki yeri ve önemi büyüktür. Türk destanlarının başlangıcı olarak görülebilir.¹⁹

1.1.1.1. Altay – Yakut Dönemi

Yapılan çalışmalarda bu döneme ait destanlar Yaratılış destanı, Altay Tufan destanı ve Ay Atam efsanesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Biz bu çalışmamızda genel olarak bilinen destanları ele alacağımız için bu bölümde de Yaratılış destanına odaklanacağız.

1.1.1.1.1. Yaratılış Destanı

Yaratılış destanı Altay – Yakut döneminde ortaya çıkmış ilk Türk destanlarından. Türk kozmogonisi hakkında bilgi vermesi, evren ve insanın

¹⁸ Banarlı, s. 11.

¹⁹ Banarlı, s. 12.

yaratılması ile devletlerin kurulması arasında bağlantı kurması, tanrının inanç merkezinde olması ve dünyanın merkezinde de kağanın olması genel özelliklerindendir. En eski edebiyat türlerinden biri olarak da karşımıza çıkmaktadır. Asya kıtasında yaşayan Türk boylarının olağanüstü olayları coşkulu bir biçimde manzum olarak anlattıkları destanlardır. Altay dağlarında dile getirilen bu destanlar, Türk mitolojisi açısından çok önemli verilerdir.²⁰

19. yy. da Yakut Türkleri hakkında araştırma yapan Troşçanskiy'e göre Yakut Türkleri dünyanın yaratılışı hakkında bir bilgiye sahip değillerdi. Dünyanın ve evrenin başlangıçtan beri var olduklarını düşündükleri için bu konu hakkında bir düşünce geliştirmediler. Fakat zaman içinde Türkler farklı kültürlerin de etkisiyle yaratılış hakkında yeni fikirler öne sürdüler.²¹

Altay yaratılış destanlarında Maniheizm, Budizm, Lamaizm ve Hıristiyanlık etkileri görülmektedir. Tüm bu etkilerin içinde Altay yaratılış destanlarında İran mitolojilerinin etkilerini daha fazla görmekteyiz.²² Orhon Kitabelerindeki Kül Tegin ve Bilge Kağan'a ait yazıtlarda Türklerin evrenin yaratılışını dair mitoslarının ilk bilgilerini bulabiliriz. "Üstte mavi gök altta yağız yeryüzü yaratıldığında, ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış." cümlesi bize bu ipuçlarını verir.²³

Yaratılış destanlarında iki derleme karşımıza çıkmaktadır. Yaratılış destanları içinde en önemli ve doğru olanı Radlof ve Verbitskiy'in derlediği Altay Türklerine ait destanlardır. Bu varyantlarda benzerlikler ve farklılıklar bulunmaktadır. Genelde baktığımızda ise Altay Yaratılış destanlarında birinci şahıs Ülgen'dir. Çoğu mitolojik anlatımda da Ülgen bu yaratılış sahnesinde yalnız değildir²⁴.

Verbitskiy ve Radloff tarafından derlenen Altay Türklerine ait yaratılış destanları bu bölümde genel hatları ile aktarılıp bir sonraki bölümlerde konu başlıklarına uygun olarak detaylı ve karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

Altaylara ait yaratılış destanlarının anlatımlarında çoğunlukla ana kahraman Ülgen'dir. Bu yaratılış mitolojilerinde Ülgen tek değildir ona Erlik de eşlik

²⁰ Türk Destanları, **Atatürk okulu**, <https://atatürk.org.au/okul/3d-flipbooks/türk-mitolojisi-ve-destanlar/>, (16.08.2024), s. 2.

²¹ Nuray Bilgili, **Türk Mitolojisi Türklerde Yaratılış ve Evren Tasarımı**, 11.baskı, Kripto Kitaplar, Ankara, 2022, s. 23.

²² Bahaddin Ögel, **Türk Mitolojisi 1**, 5.baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, (Türk Mitolojisi 1), s. 429.

²³ Gönül Yonar, **Yaratılış Mitolojileri**, 3.baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2018, s. 106.

²⁴ Fuzuli Bayat, **Türk Mitolojik Sistemi 1**, 6.baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2022, (Mitolojik Sistem), s. 78.

etmektedir. Bu durum her ne kadar İran düalizmini çağrışırsa da Altay mitolojilerinde insanın evrenden önce var olması düşüncesi bu çağrışımı farklı göstermektedir.

Bazı araştırmacılara göre ise monoteist düşünce hakimdir. Bunu da Ülgen'i ve Erlik 'i yaratan mutlak güçten bahsederek açıklarlar. Bu gücü Tanrı veya Kögö Mönkö diğer bir tabirle Ebedi Gök olarak açıklarlar.²⁵

Radloff'un derlediği destanı şu şekilde özetleyebiliriz:

Ne ay ne güneş ne de toprak vardı sadece tanrı Kayra Han ve su vardı. Tanrı Kayra Han'ın canı sıkılmıştı ve sular içinden Ak Ana çıktı ve “yarat” dedi böylece Kayra Han “kişi” adı verilen varlığı yarattı. Tanrı ve kişi sular üstünde kaz gibi uçuyorlardı. Fakat kişi kendini tanrıdan daha yüksek gördü ve daha yükseğe uçmak istedi. Tanrı da bunu anladı ve kişi suya düştü. Kişinin tanrıdan istediği yardım kabul edildi ve sudan çıkarıldı. Tanrı dünyayı yaratmanın zamanı geldiğini düşündü ve kişiye suya dalıp toprak çıkarmasını buyurdu. Kişi toprağın bir kısmını kendisi için ağzının içinde sakladı. Tanrının toprağa büyü emriyle birlikte yer oluşmaya başladı. Tabi bu emirle birlikte kişinin ağzındaki toprak büyüdü ve boğulmaya başlayınca ağzındaki toprağı tükürdü ve tepeliklerin oluşmasına sebep oldu. Tanrı kişiye çok kızdı ve onu kovarak kendisine “Erlik” adını verdi. Daha sonra tanrı dolanırken dalsız bir ağaç gördü ve beğenmeyerek dokuz dalının olmasını buyurdu. Bu dokuz dalından da dokuz millet olmasını buyurdu. Erlik bu milletleri kısılandı ve kendisine verilmesini istedi. Tanrı bu isteğini kabul etmeyince insanları kötülüğe çekmeye başladı. Tanrı da Erlik'e kızarak onu üç kat yerin dibine gönderdi. İnsanları ise yeryüzünde yalnız bırakacağını ve onlara kılavuzluk etmeleri için May-Tere'yi göndereceğini söyledi. Ve tanrı da kendi alemine çekildi. Şeytan bir gün tanrının yanına gitmek istedi ve bu isteği kabul edildi. Tanrı şeytana göklerde yer verdi ve şeytan kendi dünyasını kurdu. Bu durum zamanla tanrıyı kızdırdı. Tanrı yardımcısı Mandışere'yi şeytan ile savaşması için yolladı. Mandışere şeytanın dünyasını yerle bir etti ve buradan düşen parçalar ile düz olan yeryüzünde dağlar, tepeler oluştu. Şeytan ise sonsuza dek yerin en dibine gönderildi. Tanrı Kayra Han da kendi katı olan göğün on yedinci katına çekildi.²⁶

Verbitskiy'in derlediği destanı şu şekilde özetleyebiliriz:

²⁵ Yonar, s. 125.

²⁶ Ögel, Türk Mitolojisi 1, s. 451.

Destan, her yerin uçsuz bucaksız sonsuz sular ile kaplı olduğu, tanrı Ülgen'in suların üstünde uçtuğu ve konacak bir yer bulamadığı ile başlamaktadır. Kutsal ilham ile gelen bir ses Ülgen'e denizden çıkan taşı tutmasını buyurdu. Böylece oturacak yerini bulan Ülgen yaratma zamanının geldiğini düşündü. Sular içinde yaşayan Ak Ana sudan çıkarak kutsal sözü öğretti. "Yaptım oldu" demesini "yaptım olmadı" dememesini söyledi. Bu buyruk üzerine tanrı Ülgen yere bakarak "yaratılsın yer" dedi ve yer yaratıldı. Göğe bakarak "yaratılsın gök" dedi ve gök yaratıldı. Ayrıca tanrı Ülgen üç balık yaratarak bunlardan birinin üstüne dünyayı koyup, ikisini de dünyanın yanlarına destek olarak koymuştur. Balıklar dünyanın dengede olmasını sağlamışlardır.²⁷ Verbitskiy'in derlediği efsanenin ikinci bölümünde de insanın yaratılışından bahsedilir. İnsanın denizin üstünde yüzen bir toprak parçasındaki kilden yaratıldığını ve bu ilk insana Erlik adının verildiğini anlatır. Sonra da yedi insan daha yaratıldığını bahseder.²⁸ Erlik'in sahip olduğu hırs ve kıskançlık tanrıya düşman olmasına sebep olur. Tanrı da kemikleri kamıştan olan yedi insan ve Mandı-Şire adlı kahramanı yaratır. Ayrıca insanları yönetsin diye de May-Tere'yi yaratır.²⁹

Derlenen yaratılış mitleri arasında farklılıklar ve benzerlikler vardır. Kısaca bunlar:

1. İki anlatımda her şeyden önce sadece su olduğunu görürüz.
2. Her iki anlatımda da anti demiurg olarak geçen varlık Erlik'tir.
3. Verbitskiy anlatımında başlangıçta insan olmadığını ayrıca Erlik'in de insan olmadığını, Radloff anlatımında ise yaratılan Erlik'i ilk insan olarak görürüz.
4. Verbitskiy anlatımında Ak Ene yaratma konusunda yol gösterirken diğer varyantta Ak Ene'yi görmeyiz.
5. Verbitskiy anlatımında yaratılış Ülgen tarafından Radloff'da Kayra Han tarafından yapılmıştır.
6. Verbitskiy anlatımında demiurg Ülgen kamış kemikleri olan ve bedeni kilden oluşan yedi tane insan yaratmıştır. Yarattığı insanlara can ve akıl üfleemektedir. Diğer anlatımda ise dokuz dallı ağaçtan yaratılan dokuz insandan bahsedilir.

²⁷ Yaşar Çoruhlu, **Türk Mitolojinin Ana Hatları**, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2017, (Ana Hatları), s. 152.

²⁸ Bilgili, s. 31.

²⁹ Çoruhlu, Ana Hatları, s. 162.

7. Radloff anlatımında Havva ve Âdem gibi anlatılan Törüngey ile Ece'nin ilk insan oldukları ve bu ilk yaratılan insanların yasak meyve yemesi daha sonra yeryüzüne gönderilmesi anlatılırken Verbitskiy anlatımında bu olaylardan bahsedilmez.³⁰

1.1.1.2. Sakalar Dönemi

Ön Türk halkı diye de bildiğimiz Sakalar, İskitler adı ile de bilinmektedir. İlk Türk topluluğu olarak görülen Sakalar “Orta Asya Bozkır İmparatorluğu” unvanını alan ilk medeniyetlerdendir. Sakalar dönemi destanlarını Alp Er Tunga ve Şu destanı olarak iki başlık altında ele alıyoruz.

1.1.1.2.1. Alp Er Tunga Destanı

Yaratılış destanından sonra Türklerin milli destanı olması ile bilinir. Her ne kadar büyük bir destan olsa da zaman içerisinde Türkler arasında farklı destanların ortaya çıkması ve bu destanların daha çoşkulu bir biçimde hayatın içinde yer etmesi ile Alp Er Tunga destanı unutulmaya başlanmış olabilir. Günümüzde bu destanın da tam metni yoktur.

Burada şöyle bir durumu da ekleyebiliriz. Türklerin tarih yazma geleneklerinde “şecere” olgusunun olması ve buna bağlı olarak güçlü bir şahsiyeti aile başına koyarak hakimiyetini güçlendirmek istemeleri de Alp Er Tunga destanını ön plana çıkarmıştır. Türk hükümdar soyunun atası olarak görülen Alp Er Tunga Türk destanlarında kahramanlığın önemli sembollerinden biri olmuştur.³¹ Hayatının çoğu savaşlar ile geçmiş olan Alp Er Tunga'nın İranlılar ile yaptığı mücadeleler hem Türk hem de İran efsanelerinde yaşatılmıştır.³²

M.Ö. VII. Yaşadığı düşünülen Sakalar için önemli bir hükümdar olan Alp Er Tunga, Türk boylarını birleştirmek için seferler ve fetihler ile geçen süreç sonunda Saka devletini kurmuştur. Alp Er Tunga ile bilgiler tam olmasa bile bu destana ait

³⁰ Bayat, Mitolojik Sistem, s. 80.

³¹ Varis Abdurrahman, “Tarihteki Efsanevi Turan Padişahı Alp Er Tunga Hakkında”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara Üniversitesi, Cilt: 23, Sayı: 35, Ankara, 2024, ss. 1-8.

³² Türk Destanları, **Atatürk Okulu**, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://atatürk.org.au/wp-content/uploads/docs/Turk-Destanlari.pdf, (19.08.2024), s. 4.

bilgilere Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lugat-it Türk, Yusuf Has Hacip'in Kutadgu Bilig adlı eserlerinde ve İranlıların önemli eserlerinden olan Firdevsi'nin Şehname adlı eserinde bulmaktayız. Kaşgarlı Mahmud ve Yusuf Has Hacib'e göre Alp Er Tunga Şehname adlı eserde bahsedilen Turan hükümdarı "efrasiyab"dır. İranlıların Afrasyab ile ilgili bilgileri yazıya geçirmeleri onun hakkındaki bilgilerin unutulmadığını ve böylece Alp Er Tunga'nın hayatına dair bilgilerin de İran edebiyatı ile öğrenildiğini göstermektedir.³³ Alp Er Tunga destanına ait bilgileri Kaşgarlı Mahmut'un "Divanü Lugat-it Türk" eserinde bulmaktayız. Bu eserde Alp Er Tunga'nın ölümü sebebiyle söylenmiş sagulardan örnekler verir.³⁴

*Alp Er Tonga öldi mü?
Isız acun kaldı mu?
Ödleğ öçin aldı mu?
Emdi yürek yırtılır.*

*Ödleğ yarag küzetti,
Oğrı tuzak uzattı,
Begler begin azıttı
Kaçsa kalı kurtulur?*

*Bu Türk beylerinin atı belgölüg,
Tonga Alp Er idi kutı belgölüg.
Bedüğ bilgi birle öküş erdemi
Bilgilik, ukuşluk bodun ködreml.*

*Ne ödrüm, ne kördüm, ne ersig
eren,
Acunda tetig er yidi bu cihan.
Tacikler ayur anı Afrasyab,
Bu Afrasyab tuttu iller talap.*

*Tacikler bitigde bitmiş muni,
Bitigde yok erse kim ukgay muni?*

*Alp Er Tonga öldü mü?
Kötü dünya kaldı mı?
Felek öcün aldı mı?
Şimdi yürek yırtılır?*

*Felek fırsat gözetti,
Düşman tuzak kurdu,
Beyleri de azıttı,
Kaçsa bile nasıl kurtulur?³⁵*

*Türk beyleri içinde adı belli,
O, kutlu Tonga Alp Er idi.
Bilgisi ve erdemi sonsuzdu,
O milletin her şeyi idi.*

*Ne kadar seçkin erleri,
Bu dünya yiyip, mahvetti.
Farslar ona Afrasyab derlerdi,
Bütün her yeri zapt etmişti.*

*Tacikler kitapta yazmışlar onu,
Kitap olmasaydı, kim bilirdi?³⁶*

Temel konusu İran-Turan savaşları olan Şehname'de ise Alp Er Tunga şu şekilde anlatılmaktadır:

İran hükümdarı Feridun ülke topraklarını üç oğlu arasında paylaştırır ve iki oğlu bu paylaşımdan hoşnut olmazlar bunun sonucunda diğer kardeşlerini öldürürler.

³³ Bahaddin Ögel, **Türk Mitolojisi 2**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, (Türk Mitolojisi 2), ss. 57-60.

³⁴ Mustafa Aksoy, "Destanlarda ve Tarihi Kaynaklarda Alp Er Tunga", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt:3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 999.

³⁵ Oğuz Çetinoğlu, **Türk Dünyası Destanları**, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2022, s. 68.

³⁶ Saim Sakaoğlu ve Ali Duymaz, **İslamiyet Öncesi Türk Destanları**, 18. baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2023, s. 189.

Zaman sonra ölen kardeşin torunu Minuçihr dedesinin kardeşi Tur'u öldürür. Fakat Tur'un soyundan gelen Efrasiyab'ın önderliğindeki Türkler İran için bir tehlike olmuştur. Minuçihr ölümünden önce oğlu Nevzer'e intikam almasını söyler. Efrasiyab da komutanları ile görüşüp bir ordu hazırlar ve İran'a harp açar. Bu savaştan Efrasiyab galip çıkar ve Nevzer'i öldürür. İran tahtının boş kalmasını fırsat bilen Efrasiyab tekrar saldırı hazırlığında iken İranlılar Zal'dan yardım isterler. Rüstem, Zal ve Keykubad komutasındaki orduya yenilen Efrasiyab canını zor kurtarır. Kısa bir süreliğine barış yapılır. Keykubad' dan sonra tahta çıkan Keykavus esir alınır, bunu duyan Efrasiyab tekrar bir ordu hazırlar ve saldırır. Fakat bu savaşta da yenilir ve geri çekilir. Keykavus'un oğlu Siyavuş bir kahraman gibi yetiştirilir ve kahramanlığını ispatlamak isteyen Siyavuş Efrasiyab ile savaşmaya gider. Bu karşılaşmanın sonucunda iki taraf barış yapar fakat bu barış Keykavus'un hoşuna gitmez. Babası ile ters düşen Siyavuş Efrasiyab'a sığınır. Bir Türk beyinin kızı ile evlenir fakat komutanların kıskançlığından dolayı Efrasiyab'ın emri ile öldürülür. Ölmeden önce doğacak oğluna Keyhüsrev adının konmasını ister. Destanın devamında ise Turan hükümdarı Efrasiyab ile İran hükümdarı Keyhüsrev ve komutanı Rüstem'in mücadeleleri anlatılır. Defalarca yapılan savaşlar sonucunda Efrasiyab öldürülür.³⁷

Sakalar dönemine ait Alp Er Tunga destanını incelediğimizde tanrının verdiği kutsal güç ile donanmış kahramanı görmekteyiz. Destana göre Alp Er Tunga karşımıza hem cesur hem de bilgi bir kahraman olarak çıkmaktadır. Ayrıca tanrının kendisine bahsettiği özel görülen güçlerinden de bahsedilmektedir. Alp Er Tunga tanrının kendisine verdiği bu kutsal güçleri en faydalı şekilde kullanmış, tanrının kendisine lütfettiği bu özellikleri kullanarak tanrıya şükranlarını sunmuştur. Verdiği mücadelelerin sonucunda da kendisini kutsayan tanrısına kavuşmuştur. Türkler arasında Alp Er Tunga'nın soyundan olmak da çok önemli görülmüş hatta hakan olabilmek için bu kutsal soydan gelmek gerektiği kabul edilmiştir.

Çeşitli isimlerin Alp Er Tunga olduğu iddiasının bulunması bizlere bu kişiliğin ne denli önemli görüldüğünü göstermektedir. Bu açıdan da baktığımız zaman kahramanımız sadece bir kavme ait olmayıp tüm Türk boyları arasında önemli

³⁷ Aksoy, ss. 1002-1009.

bir yere sahip olmuştur. Hatta kimi söylentilerde Efrasiyab olduğu veya Türklere gönderilmiş bir peygamber olduğu da söylenmiştir.

1.1.1.2.2. Şu Destanı

MÖ 4. Yüzyılda yaşamış olan Türk hükümdarı Şu'nun hayatı ve yaşadıklarını konu alan bu destan Makedonyalı Büyük İskender'in Türk yurtlarına yaptığı seferler ile birleştirilmiş ve Kaşgarlı Mahmud tarafından yazıya geçirilmiştir.³⁸

Kaşgarlı Mahmud Türkmen, Uygur ve Öge kelimelerini açıklayarak destanı ele almıştır.³⁹ Türkmen maddesi “Bunlara Türkmen denilmesinde şöyle bir hikâye, kıssa vardır” cümlesi ile başlayarak anlatılmıştır.⁴⁰

Zülkarneyn ismi ile anılan Büyük İskender Türk yurtlarına doğru harekete geçtiği zamanlarda Türklerin başında Şu adında bir hükümdar vardı. Bu genç hükümdar azameti çok büyük kuvvetli bir orduya sahipti. Hatta Balasagun civarında yaptırdığı Şu kalesinde ordu beyleri için 360 nöbet davulu vurulurdu. İskender'in yaklaştığını gören adamları Şu'ya ne yapacaklarını sordular. Şu, daha önceden Hucend ırmağı taraflarına gözcülük yapmaları için herkesten habersiz kırk kumandan göndermişti. Bu kumandanların herhangi bir tehlike anında haber edeceklerinden ötürü Şu'nun içi rahattı. Hakanın sürekli olarak seferlerde yanında taşıdığı içinde kaz ve örekleri yüzdürdüğü gümüş bir havuzu vardı. Kendisine “ne yapalım, savaşalım mı” diye soranlara bu havuzu gösterdiği için milletin içine hakanın herhangi bir hazırlığının olmadığı korkusu düştü. O sıralarda Hucend ırmağını geçen İskender'in bilgisi gönderilen adamlar tarafından hakana bildirildi. Hakan da göç davulunu çalıp doğruya doğru harekete geçti. Bu durum kargaşaya neden oldu. Herkes şaşkınlıkla birbirlerinin atına binip gitmişti. O dönemlerde büyük şehirler yoktu ve halk konar göçer bir yaşantıya sahipti. Hakan ve ordusunun arkasında binecek bulamadıkları için 22 kişi kalmıştı. Kınık, Salgur ve başkaları bunlardandı.⁴¹

Bu kişilerin yanına iki kişi geldi ve onlara fikir danıştılar. Onlarda İskender'in gelip geçecek bir adam olduğunu ve yurtlarında kalacaklarını söylediler. Bu iki

³⁸ Çetinoğlu, s. 371.

³⁹ Sakaoğlu ve Duymaz, s. 194.

⁴⁰ Çetinoğlu, s. 371.

⁴¹ Çetinoğlu, s. 371.

kişiyi de kalın anlamında Kalaç denildi. İskender gelip de bu kişilerdeki Türklük alametlerini görünce bunlara Türklere benziyor anlamında “Türk manend” dedi. 24 boy olan bu insanlar Türkmen olarak bilindiler. Fakat Kalaç olarak adlandırılan iki aile ise onlardan ayrıldıklarından ötürü Türkmen olarak görülmezler. Bu sırada Şu, Çin’e ulaşmıştı. İskender kendisine doğru yaklaşıncı öncü bir bölük gönderdi. Aynı şekilde İskender de bir bölük asker yolladı. Türkler galip geldi. Bu atışmanın olduğu yerdeki dağa da Altun Han denildi. Sonunda İskender ve hakan barış yaptılar. İskender Uygur şehirlerini kurarak kendisi de bir süre burada kaldı. Hakan ise Balasagun’a geçip kendi adı ile “Şu” şehrini kurdu. Hakanın bu şehre bir tılsım koyduğu ve bu tılsımdan dolayı leyleklerin bile bu şehre girip öte tarafına geçemediği ve bu tılsımın hala devam ettiği söylenir.⁴²

Bir kahramanlığı konu alan bu destan ayrıca bizlere Türklerin sahip olduğu vatanseverliği ve bağımsızlık ruhunu gösterir. Hakan halkını ve devletini korumak adına stratejik ve zekice plan yapar ve sonunda İskender’in saygısını kazanır. İskender’in büyük ordusuna karşı Türklerin gösterdiği direniş de ön plana çıkar.

1.1.1.3. Hun Dönemi

Çin tarihçileri, Hun devletinin de kökeninin Çin devleti gibi olduğunu öne sürmüşlerdir. Hunların ilk atalarının Hsia sülalesinden Shun Wei olduğunu söylemişlerdir. Zamanla bu ismin Hun yu olduğu düşünülmüştür.⁴³

Orta Asya’nın uçsuz bucaksız bozkırlarında hayvan sürülerinin de etkisiyle konar göçer olarak yaşayan Hun devletinin yaşam tarihini ve kültürel olarak izlerini bizlere anlatan destanları vardır. Bu destanlarda çoğunlukla bir kahraman etrafında gelişen olaylar, kahramanın yaşadığı hadiseler ve verdiği mücadeleler anlatılmaktadır.

Hun Döneminin en önemli destanı Oğuz Kağan Destanını bu kısımda ele alıyoruz.

⁴² Çetinoğlu, s. 371.; Sakaoğlu ve Duyamaz, s. 194.

⁴³ Bahattin Ögel, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, Cilt:1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, (Hun), s. 13.

1.1.1.3.1. Oğuz Kağan Destanı

Oğuz Kağan'ın kahramanlıklarının anlatıldığı bu destanın en değerlisinin Uygur harfleri ile yazılmış olan metin olduğu düşünülmektedir. Bu metinlerde eksiklikler vardır. Bu destanda İslamiyet'ten nerdeyse hiçbir bir iz yoktur ve anlatımda İran edebiyatının etkisinin örneklerini görmekteyiz.⁴⁴ Araştırmalar Oğuz Kağan destanının Uygurca metninin de İlhanlı döneminde İran'da yazıldığını göstermektedir.⁴⁵

Oğuz Kağan destanı MÖ 2. Yüzyıldan itibaren ortaya çıkmıştır. Anlatımına baktığımızda ise simge ve sembollerin olduğunu ve bunların destana gizem kattığını görürüz. Birçok çeşidinde ise destan olarak anlatımın kaybolduğunu bir tarih kitabı gibi tarihi akışa ve hikayelere uygun olay örgüsü anlatımının olduğunu görürüz.⁴⁶ İslamiyet öncesi döneme ait Paris Milli Kütüphanesinde bulunan Uygur harfleri ile yazılmış olan nüsha destanın doğu rivayetini, Reşideddin'in Oğuzname'si batı rivayetini oluşturur. Yukarda bahsettiğimiz üzere destanın bu çeşitlerinden ilki bolca mitolojik öğeler barındırır, ikincisi ise daha çok tarihsel ifadeler ile anlatılır.⁴⁷

Oğuz Kağan'a yüklenen ilahi ve harikulade özellikler ile kendisine kutsal bir yaratılış verilmiş ve bu durum çoğu anlatım ile de pekiştirilmiştir. Genelde Türk yaratılış mitolojilerinde ilk yaratılış ve soy türemelerinin iç içe geçtiğini görürüz. Diğer bir deyişle yaratılışın kutsallığını yeryüzü yaşamında da devam ettirme düşüncesine sahip olmalarıdır. Oğuz Kağan destanlarında da kutsal bir kökten türeyiş hikayesini görmekteyiz.⁴⁸ Oğuz Kağan destanında tanrı tarafından verilen kutsal güç ve bu güç ile soyu devam eden bir toplum inancı görmekteyiz. Bütün dünyayı Türk egemenliği altında toplamak isteyen Oğuz, İslam'ın kabulü ile birlikte Allah'ın veli bir kulu olarak görülmüştür. Nasıl ki gökte bir tek tanrı varsa yerde de tanrının vekili olacak bir tane hakan olmalıydı.

Oğuz Kağan destanının Uygurca metninde eksiklikler bulunmasına rağmen ana kahraman Oğuz Kağan'ın hayatının ana dönemleri peş peşe anlatılmıştır.

⁴⁴ Ögel, Türk Mitolojisi 1, s. 128.

⁴⁵ Yonar, s. 142.

⁴⁶ Bilgili, s. 125.

⁴⁷ Mehmet Emin Bars, "Metinlerarası İlişkiler Bağlamında Oğuz Kağan Destanı'na Bir Bakış" **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, Sayı:2/4, Erzurum, 2013, s. 182.

⁴⁸ Yonar, s. 144.

Yiğitlik, kahramanlık düşüncesi ise bu dönemleri birbirine bağlayan temel kavramdır.⁴⁹ Oğuz Kağan destanı Uygur harfleri ile yazılmış anlatısında şu şekilde geçmektedir.

Ay Kağan'ın bir gün diğer çocuklarından farklı özelliklere sahip bir oğlu oldu. Dış görünüşü ile perilerden bile güzeldi. İsmi "Oğuz" oldu. Annesinden bir defa emmi bir daha emmedi, yiyecek istedi. Kırk gün içinde konuşmaya, yürümeye başladı. Günler sonra yiğit bir delikanlı oldu. O dönemlerde vahşi hayvanların yaşadığı bir orman vardı ve bu ormanın içinde bir canavarın var olduğuna inanılırdı. Kimsenin başa çıkamadığı bu canavarı Oğuz avlamak istedi. Canavara ilk iki gün avlar bıraktı ve canavarın gün sonunda onları yiyip gittiğini anladı. Üçüncü gün ise kendisi av bıraktığı yere gitti ve canavarla vuruşup onu yendi, başını kesti. Başka bir gün yine aynı yerde başka bir hayvan öldürdü. Mızrağının, okunun ve yayının güçlü olduğunu düşündü.⁵⁰

Bir zaman sonra Oğuz Kağan Tanrı'ya yakarıшта bulunurken karanlık gökten bir ışık indi. Oğuz Kağan ışığa doğru gidince içinde güzeller güzeli bir kız gördü, ona âşık oldu ve onunla evlendi. Bu kızıdan dünyaya gelen çocuklarına Gün, Ay ve Yıldız isimlerini koydular. Ava gittiği günlerden bir gün Oğuz Kağan gölün ortasında bir ağaç ve ağacın içinde de bir kız gördü. Oğuz Kağan bu kızı da çok sevdi ve onunla evlendi. Bu eşinden de olan çocuklarına Gök, Dağ ve Deniz isimlerini koydular. Oğuz Kağan şenlikler düzenledi ve beylere seslendi.⁵¹

"Ben sizlere oldum Kağan	"Demir kargı olsun orman
Alalım yay ile kalkan	Av yerinde yürüsün kulan
Nişan olsun bize uğur	Daha deniz, daha nehir
Bozkurt olsun savaş parolası"	Güneş bayrak, gök çadır."

Bu buyruktan sonra da dört bir yana elçiler gönderip Türklerin kağanı olduğunu dünyanın da kağanı olmak istediğini ve kendisine itaat edilmesini istedi. Sağ yanında bulan Altun Kağan itaat etti fakat sol yanındaki Urum Kağan itaat etmedi. Oğuz Kağan ordusunu hazırlayıp kırk gün yol gitti. Kırk gün sonra çadırını kurduğu yerde çadırına giren bir ışık ve bu ışığın içinden çıkan bir kurt gördü. Kurt Oğuz Kağan' a yol göstereceğini söyledi ve sabah ordunun başına geçti. Birkaç gün

⁴⁹ Sakaoğlu ve Duymaz, s. 84.

⁵⁰ Çetinoğlu, ss. 319-320.

⁵¹ Çetinoğlu, ss. 320-321.

sonra kurdun durduğu yerde bir savaş oldu ve Oğuz Kağan Urum Kağanı yendi. Oğuz Kağan askerleri ile İtil ırmağına vardı ve burayı nasıl geçeceği konusunda fikir veren Uluğ Ordu Bey'e orada kalmasını ve adının da Kıpçak olmasını söyledi. Daha sonra Oğuz Kağan'ın dağda kaybolan atını bulup getiren kişiye de bu dağlarda kalmasını ve adının da Karluk olmasını söyledi.⁵²

Oğuz Kağan'ın yanında tecrübeli herkesin tanınmasını istediği Uluğ Türk adında bir ihtiyar vardı. Uluğ Türk rüyasında doğuya giden bir altın yay ve kuzeye giden üç gümüş ok gördü. Bu rüyasını Kağan' a anlattı. Kağan rüya yorumunu beğendi ve oğullarını yanına çağırdı. Üç oğlunu doğuya üç oğlunu da batıya avlanmaya gönderdi. Oğulları altın yay ve üç gümüş ok bulup döndüler. Yay ve okları oğulları arasında bölüştürdü. Daha sonra kurultayı toplayıp sağ tarafına bozokları sol tarafına da üçokları oturttu. Yurdu oğulları arasında "ben çok yaşayıp çok savaştım. Tanrı'ya borcumu ödedim. Sıra sizde. Bu yurtlar sizindir." diyerek bölüştürdü.⁵³

Oğuz Kağan Destanı'nın Reşideddin'in eserinde yer alan İslami anlatımında Oğuzların Nuh peygamberin oğlu Yafes'in soyundan geldiğinden bahsedilir. Nuh peygamberin yeryüzünü bölüştürdüğünde doğu illerini ve Türkistan'ı büyük oğlu Yafes'e verdiğinden bahsedilir.⁵⁴ Ayrıca Oğuz'un çok güzel olarak ve çeşitli olağanüstü özelliklerle doğduğu belirtilir. Oğuz'un annesini emmesi de annesinin tek tanrıya inanması sonucu gerçekleşmiştir. Oğuz'un büyüme evrelerinde de olağanüstü özellikler ortaya çıkar. Hatta bebekken konuşması Hz. İsa'nın mucizelerine benzetilerek anlatılmaktadır.⁵⁵ Oğuz'un Şam'a sefer yapıp ancak buraların Hz. Âdem'in yaşadığı topraklar olduğunu düşünüp savaşmadığını ve insanın ne olursa olsun bir gün yaratıcısına döneceğini vurgulaması da tanrı inancını bizlere göstermektedir.

Oğuz Kağan destanının MÖ 2. Yüzyılda doğup MS 12. yüzyıla kadar yaşaması ve bu dönemde kaleme alınması bizlere değerini gösterir. İslamiyet sonrası Müslüman Oğuzların yeni yurtlarındaki yaşamlarının ve yeni inanışlarının birleşimi

⁵² Tufan Gündüz, **Oğuz Kağan Destanı**, 6. baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2019, ss. 147-153.

⁵³ Gündüz, ss. 153-155.

⁵⁴ Çoruhlu, Ana Hatları, s. 170.

⁵⁵ Serdar Deniz Özdemir, "Oğuz Kağan ve Manas Destanlarında Beşikte İken Konuşma Motifi Üzerine Kahramanlık Mitosu Bağlamında Bir İnceleme", **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:22, Sayı:1, 2025, ss. 164-168.

ile daha zengin bir anlatım ortaya çıkmıştır. Ayrıca Oğuz Kağan destanındaki bazı şahıs isimleri topluluk ifade ettiği için Oğuz Kağan ismi için de aynı şey düşünülmüş, bu kahramanın Oğuz Türklerinin maceralarını anlatan bir sembol isim olabileceği düşünülmüştür.⁵⁶

1.1.1.4. Köktürk Dönemi

Türk adını ilk defa devlet ismi olarak kullanan Göktürklerdir. W. Bang Göktürk kelimesinin Köktürk olduğunu belirtir. Kök kelimesinin mavi, gökyüzü, kaynak gibi anlamlar taşıdığını belirtir. Türk adına bu sıfatın gelmesi devletin büyüklüğünü ve büyük bir millet olma isteğini göstermektedirler.

Büyük bir devlet kuran Göktürk devleti Türk devletleri içinde tarihi, milli inanış ve kuruluşları en iyi bilinen bir devlettir. Çünkü kendi dillerinde anlatılmış tarihlerini taşlar üzerine yazarak geleceğe miras bırakmışlardır. Köktürk dönemi destanları devlet kurmadan önceki tarihlerini ve soy türeyişlerini anlatan Bozkurt ve Ergenekon Destanı olmak üzere iki tanedir.⁵⁷

1.1.1.4.1. Bozkurt Destanı

Çin kaynaklarında iki farklı anlatım ile karşımıza çıkan Bozkurt Destanının esas konusu yok olmakta olan Göktürk soyunun bir Bozkurt'un anne kurt rolü ile yeniden çoğalmasıdır.⁵⁸

Bozkurt mitlerinin kozmik doğumda etkili olması Türk Türeyiş anlatılarını eşsiz kılmıştır. Çin kaynaklarında bu mitin iki farklı versiyonuna rastlamaktayız.⁵⁹

Lin isimli bir memleket tarafından saldırıya uğrayan Göktürklerin soyu tamamen yok edilmiş ancak bir çocuğa dokunulmamış ve çocuk kendi kaderine terk edilmiştir. Daha sonra çocuğun yanına gelen dişi bir kurt onu besleyip büyütür. Daha sonra bu çocuk ile karı-koca hayatı yaşamaya başlayan kurt gebe kalır. Lin memleketinin kralı ise çocuğun yaşadığını duyunca öldürülmesini emreder. Çocuğu

⁵⁶ Banarlı, s. 22.

⁵⁷ Banarlı, s. 24.

⁵⁸ Yonar, s. 140.

⁵⁹ Fuzuli Bayat, **Kadim Türklerin Mitolojik Hikayeleri**, 8. baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2022, (Kadim), s. 121.

öldürmeye gelen askerler kurdu da öldürmek isterler fakat kurt oradan kaçar. Turfan memleketinin kuzey dağları giden kurt orada bir mağaraya girer ve orada 12 tane çocuk dünyaya getirir. Bu çocuklar büyüüp dışarıdan getirdikleri kızlar ile evlenir ve dünyaya gelen çocukların her biri bir soyun atası olur. Aradan uzun yıllar geçip de kalabalıklaşan bu topluluk mağaradan çıkıp Juan-Juan devletine tabi olup demircilikte ünlenirler. Göktürklerin Aşine soyu da bu türeyişten gelmektedir.⁶⁰

Bu efsaneler ile Göktürklerde Ata mağara kültü oluşmuş, mağara ana rahmi gibi düşünülmüş ve hem türeyişe hem de ilk yaratılışa örnek olarak gösterilmiştir.⁶¹

1.1.1.4.2. Ergenekon Destanı

Bozkurt destanının devamı veya daha geniş hali olarak görülen Ergenekon destanı 13. Yüzyılda Reşideddin tarafından yazılmış fakat bu anlatı daha çok Moğollaştırılmıştır. Daha sonra ise 17. Yüzyılda Ebulgazi Bahadır Han tarafından Şecere-i Türk isimli eserde anlatılmıştır.⁶² Bu versiyonu şu şekildedir.

Türk ordusunun adı her yerde anılır ve Türklerin gitmediği, adının duyulmadığı nerdeyse hiçbir yer yoktur. Bu durumu kıskanan diğer kavimler Türkleri yok etmek istediler ve seferler düzenlediler. Bu saldırılarda Türklerin galip gelmesi üzerine diğer kavimler hile yapmadan Türkleri yenemeyeceklerini anladılar. Yine bir saldırı esnasında düşman kaçıyormuş gibi yapıp arkalarından gelen Türkleri iki ateş arasına alıp mağlup ettiler. Herkesi öldürüp çadırları yaktılar. O dönemde devletin başında bulunan İl Kağan'ın yeni evlenen oğlu Kayan (Kayı) ve yeğeni Dokuz Oğuz esir alınmışlardı. On günlük esaretin sonunda eşlerini de alıp kaçtılar ve dönüş yolu olmayan zorlu yollar ile varılan ancak verimi bol olan bir yere varınca Tanrı'ya şükrettiler. Buraya Ergenekon adını verdiler. Yıllar sonra çocukları olup da kalabalıklaşınca bulundukları yere sığmadıklarını gördüler. Ergenekon dışında da güzel yurtlar olduğunu ve oralara ulaşmak için neler yapabileceklerini gördüler. Aralarından bir demirci dağdaki demir madenini eritip çıkabileceklerini söyledi. Hazırlıklar yapıldı ve Tanrının da yardımı ile dağı eritip çıkış yolunu buldular. Bir anda nereden geldiği anlaşılmayan bir Bozkurt çıktı ve onun önderliğinde

⁶⁰ Bayat, Kadim, s. 123.; Yonar, s. 140.; Sakaoğlu ve Duymaz, s. 197.

⁶¹ Yonar, s. 141.

⁶² Banarlı, s. 26.

Ergenekon'dan çıktılar. O sırada Türklere kağan olan kişi Börteçine idi. Tüm yurtlara elçiler gönderip Türklerin buyruğuna girmelerini istedi. Karşı çıkanlar ile yapılan savaşları kazandılar. Ve Türk devleti gittikleri her yerde hakimiyet kurdular.⁶³ Ergenekon'dan çıktıkları gün Türklerin bayramı olmuştur.

Ergenekon kelimesinin de “sarp dağbeli” anlamına gelen Moğolca ergene kelimesinden geldiği düşünülmektedir. Göktürklerin destanı ile Ergenekon destanı arasında benzerlikler olması efsanenin aslının Türkler arasında çok eskilerden beri anlatıldığını gösterir. Bozkurt unsurunun Ergenekon destanında da Moğolca bozkurt anlamına gelen Börteçine adı ile yaşaması ve demircilik unsurlarının benzerliği de bu durumu destekler niteliktedir.⁶⁴

1.1.1.5. Uygur Dönemi

İslamiyet öncesi son Türk devleti olan Uygurlar, Dokuz Oğuz ve On Uygur adı ile bilinen boyların Göktürk devletini yıkmaları ile kurulmuştur. Geniş bölgeye yayılan Uygurlar ilk başlarda Gök-Türk yazısı kullanıyorlardı ancak daha sonra Maniheizm dininin kabul edilmesi ile bu dini getiren misyonerlerin kullandıkları yazıyı benimsediler. Çeşitli anlaşmazlıklar ile ikiye bölünen Uygurların büyük bir kısmı batıya göç ettiler ve burada Uygur adı ile daha medeni bir hayat sürdürdüler. Daha sonra da hakimiyeti Karahanlı devletine bıraktılar. Destanlarında öncelikle türeyişe yer verdikten sonra, başlarına geçen yöneticiler yüzünden yaşadıkları olumsuzluklar anlatılır. Bu zor durumlar sonrasında batıya nasıl göç ettiklerinden bahsederler. Böylece Uygurlara ait Türeyiş ve Göç destanları ortaya çıkmıştır.⁶⁵

1.1.1.5.1. Türeyiş Destanı

Türk destanlarında ortak unsur olan Bozkurt motifini soyun başlangıcında ilahi bir güç olarak görmekteyiz. Bahaddin Ögel bu destanı yaratılış olarak değil de Türeyiş olarak kabul eder. Çünkü ağaçtan türeyen beş çocuktan önce de Uygur halkı

⁶³ Bayat, Kadim, ss. 126-129.; Köken, ss.47-49.

⁶⁴ Çetinoğlu, s. 114.

⁶⁵ Banarlı, s. 27.

yaratılmış ve hayata devam ediyorlardı. Göktürk devletinin yıkılmasından sonra 630'da Budizm dini ile tanışan Uygurlar bu dine yakınlaşmışlardır.⁶⁶

7. Yüzyılda yaşamış olan Pusa adındaki Uygur reisinin isminin Budizmde Buda'nın veya Çince Bodhissatva'nın karşılığı olması bu yakınlaşmayı kanıtlar niteliktedir. Her ne kadar Böğü Kağan zamanında Mani dini kabul edilse de destanlarda Maniheizm ve Budizm dinlerinin etkilerinin yerine eski Türk inanışları ve eski Orta Asya Şamanizm'in etkileri görülmektedir.⁶⁷

Destanın bir varyantında Hun hükümdarlarından birinin çok güzel iki kızı vardı. Bu kızlarının insanlarla değil de tanrılar ile evlenmeleri için yaratıldığını düşünürdü. Kızları için ülkenin hiç ayak değmemiş bir yerine bir kale yaptırıp kızlarını oraya kapattı. Hükümdar tanrıya o kadar çok yalvarmıştı ki tanrı da bu isteği geri çeviremedi ve Bozkurt şeklinde gelip kızlar ile evlendi. Bu evlilikten doğan çocuklara Dokuz Oğuz-On Uygur denildi. Bu çocukların Bozkurt ruhuna sahip oldukları ve seslerinin de Bozkurt sesine benzediği söylenirdi. Çin kaynaklarına göre Çinlilerin Töles dedikleri Türk boylarının ataları Bozkurttu ve türküleri de kurt ulumasına benzerdi.⁶⁸

Bu destanın farklı bir varyantında da Türklere yapılan bir baskında sağ kalan bir gencin bir dişi Bozkurt tarafından beslenip, iyileştirilip daha sonra da bu kurt ile evliliğinden dünyaya gelen on çocuk yolu ile soylarının türediğinden bahseder. Bu anlatımın Göktürk Bozkurt destanı ile benzerliğini fark edebiliriz. Çünkü iki destanda da kurda ilahi bir vasıf yüklenerek neslin devamının da bu ilahi yolla olduğundan bahsedilir.

Uygurların Türeyiş efsaneleri ile ilgili bilgilere İranlı tarihçi Cüveyni'nin eseri ve Uygur hükümdarları adına dikilen, Çin kaynaklarında da bahsi geçen mezar taşı yazıtlarından ulaşılır.⁶⁹

⁶⁶ Ögel, Türk Mitolojisi 1, s. 73.

⁶⁷ Ögel, Türk Mitolojisi 1, s. 73.

⁶⁸ Çetinoğlu, s. 375.

⁶⁹ Ögel, Türk Mitolojisi 1, s. 78.

1.1.1.5.2. Göç Destanı

Türeyiş destanının devamı niteliğinde görülen Göç destanının Çin ve İran kaynaklarında yer alan iki farklı versiyonu olsa da bu versiyonların birbirini tamamladığı görülmektedir.

Türklerin yaşadığı Kara-Korum dağında Tuğla ve Selenga adı verilen iki nehir akmaktaydı. Bu iki nehir arasında bulunan iki ağaçtan birisi kayın ağacıydı. Bir gece ansızın bu ağacın üstüne gökten parlak bir ışık indi. Bunun kutsal bir ışık olduğunu düşünen halk bu durumu gözetlemeye başladı. Ağaca yaklaştıkça içinden çok güzel sesler duydular. Gece olduğunda bu ağaçtan etrafa ışık saçılıyordu. Bir gün ağaç yarıldı ve içinden beş çocuk çıktı. Çocukları kutsal bilip saygı ile büyüttüler. Çocuklar büyüüp de anne babalarını sorunca onlara ağacı gösterdiler. Çocuklarda bu ağaca aynı saygıyı gösterdiler. Tanrı tarafından gönderildikleri için onlardan birini hükümdar yapmak istediler. Çocuklardan her yönü ile üstün olan Böğü Tiğin seçildi ve zamanla soyu çoğaldı. Böğü Tiğin'in soyundan gelen Yolun Kağan, savaş halinde oldukları Çinlilerle barışı sağlamak için oğluna Hatun dağı denilen bir yerde oturan Çinli bir prensesi aldı. Ayrıca iyi talih ve mutluluk getiren dağ anlamında Kutluk dağ da bu bölgedeydi. Buradaki mutlu yaşamı bu kutlu dağa bağlayan Çinliler bu dağı yok ederek Uygurları da yok edebileceklerini düşündüler. Hakan ile anlaşma yapıp bu dağın taşlarını götürmek istediler. Fakat kayalar çok büyük olduğu için parçalayıp göturdüler. Bu taşlar gidince yer gök ağıt etmeye başladı ve felaketler peş peşe geldi. O dönemde her şey dile gelip “göç, göç” diye seslendi. Uygurlar bu acı sese duyarsız kalamadı. Ses duyulmaz olana kadar gittiler ve Beş Balığ ismini verdikleri yerde yurt tutup çoğaldılar.⁷⁰

Buraya kadar ele aldığımız İslamiyet öncesi Türk destanları Türk toplulukları tarafından ortak destanlar olarak kabul edilir. 15. Yüzyılda metinleştirilen Dede Korkut Destanının da Hun-Oğuz destanlarının içinden bir parça olarak görülmesi yaygın bir düşüncedir. 10. Yüzyıldan itibaren Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleri ile Anadolu'ya yerleşen Türk toplulukları arasında yaygınlaşan destanlar da olmuştur.⁷¹ Bu destanlardan aşağıdaki bölümde bahsedeceğiz.

⁷⁰ Bayat, Kadim, s. 141.; Köken, ss. 49-52.; Ögel, Türk Mitolojisi 1, ss. 81-82.

⁷¹ Umay Günay, Türk Destanları, http://www.dilbilimi.net/Turk_Destolari_Umay_Gunay.pdf, (21.9.2024), s. 8.

1.1.2. İslamiyet Sonrası Türk Destanları

Tarih boyunca toplumların yaşadıkları tarihi olayları, kültürlerini nazım şeklinde anlatan destanlar genelde olağanüstü anlatımları ile ön plana çıkmaktadır. Bu dönem Türk destanları da aynı şekilde evreni anlamaya yönelik düşünceleri, tabiata karşı yaşadıkları ve diğer topluluklar ile yaptıkları mücadeleleri anlatır. İslamiyet sonrası dönemde de olağanüstü kahramanların yaşadıkları İslam inancı etrafında şekillenen düşünceler ile birleştirilerek anlatılmıştır. İslami unsurları bazı destanlar içerisinde, destan tarihinin daha eski olmasından dolayı, yüzeysel bir şekilde görmekteyiz. İslam'ın diğer dinlere bakış açısının etkisini de destanlarda bulmaktayız. Örneğin başka dine inanan kişiler destanda kafir olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca peygamber ve Hızır terimlerini de görmekteyiz.⁷²

Manas destanında:

*Oğlunun yüzüne baktı,
beyaz eti pamuk gibi,
kemikleri bakır gibi.
Bir ak kısrak kestirdi,
Cakıp Han, doğan oğlunun adını,
dört ulu peygambere "Manas" koydurdu.
Dört peygamber onu kucakladı,
Peygamberler çocuğu sınıdı.
Yarkent'ten gelen yedi elçi yemeği övüp yiyip gitti,
"Manas obur çıkacak!" deyip gitti.
Çin'den gelen kırk elçi yemeklerden bol yiyip gitti,
"Manas Çinlileri kıracak!" deyip gitti.
Nogay'dan gelen on elçi oturup eti yiyip gitti,
"Manas korkunç olacak!" deyip gitti .
Bu baybiçe Çıyıçı Manas'ı alaca beşiğe yatırdı.
Manas'ı Hızır korudu.
Manas yar kenarında kundaklandı.
Kafir ile müslüman Manas'ın methini duydu.
Manas gülmeye başladı,
Manas beşikte yatarken konuştu:
"Ak sakal babam Cakıp Han, müslüman yolunu açacağım,
kafirin malını saçacağım,
kafiri sürerek çıkarıp,
müslümana necat salacağım"⁷³*

⁷² Karl Reichl, "Türk Sözlü Destanlarında İslami Esintiler", çev. Nabi Kobotarian, **Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi**, Cilt:3, Sayı:1, 2019, ss. 46-47.

⁷³ Wilhelm Radloff, **Manas Destanı**, Haz. Emine Gürsoy-Naskali, Kamer Matbaacılık, Ankara, 1995, (Manas Destanı), s. 18.

Yeni din anlayışları kahraman tipinde de değişikliklere sebep olmuş ve cihat anlayışı ön plana çıkmıştır. Kahraman hikayelerinde mucizeler ve Tanrı'nın yardımının görüldüğü fantastik olaylar da yer almaktadır.⁷⁴

11. yüzyıldan itibaren İslam'ın etkisi ile yazılan eserler de ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlardan önemli olanları, Divan-ı Lügat'it Türk, Kutadgu Bilig, Atabet'ül Hakayık, Divan-ı Hikmet ve Dede Korkut Hikayeleridir.

Dede Korkut Hikayeleri İslam sonrası kaleme alındığı için anlatımlarda İslam öncesi ve sonrası öğelere rastlanmaktadır. Dede Korkut; dua ve dileklerini sunan, Oğuzların akıl danıştığı bilge, ermiş bir Müslüman olarak görülür.⁷⁵ Bu anlatımların İslam'dan etkilendiği açıkça görülmektedir. Hatta Oğuz Kağan'dan sonraki dönemlerde yöneticilerin Dede Korkut'u yeni peygamber Hz. Muhammed'e gönderip sonradan Müslüman olduklarından bahsedilmektedir.

Oğuz Türklerinin yaşamlarını, mücadelelerini anlatan Dede Korkut hikayeleri Türk kültürünü yansıtan bir ayna olarak kabul edilmiş önemli bir destandır. Bu destan besmele ile başlar ve Orta Asya Bozkır topluluklarının hayatlarından bahseder. İlk başlangıçta Dede Korkut'tan bir alperen gibi bahsedilir ancak devamında Korkut Ata'nın şamanlar gibi olan özelliklerinden bahsedilir. Burada İslam öncesi ve sonrası anlatımların etkisi açıkça fark edilir. Korkut Ata'nın peygamber devrinde ortaya çıkan bilge bir kişi olduğundan, Allah'ın kendisine verdiği ilhamdan, olağanüstü özelliklerinden de bahsedilir.

On iki hikâyeden oluşan bu eser de mitolojik öğeler de yer almaktadır. Özellikle Deli Dumrul ve Tepegöz hikayelerinde mitolojik öğeler daha fazla yer tutmaktadır. Her biri çok önemli olan bu hikayeler bizlere Türk tarihi hakkında önemli bilgiler vermesi adına çok değerlidir.⁷⁶

İslamiyet sonrası Türk destanları aşağıdaki gruplandırmada görüldüğü üzere beş dönem olarak sınıflandırılmıştır.⁷⁷

1. Karahanlı Dönemi
 - a) Satuk Buğra Han Destanı
2. Kazak-Kırgız Kültür Dönemi

⁷⁴ Köken, s. 116.

⁷⁵ Çetinoğlu, s. 104.

⁷⁶ Köken, ss. 127-134.

⁷⁷ Buse Aydın, "Türk Destanlarının Türkçe Eğitimi Açısından Yeniden Formlaştırılması", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 9, Sayı: 121, Ekim 2021, s. 224.

a) Manas

3. Türk-Moğol Kültür Dönemi

a) Cengiz-name

4. Tatar-Kırım

a) Timur ve Edige Destanları

5. Selçuklu-Beylikler ve Osmanlı Dönemleri

a) Seyid Battal Gazi Destanı

b) Danişmend Gazi Destanı

c) Köroğlu Destanı

Çalışmamızın bu kısmında İslamiyet sonrası destanları kısaca ele alacağız. Manas destanı; Karahitaylılar ile Karahanlılar arasında yaşanan mücadeleler sırasında Kırgızların yaşadıklarını anlatır. Destanın kahramanı Manas, sadece kendi devletini korumakla kalmaz dağılan tüm Kırgızları da birleştirip onların da özgürlüğü için çalışır. Ayrıca İslamiyet'i yaymak için de mücadele eder. Manas destanında İslamiyet öncesi Türklerin kültür ve inanışlarının tamamını görmekteyiz.⁷⁸

Satuk Buğra Han Destanı; Satuk Buğra'nın peygamberimiz ile Miraç gecesinde karşılaştığını, peygamberimizin ve sahabelerin İslam'ı Türk devletlerine yayacak bu kahraman için hep duada bulunduğunu anlatır. Satuk Buğra Han, Hızır olarak kabul edilen bir ihtiyar vesilesi ile Müslüman olur ve böylece Türkler İslam ile tanışır. Hanefi mezhebini tercih ederler ve böylece Satuk Buğra zamanında İslamiyet resmi din olur. İslami inançlar ve eski destanların motifleri bu destanda birleşmiştir. Destan, Türk milletinin kendilerini Allah tarafından seçilip peygamber tarafından müjdelenen millet olarak görmelerinden, cihan hâkimiyet duygularının İslam ile daha da yoğunlaşmasından ve inançlarına yansıyan bu düşünceler ile Türk milletinin her daim muzaffer olduklarından bahseder. ⁷⁹

Cengizname'de; Cengiz Han'ın Türeyiş destanında olduğu gibi Kurt'tan doğması daha sonra dağınık halde yaşayan halkları tek bir hakimiyet altında toplama mücadelesi Türk tarihi olarak anlatılmaktadır. Bu anlatımda Şaman dininin etkileri de görülmektedir.⁸⁰

⁷⁸ Umay Günay, Türk Destanları, http://www.dilbilimi.net/Turk_Destolari_Umay_Gunay.pdf, (21.9.2024), s. 9.

⁷⁹ Çetinoğlu, s. 352.

⁸⁰ Çetinoğlu, s. 92.

Ediğe destanı; Cengiz Han'ın soyundan olmadığı için Han unvanı alamayan Ediğe'nin buna rağmen yönetimde söz sahibi olup devleti korumak için yaptığı mücadeleler destanlaştırılıp anlatılmıştır. Ediğe, aynı dönemlerde yaşamış olan Timur'un saygınlığını kazanır ve ondan yardım ister. Timur destanında da Aksak Timur olarak bilinen Emir Timur'un savaşları, mücadeleleri anlatılır.⁸¹

Battal Gazi destanında; Battal yani kahraman ismi ile tanınan bir kumandanın kahramanlıkları anlatılır. Yiğit biri olarak anlatılan bu kahramanın ayrıca göstermiş olduğu bazı kerametlerden de bahsedilir. Battal Gazi destanının devamı olarak görülen Danişmend Gazi destanında ise Türklerin Anadolu'daki fetihleri anlatılır. Danişmend Ahmet Gazi dedesi Battal Gazi gibi İslam'ın yayılması uğruna savaşlar, fetihler yapar. Bu destanda da efsanevi unsurlar katılarak dini motifler çerçevesinde ele alınan bir anlatım görmekteyiz. Köroğlu destanında; diğer destanların aksine kahramanlar halkın içinden, halkın gönlünü bir şekilde fethetmiş yiğit, dini bütün bir karakterdir.⁸²

⁸¹ Çetinoğlu, ss. 109-110.

⁸² Çetinoğlu, ss. 82,83,101,102.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK DESTANLARINDA VE SEMİTİK DİNLERDE KOZMOGONİ VE TEOGONİ KAVRAMLARININ İNCELENMESİ

2.1. TÜRK DESTANLARINDA VE SEMİTİK DİNLERDE KOZMOGONİ

Kozmogoni; yaratılış, doğuş öyküsü olarak görüldüğü için dinler içinde önemli bir yer tutar. Evrenin bir düzen içinde olması bu düzenin bir başlangıcının olduğunun kabul edilmesi evrene tanrısal bir kutsallık yükler. Böylece kozmogoniye ait düşünceler dini düşünceler ile paylaşım içinde olmuşlardır. Kozmogonik mitlerin ön plana çıkmasının nedeni evrenin meydana gelişi ve devamında da varlığını koruması özelliği sebebiyledir. Diğer bir özellik de evrenin ve insanın yaratılışını birlikte anlatmasıdır.

Türk kozmolojisi sözlü kültür aracılığı ile aktarılmış ve doğal olarak değişimlere uğramıştır. Türklerin inandıkları çeşitli dinler bir bütünlük oluşturmuş ve oluşan düşünce sistemi kozmogonik düşünceye yön vermiştir. Türk mitolojisinde kozmogoni, zaman içerisinde bazılarının unutulması bazılarının ise başta şamanlık olmak üzere toplum tarafından benimsenmiş çeşitli dinlerden ve görüşlerden etkilenmesi sebebi ile ilk halinden uzaklaşmış ve daha karmaşık bir hal almıştır. Her ne kadar yapısı gereği değişime açık olsa da kozmogoni mitlerinin temelini yine Türk düşüncesi oluşturmaktadır. Türk kozmogonisi hakkındaki bilgileri Çin vesikalarından, Orhun-Yenisey yazıtlarından, Kutadgu Bilig ve Divanü Lugati't-Türk'den kısmen de olsa çıkartabiliriz ama asıl mitsel bilgileri V.Verbitskiy, W.Radloff ve V.Seroşevskiy derlemelerinden öğreniriz. Bazı kaynaklar Türklerin kozmogoni konusuna önem vermediklerini gösterse de Türklerin Tanrı adına yemin etmeleri bizlere kozmogoni mitlerinin eski Türk dönemlerinde var olduğunu gösterir. Zaman içerisinde bu mitler unutulmuş veya yeni inançların iç içe girerek bütünleşmesinin etkisiyle şekil değiştirmiştir.⁸³

Türk kozmogonilerinin değişik yer ve şartlarda söylenmesi birbirine yakın çeşitli mitlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Örneğin; dağ başında yaşayan Türklerin, devlet kurup şehir hayatı yaşayan Türklerin, Sibiry tundralarında sıkışmış

⁸³ Bayat, Mitolojik Sistem, ss. 72-76.

Türklerin hepsinin anlattıkları ve kabul ettikleri mitler değişiktir. Her ne kadar konu aynı kalsa da konunun anlatıldığı sahne farklı olduğu için bu çeşitlilik görülmüştür. Sibiryâ Türklerinin destanları hep göklerde geçer çünkü yeryüzünde çok bir şey yapamamışlardır, sanki bir ailenin hayatını ve kahramanlıklarını anlatırlar.⁸⁴ Diğer kavimlere göre Türkler arasında farklı şekillerde algılanan kozmosun yaratılışı ya evrenin önceden var olduğuna ya da bir defalık yaratıldığına dairdir. Yaşayış biçimleri bu düşüncelerini etkilemiştir. Tarım yapan toplumlarda her yıl tekrarlanan uygulamalar ile dünya yeniden yaratılmakta, avcı göçebe toplumlarda ise dünya bir kere yaratılmış olup köken mitleri ile var olmaya devam etmektedir. Her ne kadar köken mitleri olsa da eski dönem destanları kozmogoni öyküsü ile başlamaktadır.⁸⁵ Hatta W. Radloff'un aktardığı Manas Destanı'nın bir varyantında:

“Jer jer bolganda
Su su bolganda
Altı atanın ulu kapır bar eken
Üç atanın ulu busurman bar eken”

ifadesi ile kozmosun bir kaostan meydana geldiği belirtilir. Masalların başında söylenen “bir vardı bir yoktu Allah'tan başka kimse yoktu” ifadesi de kozmogoni düşüncesini gösterir.⁸⁶

Evren anlayışı; yer ve göğün yaratılması, insanın yaşamının devam etmesi gibi her zaman merak uyandıran fiziksel ve metafiziksel sorulara yanıt arayan her toplumda değişkenlik gösterse de mitolojik anlatımlarda her zaman var olan bir düşünce biçimidir. Her ne kadar insanı temel alsa da evren anlayışı tanrıların varlığı üzerinden de anlatılmıştır. Çünkü insan her zaman kendinden daha büyük bir gücün var olduğunu düşünmüştür. Kendi mükemmel varoluşu, yer ve göklerin muhteşem düzeni bir insan gücünün ötesinde başka bir güç tarafından mümkündür. Evrenin bilinmezliklerinin olması da insanı evren hakkında düşünmeye yöneltmiştir. Bu bilinmezliklerin araştırılması insanın kendi varoluşunu ve tanrılarının varlığını açıklamaya dayanak olmuştur.⁸⁷

⁸⁴ Ögel, s. 432.

⁸⁵ Bayat, Mitolojik Sistem, s. 75.

⁸⁶ Bayat, Mitolojik Sistem, s. 75.

⁸⁷ Ercüment Yıldırım, “Türklerdeki Evren Anlayışının Mezopotamya Mitolojik Anlatımlarıyla Mukayesesi”, **Bilig**, Sayı:81, 2017, ss. 51-77.

Eski toplumlar yaşadıkları dünyayı bir mikro evren olarak görmüşler ve bunların ötesinde kendi bildikleri kozmik düzen dışında bir de kaos olduğunu düşünmüşlerdir. Hatta kendilerine saldıran güçleri de kaosla, şeytani güçle bağdaştırmışlardır. Kaos, düzensizlik gibi ifadeler kurulu olan düzeni yani kozmosu eski ilk kaotik haline döndürmektedir. Mikro evren olarak görülen yaşadıkları yerlerde de kutsal kabul edilen bir “merkez” her zaman var olmuştur. Ayrıca bu merkez dünyanın da merkezi olarak kabul edilmiştir. Gök-yer-cehennem üçlü düşüncesine sahip toplumlarda bu üç bölgenin kesim noktası merkezdir. Bu kozmik alanları tutan bir ağaç, bir dağ veya bir direk olduğu da düşünülürdü. Hint düşüncesindeki Meru tepesi, tufan esnasında suların ulaşamadığı yüksek dağ, İslam geleneğinde Kabe’nin dünyanın en yüksek yeri olarak kabul edilmesi bu düşünceleri destekler niteliktedir. İnsanın yaratılışı da aynı şekilde dünyanın merkezinde gerçekleşmiştir. Hz. Âdem’in yaratıldığı cennet de dünyanın merkezi idi. Merkez simgelerinden en yaygın olanı ise Kozmik Ağaçtır.⁸⁸ Bazı mitolojilerde bahsi geçen Hayat Ağacı, Dünya Ağacı ile ilişkilidir fakat aynı değildir. Dünya Ağacı kozmolojik düzende yeri olan dünya eksenini, diğeri ise hayatın yenilenmesi ile ilgilidir. Dünya Ağacı ve Hayat Ağacının birbirini tamamlayan ilişkisi hem kozmolojik hem de hayat düzeninin devamlı olarak yenilenmesini sağlar.⁸⁹

Yeniden doğuşun başladığı ve kozmik merkez olarak kabul edilen yer yaşamın da olduğu yerdir. Yaratılışın dünyanın merkez noktasında gerçekleşmesi kutsallığın dışı yansımasıdır. Türk cihan devletlerinde Ötüken’in başkent olması da kutsal merkez anlayışından sebeptir. Bazen ise kutsal merkezin taşındığını da görmekteyiz. Dede Korkut kitaplarında merkez, Bozokların yurdundan o sırada hakimiyete sahip olan Üçokların yurduna taşınmıştır. Bir diğer örnekte; Korkut Ata’nın merkez olarak kabul ettiği doğduğu yeri, ölümden kurtulacak yer olarak görmesi de kutsal merkez anlayışına sahip olduğunu gösterir.⁹⁰ Campbell’e göre evrenin dönme merkezi olarak görülen galaktik merkezde hayat ağacının büyümesini sağlayan tanrısal bir güç vardır ve böylece evren bu merkezden büyüyerek meydana gelir. Aslında her toplum kendini dünyanın merkezi kabul ettikleri yere koyup diğer toplumların bu merkezlerden uzak olduklarını düşünüp onları önemli görmezlerdi.

⁸⁸ Mircea Eliade, **İmgeler ve Simgeler**, çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara Gece Yayınları 1992, ss. 16-24.

⁸⁹ Çoruhlu, Ana Hatları, s. 146.

⁹⁰ Bayat, Mitolojik Sistem, s. 58.

Eski Türk kozmolojisinde karşımıza çıkan ikili, üçlü ve benzeri şeklindeki sınıflandırmaları kozmolojik olarak görebiliriz. Gök ve yer ile bağlantılı yönler, ay, güneş ve gezegenlerin döngüsel hareketleri bu sayısal sınıflandırmaların oluşturulmasında etkin bir rol oynamıştır.⁹¹ Bu tasnifler yapılırken de her zaman var olan “merkez” düşüncesini görürüz.

Evrenin merkezi olarak kabul edilen kutup yıldızının Tanrı'nın oturduğu saray olarak görülmesi ve ayrıca ağaç, ocak ve dağ simgelerinin de devlet ve hükümdarlık makamları ile ilişkilendirilmeleri bizlere Türklerdeki merkeziyetçi devlet anlayışını da göstermektedir.⁹² Orhun ve Kültigin yazıtlarında dünyanın şekli merkeze göre belirlenmiş bir şema içerisinde tasvir edilir. Türklerin ülkesi ve kağanı bu şemada merkezdir. Çünkü kağanın Tanrı'dan olduğuna inanılırdı. Kağan Tanrı adına ülkenin başına geçip hem gerçek anlamda hem de simgesel olarak ülkeyi yönetirdi.⁹³

Türk kozmogonisinde başlangıçta evrenin bir bütün olduğu düşüncesi hakimdir. Türk- Çin düşüncelerinde mevcut olan yaratılış görüşüne göre niteliğinin ne olduğu bilinmeyen bir yokluktan tek olan varlık oluşmuştur. Oluşan bu tek varlıktaki bazı öğeler gök ve yer unsurlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁹⁴ Tora'nın Tekvin bölümünde yer alan ifadelerde de “başlangıç” kelimesinin kullanılması evrenin hiçbir şeyden yaratılmadığını ifade etmektedir. Tanrı evreni yanlışlıkla değil bilerek mutlak hiçlikten var etmiştir.⁹⁵ Yeni Ahit'te geçen “Evrenin Tanrı'nın buyruğuyla yaratıldığını, böylece görülenlerin görünmeyenlerden oluştuğunu iman sayesinde anlıyoruz.”⁹⁶ ifade de evrenin önceden var olan maddelerden değil tam aksine tanrı tarafından tanrının da gücüne vurgu yapılarak yoktan var edildiği anlatılmaktadır.

Evrenin oluşumu hakkındaki bilimsel çalışmalar da evrenin bir bütün olarak var olduğunu göstermiştir. Kozmogoni konusunda bilimsel açıklama olarak ortaya atılan Bing Bang teorisinde de evrenin oluşumunun öncesinde bir bütünden bahseder. Türklerin en temel kozmogoni anlayışında evrenin bir bütün olarak görülmesi ve bunun Bing Bang teorisinden çok daha önce söylenmesi Türklerin evreni ne kadar iyi

⁹¹ Bilgili, s. 11.

⁹² Bilgili, s. 11.

⁹³ Yaşar Çoruhlu, **Türk Mitolojisinin Kısa Tarihi**, 2. baskı, Alfa Basım Yayım Dağıtım San. Ve Tic. Ltd. Şti., İstanbul, 2021, (Kısa Tarihi), s. 223.

⁹⁴ Çoruhlu, Ana Hatları, s. 149.

⁹⁵ Sa'adya Gaon, **Tefsîru't-Tevrât bi'l-'Arabiyye : Tevrat (Tora) Tefsiri**, haz. Nuh Arslantaş, Cilt:1, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2018, s. 261.

⁹⁶ İbraniler 11:3.

tanındıklarını gösterir. Kur'an-ı Kerim'de de yer alan "İnkâr edenler, gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?"⁹⁷ ayeti bizlere evrenin başlangıçtaki ilk durumu hakkında bilgi vermektedir.

Türk kozmogonisinde tek tanrılı dinlerdeki "kün" emri ile yaratılan evrende var olan tek yaratıcı kudretin mevcudiyetini "yarat" emri ile koruduğunu görürüz. Her ne kadar kozmogonik mitler tam korunmamış olsa da yaratıcı Tanrı her zaman Türk mitolojisinde var olmuştur. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi çeşitli sebeplerden ötürü sahnenin farklı olması kozmogonik mitlerin bütünlüğünü zorlaştırsa da Oğuz Kaan, Dede Korkut, Manas Destanı gibi çeşitli metinler yolu ile farklı parçalar bir araya getirebilir.⁹⁸

Dünya mitolojilerinin genelinde yaratılış olmadan önce her yerin uçsuz bucaksız sular ile kaplı olduğu anlatılır. Büyük denizlerin ve okyanusların kenarlarında yaşayan toplumların böyle düşünmesi gayet normaldir fakat Türklerin yaşadığı Asya'nın iç kısımları buralardan uzaktı. Türklerin burada kastettikleri su bozkır gölleridir. Türk kozmogonisinde suyun varlıkların ilk özünü oluşturduğunu görürüz.⁹⁹ Çoğu toplumların mitolojik öykülerinde de ilk yaratılan unsurun su olduğundan bahsedilir. Yahudilerin kutsal kitabı Tora da su üzerinde asılı kalan Kutsal Ruh'tan¹⁰⁰ bahsetmesi de suyun universal yaratılış unsuru olduğunu göstermektedir. Eski Ahitteki yaratılış mitolojilerinde bazı imgelerin Sümerlere ait anlatımlardan esinlendiği görülmektedir. Yaratılış da sular üzerinde anlatılan tanrı ruhu figürü, tanrı Marduk'un su üstünde salı ile gezinmesi olayı ile çok benzemektedir.¹⁰¹ Mezmurlar bölümünde yer alan "Evini yukarıdaki sular üzerine kuran..." ifadesi de tanrıya övgüler ile suyun yaratılıştaki önemini göstermektedir.¹⁰² Tora'da yer alan bu ifadeler Hristiyanlık inancına da tesir etmiştir. Yaratılış ve yenilenme kaynağı olarak kutsal görülen su unsuru Kitab-ı Mukaddes içinde şu ifadelerde geçmektedir.

⁹⁷ Enbiya Suresi 21/30.

⁹⁸ Bayat, Mitolojik Sistem, s. 81.

⁹⁹ Ögel, Türk Mitolojisi 1, s. 467.

¹⁰⁰ "Başlangıçta Rab yeri ve göğü yarattı. Yeryüzü bomboştu ve hiçbir şekil yoktu O engin karanlıklarla doluydu Tanrının Ruhu suların üzerinde dalgalanıyordu. Tanrı ışık olsun diye emretti ve ışık oldu", Bkz. (Tekvin, 1:1-3).

¹⁰¹ <https://bilimvegelecek.com.tr/index.php/2014/09/01/kozmo-mitolojilerden-kozmogonilere-antik-ortadoguda-evren-tasarimlari/>

¹⁰² Mezmurlar 104:3.

“Sabaha karşı İsa, gölün üstünde yürüyerek onlara yaklaştı.”¹⁰³

“İsa vaftiz olur olmaz sudan çıktı. O anda gökler açıldı ve İsa, Tanrı'nın Ruh'u'nun güvercin gibi inip üzerine konduğunu gördü.”¹⁰⁴

“İsa kalkıp rüzgârı azarladı, göle, “Sus, sakın ol!” dedi. Rüzgâr dindi, ortalık sülman oldu.”, “Onlar ise büyük korku içinde birbirlerine, ‘Bu adam kim ki, rüzgâr da göl de O'nun sözünü dinliyor?’ dediler.”¹⁰⁵

“Şölen başkanı, şaraba dönüşmüş suyu tattı... İsa bu ilk doğaüstü belirtisini Celile'nin Kana Köyü'nde gerçekleştirdi ve yüceliğini gösterdi. Öğrencileri de O'na iman ettiler.”¹⁰⁶

“Bayramın son ve en önemli günü İsa ayağa kalktı, yüksek sesle şöyle dedi: ‘Bir kimse susamışsa bana gelsin, içsin. Kutsal Yazı'da dendiği gibi, bana iman edenin içinden diri su ırmakları akacaktır.’”¹⁰⁷

Kitab-ı Mukaddeste yer alan bu ifadeler; İsa'nın suya kendi isteğiyle dalarak tanrının kendisine lütfettiği ruhu temizlemesi ile insani yönünü, suyu kontrol altında tutması, şaraba çevirmesi gibi mucizeler ile de ilahi yönünü vurgulamaktadır. Tanrıyı daha iyi tanımak, yaratılışı daha iyi kavramak için su hakkında ortaya çıkan anlatımların Kitab-ı Mukaddes'e de yansıdığını görmekteyiz.¹⁰⁸

Kitab-ı Mukaddes'te yer alan “Ne var ki, göklerin çok önceden Tanrı'nın sözüyle var olduğunu, yerin sudan ve su aracılığıyla şekillendiğini bile bile unutuyorlar.”¹⁰⁹ ifadesi de bizlere yaratılışın Tanrı'nın sözü ile olduğunu ayrıca yaratılıştaki su unsurunun kullanıldığını anlatmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de yer alan “Arşı, su üzerinde iken hanginizin daha güzel davranacağını denemek için gökleri ve yeri altı günde yaratan O'dur...”¹¹⁰ ayeti suyun mahiyetinin bilinmemesinden dolayı müteşabih ayet olarak görünse de Türk yaratılış mitolojilerinde yer alan “her yerin ilk önce su kaplı olması” ifadesi ile benzeşmektedir.

¹⁰³ Matta 14:25.

¹⁰⁴ Matta 3:16.

¹⁰⁵ Markos 4:39,41.

¹⁰⁶ Yuhanna 2:9,11.

¹⁰⁷ Yuhanna 7:37-38.

¹⁰⁸ “İsa ve Su”, **American Bible Society**, 10.08.2010, <https://www.americanbible.org/engage/bible-resources/articles/jesus-and-water/>, (15.11.2024).

¹⁰⁹ Petrus'un 2.Mektubu 3:5.

¹¹⁰ Hud Suresi 11/7.

Türk mitolojisinde suyun en önce var olması Mutlak Varlığın artık düzeni oluşturmaya ve başlangıcın başladığına işaret etmektedir. Evrenin sudan ve topraktan yaratıldığına bir örneği olan Türk kozmogonisi yaşamın su ile bağlantılı olduğunu düşünür. Evrenin oluşmasına zemin hazırlayan suyun ilk unsur olması sonrasında ise dünyanın sonunun da su ile olması her daim mitolojik anlatılarda önümüze çıkmaktadır. Dede Korkut masallarında bahsedilen “su, hak didarını görmüştür” cümlesi suyun ilk unsur olarak evrenin oluşum anına şahitliğini ve böylece ilk mükemmelliği gösterir.¹¹¹ İlk bölümde bahsettiğimiz Radlof ve Verbitskiy’in derlediği yaratılış mitolojilerinde uçsuz bucaksız sulardan bahsedilir. Bu derlemelerde ayrıca tanrının sular üstünde uçtuğunu daha sonradan yaratmaya ilham olacak Ak Ana’nın da sular içinden çıktığı anlatılır. Değişik dünya mitlerine baktığımız zaman da uçsuz bucaksız su ile karşılaşırız. Ayrıca bu suyun içinde bulunan çeşitli varlıklar sayesinde dünya dengede durur. Bu varlıkların dengesinin bozulması felaket, deprem demek olduğundan bu varlıklar üzerinde söz sahibi olacak bir mit kahramanı da ortaya çıkmıştır. Hint mitolojisinde Vişnu Purana’da, Pracapati’nin sular içinde olan yeryüzünü oradan kurtarıp büyük okyanusun üzerine koyduğu anlatılır.¹¹²

Yer ve göğün yaratılmasına baktığımızda ise bu iki kavramın bir arada geçtiğini görmekteyiz. Yer ve gök birbirinden ayrılmaz bir bütündür çünkü ikisi hep uyumludur ve birlikte hareket ederler. Yer- gök- insan üçlemesi ne kadar birlikte de anılsa, gök her zaman Tanrıların yaşamasından sebep daha önemli dini bir öge olmuştur.¹¹³

Verbitskiy’in yaratılış sırasına baktığımızda Ülgen önce yeri sonra göğü yaratır. Devamında ay ve güneşi yaratarak altı gün boyunca evreni yaratma işine devam eder ve yedinci gün dinlenir. Diyebiliriz ki yaratılış dıştan içe, uzaktan yakına doğru olmuştur. Radloff’un aktardığı yaratılış varyantında ise Kayra Kan ilk ışığı, devamında ise sırasıyla göğü, toprağı ve bitkileri, ay-güneş- yıldızları, balıkları, kuşları, hayvanları ve insanları yaratarak yedinci gün de dinlenir.¹¹⁴

¹¹¹ Bayat, Mitolojik Sistem, s. 83.

¹¹² Çoruhlu, Ana Hatları, s. 153.

¹¹³ E. Yıldırım, s. 57.

¹¹⁴ Bayat, Mitolojik Sistem, s. 88.

Kur'an-ı Kerim'de yer ve göklerin yaratılması konusu ile ilgili ayetleri incelediğimizde bu ayetler; yer, gök ve ikisi arasındakilerin altı günde yaratıldığından ve yaratılışlarının bir gayesi olduğundan bahseder. Ayrıca yapılan yorumlarda bahsedilen gün sayısının devir olduğu söylenmektedir. Yaratılış konusu Kur'an-ı Kerim'de bir bütün olarak değil de farklı ayetlerde farklı yönleri ele alınarak anlatılmaktadır. Yer ve göğün yaratılış sırasına dair ayetlerde geçen ifadeler iki farklı yoruma sebep olmuştur. Bazı müfessirler önce göklerin bazı müfessirler ise önce yeryüzü daha sonra ise göğün oluşturulduğunu ifade etmişlerdir. Bu ayetlere örnekler verecek olursak;

“De ki: ‘Arzı iki günde yaratanı inkâr edip O’na başkalarını ortak mı koşuyorsunuz? O yaratıcı ve âlemlerin rabbi olan Allah’tır.’”¹¹⁵

“Arz üzerinde sarsılmaz dağlar oturttu, orayı bereketli hale getirdi; gerekli besinlerini orada -bunlara ihtiyacı olan varlıklar için eşit derecede olmak üzere- uygun ölçülerle yarattı. (Bütün bunlar) dört günde oldu.”¹¹⁶

“Dahası O, duman halinde olan semaya iradesini yöneltti; ardından ona ve arza, ‘İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!’ buyurdu. ‘İsteyerek geldik’ dediler.”¹¹⁷ Bu ayetin Arapça metninde geçen “sümme” kelimesi bazı müfessirler tarafından “dahası” bazı müfessirler tarafından da “sonra” olarak tercüme edilmiştir. Ancak buradaki “sümme” kelimesinin anlamı zaman olarak sonrayı değil semanın yaratılmasının önemli olduğunu anlatmaktadır. Duman anlamı verilen “duhan” kelimesi ise su buharı olarak yorumlanmıştır. ¹¹⁸

Yaratılış ayetlerinin tefsirlerinden çıkarılan sonuçları şu şekilde özetleyebiliriz. Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın yeri iki günde yaratıp daha sonra yaşamın devamı için gerekli her şeyi yarattığından ve bunların hepsinin ise toplamda dört gün olduğundan bahseder. Sonrasında ise semanın da iki günde yaratıldığından bahseder. Toplamda Kur'an-ı Kerim'e göre de evren altı günde yaratılmış olur.

Evrenin yaratılışı konusunda Tora'nın Tekvin bölümünde bahsedilen iki farklı yaratılış anlatımı bulunmaktadır. Bunlardan biri Babil ve Mısır mitolojilerinde

¹¹⁵ Fussilet Suresi 41/9.

¹¹⁶ Fussilet Suresi 41/10.

¹¹⁷ Fussilet Suresi 41/11.

¹¹⁸ <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Fussilet-suresi/4229/11-ayet-tefsiri>, (22.08.2024).

olduğu gibi başlangıçta suların bulunması, diğeri ise susuz boş toprakların bulunmasıdır.

Eski Ahitte evrenin altı günde olmak üzere ilk olarak yer, gök ve ışığın yaratıldığı anlatılır. Yaratılışlar bittikten sonra tanrı yedinci gün dinlenir. Artık yaratılan bu evrenin hâkimi tanrıdır. Bu durum Tora'da şu şekilde geçmektedir:

“Gök ve yer bütün öğeleriyle tamamlandı. Yedinci güne gelindiğinde Tanrı yapmakta olduğu işi bitirdi. Yaptığı işten o gün dinlendi. Yedinci günü kutsadı. Onu kutsal bir gün olarak belirledi. Çünkü Tanrı o gün yaptığı, yarattığı bütün işi bitirip dinlendi.”¹¹⁹ Tanrı önce ışığı, sonra suların içinden göğü, devamında ise denizleri, bitkileri, hayvanları ve insanları yaratmıştır. Altı gün süren yaratma işlemlerinden sonraki yedinci gün de kutsanmıştır. Ayrıca tanrının yaratma işlemlerinin sonunda yaptıklarının mükemmel ve kalıcı olduğu da ifade edilmektedir. Evrenin bu şekilde düzenli yaratılmasındaki amaç ise sonradan yaratacağı insanın iyiliği içindir.¹²⁰

Kur'an-ı Kerim'de ise yer ve göğün altı günde yaratılmasının ardından herhangi bir yorgunluk ve dinlenme olmadığı vurgulanmıştır. “Biz gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri altı günde yarattık. Ama bize en küçük bir yorgunluk bile dokunmadı.”¹²¹

Yeni Ahit yaratılış konusunu Eski Ahit bilgilerini eşliğinde kabul etmekte ve detay vermemektedir. Eski Ahit'te yer alan;

“Başlangıçta Söz vardı. Söz Tanrı'yla birlikteydi ve Söz Tanrı'ydı. Başlangıçta O, Tanrı'yla birlikteydi. Her şey O'nun aracılığıyla var oldu, var olan hiçbir şey O'nsuz olmadı. Yaşam O'ndaydı ve yaşam insanların ışığıydı. Işık karanlıkta parlar. Karanlık onu alt edemedi.”¹²²

ifadesi ile ilk yaratılışa gönderme yapılmaktadır.

2.1.1. Evren Tasarımı

Evren tasarımı mitolojinin genelde ana konusu olmuştur. Türklerde de aynı şekilde dünya modeli genel Türk düşüncesinin bir ürünü olarak evrene bakış

¹¹⁹ Tekvin 2:1-3.

¹²⁰ Gaon, s. 261.

¹²¹ Kaf Suresi 50/38.

¹²² Yuhanna 1:1-5.

felsefelerini göstermektedir. İnsan önce dünyayı ve kendini tanımakla başlar ve sonra bir dünya modeli oluşturur. Türklerin her şeyi bir bütün olarak görmelerinden ayrıca her şey de tanrıdan gelen bir kutsallık olmasını kabullenmelerinden dolayı kutsal bir dünya modeli vardır. Üç bölüm olarak kabul edilen dünya modelinde bu bölümler birbirinden bağımsız değildirler hatta orta dünya kutsal görülen alemin etkisindedir. Gök, yer ve yeraltı olarak kabul edilen evren, tanrı inancına sahip Türklerde de yukarı, orta ve aşağı şeklinde sınıflandırılmış hatta bu alemlerde bulunan ruhların varlığına da inanılmıştır. Ayrıca kabul edilen dünya modellerinde ışık karanlık, alt üst gibi zıtlıklarda bulunmaktadır.¹²³

Kadim Türklerin mitlerine göre evren birbirinin üzerinde duran birkaç katmandan oluşmaktadır. Ecdadımızın mito-felsefi tasavvurlarına göre evrenin dikey düzeyi, bir ok eksenini boyunca yukarı(gök), orta(yerüstü) ve aşağı(yeraltı) katlara ayrılır. Evrenin yapısı hakkındaki anlatıların Türk yazıtlarında korunmasına rağmen esas görüş şamanlara aittir. Şaman dünya görüşünün ürünü olan mitolojik anlatılara göre Yakutlar yukarı dünyaya “üüheegi daydı”, orta dünyaya “orto daydı” ve aşağı aleme “allaraa daydı” derler. Kırgızlar ise aşağı dünyaya “adam Kayra çıkısız or” (insanın geri dönemeyeceği karanlık alem) derler.¹²⁴ Ayrıca her katın kendi özelliklerinin yanında katmanları da vardır. Tek tanrılı dinler de dünya modeli mitolojik anlatımın dini esaslara uygun hale getirilmesi ile oluşturulmuştur. Mesela İslam’da on sekiz bin alemin olması, on sekiz tabaka olarak görülen evren modelinin bir başka versiyonu olarak görülebilir.¹²⁵

Kültigin ve Bilge Kağan Yazıtlarında başlangıç cümlesi olarak şu ifade bulunmaktadır: “Yukarıda – mavi – Gök ve aşağıda yağız – Yer oluştuğunda, ikisinin arasında – Kişi’nin (insan) oğulları ortaya çıkar.” Kişinin oğullarına, atalardan Bumin Kağan ve İstemi Kağan hükmetmiştir. Burada “oluşturduğunda” diye tercüme edilen kılın fiili, yapmak, “oluşturmak” anlamındaki “kıl” fiilinin edilgen halidir. Evren doğum konusunda bu iki metne bakıldığında kronolojik olarak önce kozmik alanların oluşumunu, sonra ise insanların var oluşunu görüyoruz. Eldeki en eski Türkçe kanıtlar olan bu iki yazıttaki metinler yer ve göğün ayrılarak evrenin oluştuğunu gösterir. Genellikle yaratılışa dair tasarım sonraki zamanlarda ortaya

¹²³ Bayat, Mitolojik Sistem, ss. 27-31.

¹²⁴ Bayat, Kadim, s. 19.

¹²⁵ Bayat, Mitolojik Sistem, s. 45.

çıkıştır. 13. yüzyıldan öncesine ulaşmak zor olduğu için yaratılış tasarımları sonralardan ortaya çıkmıştır. Örneğin Bibliothèque nationale de France'deki Oğuzname'de geçen emir kipinde “Ol, dediler” ifadesinin önünde bir evren doğumu veya bir insan kökeni bilgisi bulunmamaktadır. Buradaki “-ler” ile anlatılmak istenenin ne olduğu bilinmemektedir.¹²⁶

Türklerin kozmolojisinde Gök ve Yer-Su ikiliğini de görürüz. Kara yer ve ak gök kavramları da bu ikilik ile bağlantılıdır. Uygur Türklerinde bu ikilik parlak anlamına gelen “Yaruk” ve karanlık anlamına gelen “Kararık” kavramları ile anlatılır.¹²⁷ 9. yüzyıla ait olduğu düşünülen Budistlere ait bir metinde eski Türk-Çin kozmolojisiyle ilgili şu şekilde bahseder:

*Bu kâinata, üstteki gök parlaktır, altta yağız yer karanlıktır. Güneş tanrısı parlaktır, ay tanrısı karanlıktır. Ateş parlaktır, su karanlıktır. Er parlaktır, dişi karanlıktır. Bu yerli-göklü, dişili-erkekli (unsurlar) kavuşursa, bütün canlı ve cansız, iki türlü varlık doğar; belirir... Güneş ve ay karışıp kavuşarak, yol almaktadır. Bundan ötürü yazlı-kışlı, dört mevsim olur.*¹²⁸

Yaratılışın nasıl oluştuğu anlatan bu ifadeye göre ne olduğu bilinmeyen bir sebep yokluğu oluşturdu. Bu yokluktan oluşan tek varlığın kendinde barındırdığı bazı öğeler yaruk ve kararık unsurlarını oluşturdu.¹²⁹ Çin öğretilerinde ait evren kuramı “tai chi” de yer alan Yin ve Yang ilkeleri de bize bu ikiliği gösterir.¹³⁰

Ural-Altay Türklerinde kara yer ve ak gök kavramları her ne kadar düalizme yönelse de Türk kozmolojisinde bu iki unsurun çatışmasından bahsedilmez. Bu iki unsur birbirinden bağımsız değildir. Bazı araştırmacılar Türk kozmogonisinin Zerdüştlük etkisinde kalarak bir düaliteye sahip olduğunu düşünmektedir. Türklerin öz kozmolojik düşüncelerinde iki unsur da eşittir ve herhangi bir anlam içermezken daha sonra Altay ve Yakut Türklerinde bu durum değişmiştir.¹³¹ Evrenin yaratılma düşüncesi Altay Türklerinde Kayra Kan veya Ülgen ile İblis olduğu düşünülen Erlik'e, Yakutlarda ise Yüryüng Ayı Toyon ve Şeytana bağlanmış ve bu şekilde düalizm düşüncesi ortaya çıkmıştır.¹³²

¹²⁶ Jean Paul Roux, **Eski Türk Mitolojisi**, çev. Musa Yaşar Sağlam, BilgeSu Yayıncılık, Ankara, 2022, (Eski türk), ss. 71-72.

¹²⁷ Bilgili, s. 12.

¹²⁸ Emel Esin, **Türk Kozmolojisine Giriş**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 23.

¹²⁹ Çoruhlu, Ana Hatları, s. 149.

¹³⁰ Bilgili, s. 13.

¹³¹ Ali Ahmetbeyoğlu ve Hüseyin Şen, “Eski Türk Dininin Kozmolojisi ve Kozmogonisi”, **Türk Dünyası Araştırmaları (TDA)**, 234/Cilt:XIX (Mayıs-Haziran 2018), s. 61.

¹³² Bayat, Mitolojik Sistem, s. 77.

Türk kozmolojisiinde, Şamanizmin etkisiyle gök ve yer unsurlarından oluşan evren düşüncesine bir unsur daha eklenmiştir. Üç unsurdan oluşan evren düşüncesini iki gruba ayırabiliriz. İlk gruba kötülükler yeri olan yeraltı unsuru eklenmiştir. Burada bu üç unsuru birbirine bağlayan hayat ağacı düşüncesi de ortaya çıkar. İkinci gruba ise insan unsuru eklenmiştir. Göktürk Abideleri'nde yer alan "Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insan oğlu kılınmış." ifadesi insanın, evrenin oluşumunda temel unsurlar arasında yer aldığını gösterir. Gök ve yer yaratılarak insanın gelişi için hazır hale getirilmiştir. Bundan dolayı da insan en sonda yaratılmıştır. Bir nevi insanın yaratılışı tamamlamış olması Türklerin insana verdiği önemi göstermektedir.¹³³ Türklerin dört unsur bildikleri ifade edilir. Eski Şaman ritüellerinde ateşe, toprağa, havaya çeşitli sıvılar ile saç yapıldı. Böylece bu dört unsur kutsanmış olurdu. Chavannes'e göre bu dört unsur proto Türklere ait bir kozmoloji düşüncesidir.¹³⁴ Anayönlerin bu temel unsurlar ile bağlı olması bu düşüncelerini destekler. Su kuzey ile, ateş güney ile, ağaç doğu ile, maden batı ile, toprak da merkez ile bağlantılıdır.¹³⁵

Türkler dünyayı bazen bir tepsi gibi dikdörtgen, dörtgen bazen de yuvarlak olarak düşünseler de çoğunlukla Çinliler gibi yeryüzünün dörtgen olduğunu kabul ederlerdi. Bu dörtgenin içinde ise gökyüzünü simgeleyen daire şekli bulunurdu. Bu şeklin ortasında yeri göğü birleştirdiği kabul edilen kutsal dağ ve dünya ağacı bulunurdu.¹³⁶

Dünyanın yatay olarak düşünülmesi dört yön tasarımı ile alakalıdır. Oğuz Kağan'ın "yerning tört bulunung kağanı bolsam gerek" diyerek dünyanın dört bir köşesine hâkim olmak istemesi, Hun Kağanlarının dört boynuzu olan taç giymeleri de dört köşesi olduğu düşünülen yeryüzüne hâkim olmak düşüncesinden ortaya çıkmıştır. İslam dininin etkisiyle zaman içerisinde dört köşeli düşünülen yerin aynı gök gibi daire şeklinde olduğu düşüncesi ağır basmıştır.¹³⁷

Farklı örneklerde de dört yön şeklinde gösterilen yeryüzü zaman içerisinde Türk metinlerinde de kendini göstermiştir. Kültigin yazıtlarında yer alan:

¹³³ Ahmetbeyoğlu ve Şen, s. 62.

¹³⁴ Bilgili, s. 12.

¹³⁵ Çoruhlu, Kısa Tarihi, s. 224.

¹³⁶ Çoruhlu, Ana Hatları, s. 142.

¹³⁷ Bayat, Mitolojik Sistem, s. 32.

“...ileri(doğuda) gün doğusuna, beri (güneyde) gün ortasına, geri (batıda) gün batısına, yukarı (kuzeyde) gece ortasına doğru olan bu yerlerin içindeki milletler hep bana itaat ederler...”

ifadesi kozmolojik yönlerin zaman ile birlikte ele alındığını gösterir.¹³⁸

Türk halk edebiyatında da bunun örneklerini görmekteyiz. Karacaoğlan'ın “Güleç yüze, tatlı söze doyulmaz! Yedi iklim, dört köşe 'den geliyor!” ve Kul Himmet Dede'nin “Üç çerağ yanar şişede, arsanlar gizli meşede! Yedi iklim, dört köşe' de ben dedem Ali'yi gördüm!” dizelerinde dört köşe ifadesi dünyayı anlatmaktadır.¹³⁹ Tora'nın Mezmurlar bölümünde " Yeryüzünün dört bucağından bulut yükseltir, yağmur için şimşek çaktırır, ambarlarından rüzgâr çıkarır."¹⁴⁰ cümlesi ile de yeryüzünün dört yönlü olduğu anlatılmaktadır.

Göktürk kitabelerinde devlet yönetimine ait dört temel ilke de dört gezegen ile alakalıdır. Uygur mitolojisinde bahsi geçen beş kardeş 4 ana yön ve merkez olmak üzere beş unsur ile ilişkilidir. Altay mitolojisinde Ülgen'in dört yardımcısı da dört ana yönü ifade etmektedir. Oğuz Kağan'ın kendisi ve altı oğlu ile oluşan yedi sayısı da yedi gezegeni ifade etmektedir. Yakutlar göğün on yedi kat olduğunu düşünürler. Bunun dokuz katı göğe, sekiz köşesi ise yere aittir. Yakutlarda anayönlere arayönler de eklenerek sekizgen bir yeryüzü modeli ortaya çıkmıştır. Yirmi dört Oğuz boyu da dünyanın bir günlük dönüşünü ifade etmektedir. Türk otağlarının yirmi sekiz bölümlü yapılması Ay'ın döngüsünü sembolize etmektedir.¹⁴¹ Bu ve benzeri örnekler bizlere Türklerdeki sayısal sınıflandırmaların kozmogoni ile bağlantılı olduğunu göstermektedir. Ayrıca sekiz rakamı da dört sayısının katı olması sebebiyle iki kat daha değerli görülmüştür.

Altaylılarda yeryüzü önce daire sonradan da kare olarak kabul edilmiştir. Budist Türk toplulukların kabul ettiği evren şeması ise kare içinde bir dairenin bulunduğu ve çeşitli Budist ilahların tasvirinden oluşan mandaladır. Ayrıca dünyeviliği vurgulayan dünyadaki yaşamı aşarak nirvanaya ulaşmayı amaçlayan samsara da evrene dair temsili anlamlar içermektedir. Çakranın evreni, başlangıcı, sonu ifade etmesini ve Dharma- Çakranın da evreni ve her şeyi ayakta tutan düzen

¹³⁸ Çoruhlu, Ana Hatları, s. 142.

¹³⁹ Ögel, Türk Mitolojisi 2, s. 244.

¹⁴⁰ Mezmurlar 135:7.

¹⁴¹ Bilgili, ss. 19-20.

olarak görülmesini bizlere Campbell aktarır. Lotus çiçeği de Türk Budist kozmolojisinde yer alan evrenin bütün güçlerini ifade eden bir semboldür.¹⁴²

Sürekli döngü halinde olan gökyüzüne hâkim olacak ve kendilerinin görebileceği bir cisim arayışında olan Türkler gökyüzünde sabit duran Kutup Yıldızını seçmişler ve ona göğün direği demişlerdir. Ayrıca onun sağlamlığını ifade etmek için de demir kazık demişlerdir. Yer ve gök arasında bir kapı olan Kutup Yıldızı özel ruhların geçtiği geçit olarak kabul edilmiş ve bu kapının ötesinde de sırası ile güneş, ay ve tanrının katının bulunduğu inandırılmıştır. Kısaca Kutup Yıldızı kutsal bir kapı olarak görülmüştür.¹⁴³ Dünyanın merkezinden Kutup Yıldızına uzanan, yer ve gök yaratılırken tohumları atılmış olan bir demir ağaç bulunmaktadır. Oğuz Kağan destanında gökten inen ışıktan çıkan kızın başındaki tacın Kutup Yıldızına benzetilmesinden dolayı Kuzey Türk destanlarında Kutup Yıldızı parlaklık ve güzelliğin sembolü olmuştur.

Bazen Dünya Ağacının yerini alan dağ içindeki mağaralar da yaratılışı tasavvur etmesi açısından evrenin simgesidir. Göğü, yönler göre belirlenmiş dört direğin taşıdığı düşüncesini tapınak gibi mimaride ve el sanatlarında da görmekteyiz. İslamiyet sonrasında da aynı şekilde bu düşüncüyü kervansaray, medrese ve birçok mimari yapıda görebiliriz. Türklerin beyaz çadırları yani ak-öyler de dünya tasarımına benzetilerek kurulmuştur. Zaten dünyayı büyük bir çadır olarak gören Türkler çadırın kubbesini de gökyüzüne benzetmişlerdir. Çadırın tepe noktası ise kozmik eksen temsil etmektedir. Yaşanılan yer yani mesken bir nevi küçük bir kozmostur.¹⁴⁴ Bunun sebebi ise insanların gökyüzü ve çadırlarından başka bir şey görmemelerindendir.

Dünya ve evren tasarımlarında hayvan simgeselliklerini de görürüz. Yaratılış destanlarında dünyanın dengede durmasını sağlayan balıkların olması balığa kutsallık katmıştır. Uçsuz bucaksız sulara yer alan dünya, su içerisinde bazı varlıklar sayesinde batmadan durmaktadır. Bu varlıklar bazen yılan bazen ejderha bazen de su kaplumbağası olmuştur. Mitlerde ise en çok yılan motifini görürüz. Hintlilere ait mitolojik öykülerde yaratma işlemini gerçekleştiren Vişnu, bu esnada bin başlı yılan olan Ananta üzerinde oturup dinlenmekteydi. Yer altında yılan olgusu

¹⁴² Çoruhlu, Ana Hatları, ss. 142-145.

¹⁴³ Ögel, Türk Mitolojisi 2, s. 170.

¹⁴⁴ Çoruhlu, Ana Hatları, ss. 147-148.

orta çağ İslam düşüncesine kadar gelmiştir. Hatta tapınaklar yapılırken dünyayı dengede tuttuğu düşünülen yılanın kafasının denk düştüğü yer bir kazık ile sabitlenir, böylece yılanın herhangi bir hareketinden oluşacak felaket önlenmiş olurdu. Ahmet Bican Efendi tarafından 15. Yüzyılda yazılan bir kitapta geçen "...Hak Teala bir ulu yılan yarattı...Hak hazreti buyurdu, ol yılan Arş'ı yedi kat doladı, henüz yarısı aşağı salınırdı..." ifadesi de bu düşüncelerin İslamileştiğini gösterir.¹⁴⁵ Türk mitolojilerinde yılanın yerden gelmesi ve hayat ağacının köklerine ulaşması ile birçok bilgiye hâkim olduğuna inanılırdı. Yılan motifi Yahudilik ve Hristiyanlıkta aldatıcı yönüne dikkat çekip kötülüklerin sebebi olarak gösterilmiştir. Özellikle Hristiyanlıkta yılan kötülüklerin sebebi şeytan olarak yorumlanmıştır. İslam'da ise Hz. Musa'nın asasını attığı zaman yılanı dönüşmesi olayında bu motife rastlamaktayız.¹⁴⁶

Kutsal metinleri incelediğimizde ise Allah'ın yeryüzünün dengesini sağlamak amacı ile dağları yarattığına vurgu yapan ifadelerin var olduğunu görürüz.

"Biz yeryüzünü bir döşek, dağları da birer kazık yapmadık mı?"¹⁴⁷ Bilimsel araştırmalar sonucunda dağların köklerinin bir kazık gibi yerin derinliklerine ulaştığının gözlemlenmesi bu ayet ile benzerlik arzetmektedir.

"O, gökleri görebildiğiniz bir direk olmaksızın yarattı, sizi sarsmasın diye yere de ulu dağlar koydu ve orada her çeşit canlıyı yaydı. Biz gökyüzünden su indirip, orada her faydalı nebattan çift-çift bitirdik."¹⁴⁸

"O, sizi sarsmaması için yere sağlam dağlar yerleştirdi, ırmaklar ve yollar açtı ki gideceğiniz yere ulaşabilesiniz."¹⁴⁹

"Yeri temelleri üzerine kurdu; ebediyen sarsılmayacaktır. Esvap gibi ona engini-denizleri- giydirdin; sular dağların üzerinde durdu."¹⁵⁰

Bu ve benzeri ifadelerde yeryüzünün ilk oluşturulduğu zaman üstünde yaşanılmayacak kadar hareketli olduğu, yaratıcının da yeryüzünü sağlamlaştırmak için dağları koyduğu vurgulanır. Bazı yorumlarda ise yer kabuğunun sertleşmesi

¹⁴⁵ Çoruhlu, Ana Hatları, ss. 152-154.

¹⁴⁶ Salime Leyla Gürkan, "Yılan", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, (Yılan), ss. 527-529.

¹⁴⁷ Nebe Suresi 78/6-7.

¹⁴⁸ Lokman Suresi 31/10.

¹⁴⁹ Nahl Suresi 16/15.

¹⁵⁰ Mezmurlar 104: 5-6.

olarak da görülmüştür.¹⁵¹ Zaten bilimsel olarak da dağlık zeminler daha sağlamdır. Aslında tüm bunlar bize yaratıcının gücünü göstermektedir. Sağlamlığın sembolü olan dağlar ayrıca dini ve manevi olarak da önemlidir. Kimi zaman yaratıcı ile yakınlaşma yeri kimi zaman da ibadet yeri olmuştur. Peygamberlerin bazı vahiyleri dağlarda alması, insanlara dini anlatırken dağlarda veya eteklerinde buluşmaları da farklı anlamlarda dağın önemini göstermektedir.

Türklerin dünya modelinde öküz ve boğa sembollerini de görmekteyiz. Özellikle Şaman metinleri bu durumu destekler niteliktedir. Bir nevi dünyanın oluşumunun öküz bedeninin parçalanması sonucunda oluştuğuna inanılırdı. Oğuz Kağan destanında yer alan gök renkli öküz dünyada yeri işaret emiştir. Öküzün boynuzlarında yerin sabit durması fikri de yeryüzünün hayvan simgeleriyle düşünülmüş olmasındandır.¹⁵²

Pir Sultan Abdal'ın aşağıdaki dörtlüğü de dünyayı öküzün taşıdığına örnek olarak gösterilebilir:

“Musa söyler idi bin bir kelâmı,
Kudret eli ile çaldı kalemi,
Öküze yükletti, cümle âlemi,
Dünyanın temelin kurandan beri!”¹⁵³

Türklerin evren anlatımlarında renk simgelerini de görmekteyiz. Renkler bir nevi kavimlerin yaşam izleri ve mitolojik düşüncelerinin yansımasıdır. Hiçbir zaman değişmeyen bir kutsal renk her daim vardır. Gök rengi yani mavi renk kutsallığın simgesi olduğundan Tanrı, Oğuz gibi kavramlar mavi renk ile özdeşleştirilerek anlatılmıştır. Bazen toplumlar arasında renkler farklı durumları simgelemişlerdir. Mavi renk Çinlilerde kötülüğün simgesi iken, kutsal renk olan sarı rengi ise Türklerde olumsuzluğun simgesi olarak düşünülmüştür. Yönler de anlatılırken renkler kullanılmıştır. Mesela Hun döneminde kırmızı renk güneyi, beyaz renk batıyı, siyah kuzeyi, kırmızı renk de doğuyu anlatmıştır. Savaş dönemlerinde de yönü simgeleyen renge sahip atlar o yöne gönderilirdi.¹⁵⁴ Renklerin toplumların yerleşim düzeninde de etkin olduğunu Türkiye'nin ana vatan olduktan sonra kuzeyde bulunan

¹⁵¹ <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Nahl-suresi/1915/14-16-ayet-tefsiri>, (18.07.2024).

¹⁵² Bayat, Mitolojik Sistem, s. 39.

¹⁵³ Ögel, Türk Mitolojisi 2, s. 249.

¹⁵⁴ Bayat, Mitolojik Sistem, s. 67.

denize Karadeniz, batıda bulunan denize Akdeniz, güneyde bulunan denize ise Kızıldeniz isimlerini koymalarından da anlayabiliyoruz.¹⁵⁵

Türklerin evren anlayışlarında sayıların simgeselliğini de görmekteyiz. İnsanlar kozmolojide ve mitolojide kullandıkları sayıları zamanla kendi yaşamlarında da kullanmışlardır. Dünyanın dört köşe olması, göğün yedi, dokuz, on altı kat olarak düşünülmesi mitlerde sıklıkla karşımıza çıkan örneklerdir. Şamanların kıyafetlerinde ve kullandıkları eşyalarda da sayıların simgeselliğini görmekteyiz.

Türklerin evren anlayışının diğer bir örneğini de tabiat olaylarını yorumlamalarında görmekteyiz. İnsanın müdahale edemediği dehşete kapıldığı kıtlık, yıldırım gibi olaylar tanrının kızgınlığı olarak yorumlanmıştır.

Çok eski çağlarda gök ve yer olmak üzere iki kısımdan oluştuğu düşünülen evrene, 11. Yüzyıldan sonra muhtemelen yabancı dinlerinde etkisiyle yeraltı bölgesi de eklenmiştir.¹⁵⁶ Daha sonraları ise bu yeraltı bölgesi önemli bir yere sahip olmuştur. Böylece evreni üç bölüm olarak kabul etmişlerdir. Bunlar Gök, Yer ve Yeraltı dünyasıdır. Göktürk Yazıtlarının doğu cephesinde yer alan yer alan; “Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisinin arasında insanoğlu kılınmış.” ifadesi bu sınıflandırmaya bir örnektir.¹⁵⁷

Türklerde kutsal kabul edilen dağ motiflerinden Altın dağ gökyüzünde dokuz rüzgârın birleştiği yerde, Demir dağ yeryüzünde dokuz ırmağın bulunduğu yerde, Bakır dağ ise yeraltında dokuz denizin birleştiği yerdedir.¹⁵⁸ Burada da dağların her birinin evrenin üç bölümünde yer aldığından bahsedilmektedir.

Türk kozmogonisinde evreni oluşturan bölümleri üç başlık altında inceleyeceğiz.

2.1.1.1. Yeraltı

Evren anlayışında yer altı dünyası daha sonraki yazıtlarda önemli bir yer tutmuştur. Orhun yazıtlarında yer altı dünyasından bahsedilmemiştir. Fakat sonraki

¹⁵⁵ Çoruhlu, Kısa Tarihi, s. 224.

¹⁵⁶ Jean Paul Roux, **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, çev. Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul, 1994, (Eski Dini), s. 83.

¹⁵⁷ Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, (Orhun), s. 14.

¹⁵⁸ Deniz Karakurt, **Türk Söylence Sözlüğü**, F- Klavye, Türkiye, 2011, s. 73.

dönemlerde “tamu” ifadesi ile anlatılan karanlık ve kötü güçlerin bulunduğu yer altı dünyasından bahsedilmiştir.

Yakut Türkleri dünyayı dipsiz dünya olarak görmüşler hatta toprağı güçlü bir kadına benzeterek kâinatın ruhu olduğunu düşünüp ona toprak ana demişlerdir.¹⁵⁹ Çok önceki çağlarda oluşan yeraltı mağaralardan meydana gelmektedir. Üç bölümü ayrılan evrenin en alt tabası olan yeraltı dünyası kötü ruhların ve kötülük tanrısı Erlik’in yaşadığı yerdir. Bu karanlık alem yedi veya dokuz kata sahiptir. Kötülüğün hâkimi Erlik daha önceden Ülgen’in yanında yukarı alemde iken gösterdiği kıskançlık sebebi ile cezalandırılıp yeraltına gönderilir. Böylece Erlik de bu alemde kendi düzenini kurup insanları kötülüğe yönlendirerek buraya çekmeye uğraşır.¹⁶⁰ Kötülüğe bulaşan insanlar kötü ruhlara dönüşüp yeraltında yaşarlar. Zaman zaman bazı Şamanların yeraltına inerek Erlik ile yeryüzü olayları hakkında pazarlık yaptığına inanırlardı.¹⁶¹ Yeraltına trans deneyimi ile iniş yapan şaman oradaki bekçilere çeşitli hediyeler takdim ederek yeraltı dünyasının kapısından geçerek Erlik’e ulaşır. Göğe çıkma töreninden daha zor olan yeraltına inme törenini genelde kara şamanlar yapmaktadır. Yerin yedi katını inerken gördüğü manzaraları anlatır. Taş kapıdan ve açgözlülük, hırs ırmağı olan Toybodım ırmağının üstündeki köprüden geçer. En son Erlik’in sarayına varır ve ona yakarışlarda bulunur. Şaman bir kaz üstünde dönerek yolculuğunun nasıl geçtiğini soranlara çok iyi kabul gördüğünü anlatır. Yeraltına yolculuklar genelde hastalıkların iyileştirilmesi, hasta ruhun geri getirilmesi veya ölen kişinin yeraltına giden ruhuna eşlik için yapılır. Yeryüzünün aksine zaman mefhumu yeraltında terstir. Yeraltı törenleri bu yüzden gece yapılır. Ayrıca Türklerde Albastı, Kara Kura, Karabasan, Çarşamba Karısı, Kara Koncolos gibi insanları basan yeraltı unsurlarına inanılırdı.¹⁶²

Semitik dinlerde de yeraltı ifadesi genelde ölen insanların gideceği mezar kavramı ile açıklanmaktadır. Semitik dinlerde “tamu” ifadesinin karşılığı olarak “cehennem” kullanılmış ve kötülerin, cezalandırılacak kişilerin gideceği yer olarak görülmüştür. Kitab-ı Mukaddes’te ise “şeo” kelimesi ile ifade edilen ölümler diyarının

¹⁵⁹ Ögel, Türk Mitolojisi 2, s. 262.

¹⁶⁰ Çetinoğlu, s. 13.

¹⁶¹ Köken, s. 32.

¹⁶² Mircea Eliade, **Şamanizm**, çev. İsmet Birkan, Yayınevi, Ankara ,1999, (Şamanizm), ss. 232-235.

yerin derinliklerinde olduğu düşünölmüştür.¹⁶³ “Onları saptıran İblis ise canavarla sahte peygamberin de içinde bulunduğu ateş ve kükürt gölüne atıldı. Gece gündüz, sonsuzlara dek işkence çekeceklerdir.”¹⁶⁴ Bu ifade de şeytanın en son, zamanı dolduğunda gideceğı yer olan ateş gölünden bahseder ve bu gölün yeraltında olduğu düşünölr.

“Beşinci melek borazanını çaldı. Gökten yere düşmüş bir yıldız gördüm. Dipsiz derinliklere açılan kuyunun anahtarı ona verildi.”¹⁶⁵

“Cinler, dipsiz derinliklere gitmelerini buyurmasın diye İsa'ya yalvarıp durdular.”¹⁶⁶

Bu iki pasajda geçen “dipsiz derinlikler” kötü ruhların ve şeytanın yeraltındaki mekanları olarak görölmüştür. İslam dininde ise cin gibi kötü varlıkların mağara, ağaç kovuğı gibi derinliklerde yaşadıkları düşünölmektedir.

Ayrıca Semitik dinlerde cehennemin yeraltında olduğu düşüncesi de yaygındır. Bunun yanı sıra bu dinlerde yaratıcının yerin altında da insanların faydalanması için çeşitli nimetler yarattığından bahsedilir. Kıyamet gününde yerde olduğu gibi yerin altında da değişimler olacaktır.

2.1.1.2. Yeryüzü

Türkler yeryüzünü kimi zaman bir toprak kimi zaman vatan olarak nitelendirmişlerdir. 11. yüzyılda Türkler "yer ağaçlandı" diyerek yerin ağaçlar için bir toprak olduğunu, Göktürk yazıtlarında "Ötüken yer" derken de vatan olduğunu anlatmak istemişlerdir. Hatta Ötüken zamanla daha fazla kutsallaştırılıp Yer Ana olarak görölmüş ve kendilerini koruduğı Kültigin Yazıtlarında geçen "Türk kağanı Ötüken'de oturduğı zaman o sıkıntı olmaz" cümlesi ile ifade edilmiştir. Türklerde kara yer tabiri de kullanılır. Dede Korkut efsanelerinde geçen "Kara yerinize otağ dikelim" ifadesinde yer kara kelimesi ile anlatılmıştır. Kutadgu Bilig de geçen

¹⁶³ Ömer Faruk Harman, “Cehennem”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt:7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 226.

¹⁶⁴ Vahiy 20:10.

¹⁶⁵ Vahiy 9:1.

¹⁶⁶ Luka 8:31.

"Yücelerdeki arştan, aşağıdaki karaga kadar" ifadesinde kara kelimesi yer yerine kullanılmıştır.¹⁶⁷

İnsanların, hayvanların hatta koruyucu ruhların bulunduğu yeryüzü yağız yer olarak da tanımlanmıştır. Bütün canlılar için yaşam yeri olan yeryüzü ve yeryüzünü oluşturan unsurların korunup kutsanması gerektiği düşünülmüştür. Yeryüzünde yer alan varlıkların hep bir ruha sahip olduğu düşünülmüştür. Kutsal kabul edilen yerin düzeni ise gökteki varlıkların isteklerine uygun olarak var olmuştur. Gökteki varlıkların en önemli isteklerinden birisinin yeryüzünde kargaşa çıkmaması olduğu düşünülmüştür.¹⁶⁸

Kur'an-ı Kerim'de yeryüzü, insanların yaşadığı yer olan "arz" kelimesi ile anlatılır ve "sema" kelimesinin zıttı olarak kullanılır. Ayetlerde geçen "Arz" kelimesi yeryüzü, toprak, ülke, şehir veya bölgeler anlamlarına karşılık gelmektedir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de arzın içinde yaratılan varlıklar, nimetler ve arzın düzenli işleyişi anlatılarak bunların insanlar için birer delil olduğu vurgulanmaktadır.

Tora'da geçen "erets" kelimesi yeryüzü, toprak, ülke, bölge ve buralarda yaşayan insanlar anlamlarında kullanılmıştır. Tanrı yarattığı dünyada egemen olmak istemektedir ve dünyadakilerle de ilgilenmektedir. "Onun için inip bakacağım. Duyduğum suçlamalar doğru mu, değil mi göreceğim. Bunları yapıp yapmadıklarını anlayacağım."¹⁶⁹ Tanrının egemen yönetimine tabi olarak yaratılmış olan yeryüzü gökyüzünden farklıdır. "Erets" kelimesi Yeni Ahit'te gökyüzü ile zıtlık oluşturmak için kullanılır. Ayrıca tanrının İbrahim soyundan gelenlere vaat ettiği kutsal toprakları ifade etmek için de kullanılmaktadır.¹⁷⁰

2.1.1.3. Gökyüzü

İlk olarak yaratıldığı düşünülen gök, Göktürk yazıtlarında karşımıza çokça çıkmaktadır. Gök her şeyin en üstünde görülmüştür. Her ne kadar 11. Yüzyıldan sonra "yeri göğü yaratan" ifadesi ile yer öne çıksa da Uygurlarda gök her zaman en üstün olmuştur. Gök ifadesi güneşi, yıldızları ve ayı içine alan geniş bir anlama sahip

¹⁶⁷ Ögel, Türk Mitolojisi 2, s. 256.

¹⁶⁸ Köken, s. 30.

¹⁶⁹ Yaratılış 18:21.

¹⁷⁰ <https://biblehub.com/hebrew/776.htm>, (27.08.2024).

olarak kullanılmıştır ki bunun benzerini İslamiyet ile birlikte kullanılan “Semavat” ifadesinde de görebiliriz.¹⁷¹ Kur'an-ı Kerim’de Bakara Suresi 29. ayette “O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra (kendine has bir şekilde) semâya yöneldi, onu yedi gök olarak yaratıp düzenledi (tanzim etti). O, her şeyi hakkıyla bilendir.” buyrulur. Bu ayette sema kelimesi yedi kat gök anlamında kullanılmıştır.

Çular döneminde gökyüzü kubbeli bir çadıra veya üzerinde şemsiye bulunan bir arabaya benzetilmiştir. Bu dönemden sonra Çinlilerin benzer düşünceleri devam etmiş Göktürk ve Uygurlarda gök, hükümdarın kubbeli otağına benzetilmiştir.¹⁷² Gök yeryüzünü kapatan bir çadır gibi görülmüştür. Oğuz Kağan’ın “gök çadırımız, güneş de bayrağımız olsun” demesi bu görüşü destekler. Yakut Türklerine göre de tanrı, insanları gökyüzünden gelebilecek herhangi bir tehlikeye karşı koruması için göğün üstüne direk ile sağlamlaştırılmış bir çadır örtmüştür.¹⁷³

Çadırların üstlerinin kubbe şeklinde bombeli bir yapıya sahip olması insanların kendi yaşam alanlarını gökyüzünün küçültülmüş hali olarak görmelerindendir. Çadırın tepesinde boşluk ile de gökyüzüne ve tanrıya atıfta bulunur, çadır direği gibi göğün direği de olduğunu düşünürlerdi. Tanrı ile insanların alemini ayıran, gökyüzü ile yeryüzü arasında kutlu bir kapı gibi görülen göğün direği kutup yıldızıdır. Ayrıca tahta çıkma törenlerinde Kağan’ın dokuz defa döndürülüp dokuz kat göğü aşarak kutsal yer olan gökyüzüne ulaştığı düşünülürdü. Gökyüzünün çift başlı kartalların bekçiliğinde korunduğu düşünülürdü. İslamiyet’ten sonra da bu sembol kullanılmıştır.

Yarım küre olarak tasavvur edilen gök, Tanrıların ve onların yardımcılarının yaşadığı yer olarak kabul edilmiştir. Bundan dolayıdır ki gökyüzü kutsal olarak görülmüştür.¹⁷⁴ Ayrıca gökten inen ışıklar içinde gelen kızlar ile Oğuz Kağan’ın evlenmesi de soylarının varoluşlarının kutsal göğe bağlanması ile açıklanabilir. Türk yazıtlarında karşımıza çıkan “tanrının bana güç vermesi ile” ifadelerinin bulunması ve yöneticilerin kutsal gökten aldıkları kuta sahip olmaları da göğün kutsal olduğunu göstermektedir. Altay Türklerine ait Maaday Kara destanında Kögüdey- Mergen, “ben gökyüzüne çıkacağım, aşağıdan bakınca yukarıda görünen bir yıldız olacağım”

¹⁷¹ Ögel, Türk Mitolojisi 2, ss. 145- 146.

¹⁷² Esin, s. 39.

¹⁷³ Ögel, Türk Mitolojisi 2, s. 161.

¹⁷⁴ Köken, s. 28.

demesi, iyi insanların gideceği yer olan tanrıların ve iyi ruhların bulunduğu göğe yükselmesi de kozmik bir yolculuğu gösterir.¹⁷⁵ Gökyüzü, ölümden sonra iyi ruhların gidecekleri yer olan cennet düşüncesinin de simgesi olmuştur.

Yedi veya dokuz kat olarak tasavvur edilen gök Altay Şamanlarında on yedi kattan oluşmaktaydı. Gökyüzünün en üst katı olan on yedinci katta tanrı Kayra Kan oturmaktaydı. Bu katın bir aşağısında yani on altıncı katta altın dağında yaşayan Bay Ülgen bulunmaktaydı. Dokuzuncu katta koruyucu tanrı Kısagan Tengere, yedinci katta ise her şeyi iyi bilen Mergen Tengere bulunmaktaydı. Diğer katlarda da aynı şekilde tanrısal ruhlar oturmaktaydı.¹⁷⁶

Kuran-ı Kerim’de “Yedi göğü ve yerden de onların benzerlerini yaratan Allah’tır. Allah’ın gücünün her şeye yettiğini ve yine Allah’ın ilminin her şeyi kuşattığını bilersiniz diye O’nun buyruğu gelip, bunlar arasında (bütün evrende) sürekli gerçekleşir.”¹⁷⁷ ayeti göğün katmanlarının olduğunu ve yedi kattan oluştuğunu belirtmektedir. Yedi kat gök ifadesi Kur’an-ı Kerim’de yedi yerde geçmektedir. Kur’an-ı Kerim’de bahsi geçen “sidretü’l-münteha” ifadesi ile semada bulunan bir ağaç kastedilmiştir. Bu ağacın semanın en son noktasında olduğu, bütün bilgilerin nihai yeri olduğu yani kısaca gök katlarının en üst noktası olduğu kabul edilmiştir. Bu noktanın ötesine geçmek yaratılanlar için mümkün olmayan bir durum, Allah’tan başkasına gayb olan bir alem olarak görülmüştür. Peygamberimiz Miraç yolculuğunda bu noktaya kadar gitmiş fakat ötesine Cebrail için izin verilmemiştir. Bu sebeple de bu nokta Cebrail’in makamı olarak görülmüştür.¹⁷⁸

Tora’da evrenin yedi kat olduğu, ateş ve su kelimelerinden oluşan “shamayim” kavramı ile ifade edilmektedir. Gökyüzünün kat kat olması tanrının kudretini göstermektedir. “Gökkubbenin üstünde oturan RAB’dır...”¹⁷⁹ Yedi kat tabakanın en üstünü ifade etmek için de “araboth” kavramı kullanılır. Arapçada da “arş” kavramı ile ifade edilen bu son tabaka tanrının yeri olarak görülmüştür. Bu anlatımlar da tanrının hükümlanlığını ifade etmektedir. Tora’nın yorumlarında ise

¹⁷⁵ Eliade, Şamanizm, s. 297.

¹⁷⁶ Bayat, Kadim, ss. 20-21.

¹⁷⁷ Talak Suresi 65/12.

¹⁷⁸ Süleyman Uludağ, “Sidretü’l-Münteha”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt:37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 151.

¹⁷⁹ Yeşaya 40:22.

cennet ve cehennemin yedi kat olan göğün üçüncü katında olduğu ifade edilmektedir.¹⁸⁰

Yeni Ahit kitabındaki “On dört yıl önce alınıp üçüncü göğe götürülmüş bir Mesih izleyicisi tanıyorum. Bu, bedensel olarak mı, yoksa beden dışında mı oldu, bilmiyorum, Tanrı bilir.”¹⁸¹ ifadesinden de üçüncü gök olarak kastedilen yerin ruhsal olup kimsenin görmediği tanrının katı olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir anlatımda ise göğün çok katlı olduğu anlaşılmaktadır. “İnen de O'dur, her şeyi doldurmak üzere bütün göklerin çok üstüne çıkan da O'dur.”¹⁸² Yeni Ahit kitabında yedi kat gök kavramı geçmez fakat Yeni Ahit'in Vahiy bölümünde¹⁸³ yedi gök gürlemesinden bahsedilmesi yedi gök olacağı şeklinde yorumlanır.

Türklerde Tengri kelimesi hem tanrı için hem de maddi anlamda gökyüzünün anlatımı için kullanılmıştır. Kültigin Yazıtlarının doğu cephesi yirmi üçte yer alan “Üzre Tengri basmaser asra yir telinmeser” (üstte gök basmasa altta yer delinmese) cümlesini buna örnek olarak gösterebiliriz¹⁸⁴. Zaman içerisinde Türklerdeki mevcut gökyüzü anlayışı değişime uğramıştır. Özellikle de Budizmin Uygurlar tarafından kabul edilmesiyle Gök Tanrı inancı değişmiştir. Hunlarda ve Göktürklerde yer alan kutsal gök anlayışı Uygurlarda devam eder gibi görünse de inançlarındaki yeri değişmiştir. Uygurların “tört ilig Tengri” dedikleri ilahlara tapmaları kozmolojiyle sıkı bir şekilde bağlı olan siyasî düşünce yapısında da etkili olmuştur. Bahaddin Ögel'in belirttiği gibi gücünü gökten alan kağanlar, Mani dininden sonra kutlarını ve güçlerini Ay'dan almışlardır. Türk kozmolojisinde önemli bir yere sahip olan güneş ve ay daha da ön plana çıkmış, erkek olarak görülen aya Ay Ata, dişi olarak görülen güneşe de Kün Ana demişlerdir.¹⁸⁵

Buradan anlıyoruz ki güneş, ay ve yıldızlar kutsallık taşımaktadırlar. Bazen tanrı olarak görülmüşler bazen de insanlara ışık kaynağı olarak görüldüklerinden dolayı kutsal kabul edilmişlerdir. Güneş, ay ve yıldızların gök çarkı üzerindeki hareketleri sebebi ile göğün de döndüğü kabul edilirdi. Kaşgarlı Mahmud gök

¹⁸⁰ https://en.wikipedia.org/wiki/Heaven_in_Judaism, (23.07.2024).

¹⁸¹ 2.Korintliler 12:2.

¹⁸² Efesliler 4:10.

¹⁸³ “Yedi gök gürlemesi seslendiğinde yazmak üzereydin ki, gökten, “Yedi gök gürlemesinin söylediklerini mühürle, yazma!” diyen bir ses işittim.” Bkz. (Vahiy 10:4).

¹⁸⁴ Ergin, Orhun, s. 17.

¹⁸⁵ Ahmetbeyoğlu ve Şen, ss. 64-65.

çarkının Arapça “felek” olduğunu söylemiştir.¹⁸⁶ Gök kubbenin yıllık döngüsünün haricinde yıldızları taşıyan gök çarkının günlük dönüşünün olduğu kabul edilirdi. Bu günlük dönüş ile gece gündüz birbirinin peşi sıra oluşmaktaydı. Bu durumu Kaşgarlı şu beyit ile açıklamaktadır. Bu ifadeye göre gök çarkı yıldızları taşıyarak döner ve böylece gece gündüz birbirini takip eder.¹⁸⁷

“Tengri ajun türüttü,
Çıgrı uâhu tezginür.
Yıldızları çurkesip
Tün kün üzeyürkenir.”¹⁸⁸

Ayrıca Türkler gökyüzünün merkezi olan kutup yıldızının altının, dünyanın merkezi olduğunu ve bu merkezde oturdukları sürece devletlerinin yok olmayacağını da düşünürlerdi.

Gökyüzünü inceleyen Türkler yukarıda da bahsettiğimiz gibi gökyüzünü bir arada tutan ve kendilerinin göreceği bir cisim arayışı ile Kutup Yıldızına ulaşmışlardır. Kutup Yıldızı evren algısında önemli bir simge haline gelmiştir ve bir diğer ifade ile göğün direği olmuştur.

Kur'an-ı Kerim'de Lokman Suresi 10. ayetinde şöyle buyrulmuştur. "Şu gördüğünüz gökleri bir direk olmaksızın yaratan Allah'tır. O, sizi sarsmasın diye yeryüzüne sağlam dağlar yerleştirmiş ve oraya her türlü canlıyı yaymıştır. Ve Biz gökten yağmurlar yağdırıp onunla her türlü, çift çift, güzel bitkiler bitirdik."¹⁸⁹ Türklerde var olan göğün direği düşüncesini İslam düşüncesinde görmemekteyiz. Farklı mealler verilen bu ayette genel kabul düşünce burada bahsedilenin manevi bir direk olduğu yani Allah'ın evrene koymuş olduğu yer çekimi kanunudur.

Yahudilik ve Hristiyanlık inançlarında da aynı şekilde göğün direği düşüncesini görmeyiz. Tora'da yer alan;

“Gökkubbenin üstünde oturan RAB'dir, Yeryüzünde yaşayanlarsa çekirge gibidir. Gökleri perde gibi geren, Oturmak için çadır gibi kuran O'dur.”¹⁹⁰

“O boşluğun üzerine kuzey göklerini yayar, Hiçliğin üzerine dünyayı asar”¹⁹¹ ifadeleri bizlere gökyüzünün hiçbir şeye bağlı olmadan asılı durduğunu ve kubbe

¹⁸⁶ Ahmetbeyoğlu ve Şen, s. 66.

¹⁸⁷ Esin, s. 43.

¹⁸⁸ Esin, s. 43.

¹⁸⁹ Lokman Suresi 31/10.

¹⁹⁰ Yeşaya 40:22.

şeklinde olduğunu anlatmaktadır. Eski Ahit’ te yer alan “Dünyayı yerinden oynatır, Direklerini titretir.”¹⁹² ve “Göklerin direkleri sarsılır, Şaşkına dönerler O azarlayınca.”¹⁹³ ifadelerindeki anlatımların mecazi olduğu ifade edilmiş ve tanrının yaratılıştaki gücünü gösterdiği belirtilmiştir.¹⁹⁴

Genel olarak baktığımızda Semitik dinlerde evrenin yüce, aşkın bir varlık tarafından yaratılmış olduğu düşüncesi hakimdir. Evrende olup biten her şey yaratıcının isteği ile var olmaktadır. Bu yaratılış tanrının gücünü, kudretini göstermektedir. Yaratıcı evreni insana emanet etmiştir. Evrenin de sonu olduğu ve yaratıcının belirlediği vakitte o sonun geleceği kabul edilmektedir. Türk kozmogonisinde de evrenin göklerde bulunan tanrı tarafından var edildiği kabul edilmiştir.

2.1.2. Kozmogoni Anlayışında Benzerlik ve Farklılıklar

Bu başlık altında Türk destanlarında ve Semitik dinlerde “Dünya/Alem nasıl yaratıldı?” sorusunun cevabı üzerine elde ettiğimiz sonuçlarını ortaya koyacağız.

İnsanlar her zaman evrenin oluşumunu, ilk doğuş öyküsünü merak etmişlerdir. Bu merakların sonucu olarak da bu konuya dair anlatımlar, inançlar geliştirmişlerdir. Kuşaktan kuşağa aktarılan bu anlatımlar kimi zaman değişime uğrasa da hep var olmuştur.

Evren nasıl var oldu? Kim yarattı? sorularına genelde insanların inandıkları yaratıcı veya tanrının yarattığına dair düşünceleri cevap olarak veririz. İnsanın görmediği, ulaşamadığı yerlere ait bilgi kutsala dayandırılmış, kutsal bir kök ile bağlantı kurulmaya çalışılmıştır. İnsanın her daim mükemmel gördüğü evrenin oluşumunu mükemmel bir varlığa dayandırması da kaçınılmaz olmuştur.

İnsanlarda kozmogoni düşüncesi oluşurken yaşadıkları çevre bu düşünceleri üzerinde etkili olmuştur. Konu aynı bile olsa insanların yaşadıkları tecrübeler, uyguladıkları bazı ritüeller ile dünyanın yaratılışına gönderme yapılır. Ayrıca

¹⁹¹ Eyüp 26:7.

¹⁹² Eyüp 9:6.

¹⁹³ Eyüp 26:11.

¹⁹⁴ <https://kutsalkitap.info.tr/?q=Ey%C3%BC.9:4-13>, (18.09.2024).

kozmozgoni düşüncesinin insan hayatında hep var olmasını, destanların kozmozgoni mitleri ile başlamasından da anlayabiliriz.

Dünya ve alemin yaratılma konusuna baktığımızda ise hem mitolojik öykülerde hem de kutsal metinlerde birbirine benzer ifadeler görürüz. Evrenin oluşumuna dair bilimsel araştırmalar da yapılmıştır. Bu teorilerden biri olan Bing Bang teorisi ve diğer çalışmalar evreni bütün olarak kabul etmiştir. Kur'an-ı Kerim'de de yer ve göğün birleşik olduğu ve birbirinden ayrıldığı zikredilmiştir. Bilimsel araştırmalar sonucu evrenin sıfır hacme sahip tek bir noktadan oluştuğu kabul edilmiştir. İslam, Yahudilik ve Hristiyanlık dinleri de evrenin yoktan ve yaratıcının gücü ile var edildiği kabul etmektedir. Türk-Çin kozmozgoni düşüncesinde sebebinin ne olduğu bilinmeyen bir yokluk oluşur ve bu yokluktan da kendi özünde birtakım özellikler barındıran bir varlık oluşur. Böylece bu varlık sayesinde bazı öğeler oluşmaya başlar.

Evren yaratılmadan önce ne vardı? sorusuna verilen kaos cevabı genellikle çoğu toplumda düşünce olarak var olmuştur. Evren makro kozmos olarak, yaşanan dünya ise mikro kozmos olarak görülmüştür. Mikro kozmos olarak görülen yaşadıkları dünyada merkez anlayışı hem Türk mitolojisinde hem de Semitik dinlerde var olmuştur.

Dünya yaratılmadan önce her yerin su ile kaplı olması çoğu anlatımda karşımıza çıkmaktadır. Su unsuru üniversal bir yaratılış ögesi durumuna gelmiştir. Yaratılış destanlarında her şeyden önce suyun bulunması artık yaratma işleminin başlayacağını bir göstergesidir. Suyun yaratılış için önemli ve ilk unsur olduğunu görürüz. Ayrıca dünyanın sonu ve tufan anlatımlarında da ilk yaratılış unsuru olan su tekrar sahneye çıkar. Tora'nın Tekvin bölümünde tanrının ruhunun suyun üzerinde dolaştığı şeklinde bahsedilmesi yine suyun ilk unsur olduğuna işaret eder. Yeni Ahit'te de su unsurunun geçtiği anlatımlar ile yaratılışa dikkat çekilir. Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın canlıları sudan yarattığına dair ayetlerin bulunması da suyun yaratılış kaynağı olması sebebi ile önemini göstermektedir.

Dünyanın yaratılış aşamalarını incelediğimizde ise genelde belirli bir sıra ile yaratılma olayı karşımıza çıkar. İlk yaratılan şey olarak bahsedilen ikili genellikle yer ve göktür. Yaratılış destanında önce yer sonra gök yaratılır. Devamında ise tanrı altı gün boyunca uzaktan yakına olacak şekilde diğer şeyleri yaratır. Ve yaratma işlemi

sonrası dinlenir. Bu durum Tora'da da önce yer ve gök olacak şekilde başlayıp devamında tanrının altı gün boyunca yaratma işlemine devam etmesi ve sonrasında dinlenmesi şeklinde bahsedilmektedir. Yeni Ahit'te evrenin ilk yaratılış anında var olan mutlak güçten bahsederek kendisinden önce gelen Eski Ahit bilgilerini kabul eder. Orhun yazıtlarında da evrenin yer ve göğün birbirinden ayrılması ile oluştuğu bilgisine ulaşılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de de Allah'ın yer ve gökleri altı günde yaratmasından bahseder. Diğer anlatımlarda geçen yaratıcının dinlenmesi durumu İslam dininde kabul görmemektedir.

Yaratılan dünya modeline baktığımızda ise gök, yer ve yeraltı olacak şekilde üç başlık altında ele almıştık. Hem Türk Mitolojisinde hem de Semitik dinlerde yer ve gök yaratılarak daha sonra yaratılacak insan için hazır hale getirilmiştir. Yeryüzü canlıların yaşamının devam edeceği toprak, ülke olarak görülmüştür. Gök anlatımların hepsinde kutsal görülmüş, Semitik dinler açısından da göğün en nihai noktası kutsal kabul edilmiştir. Ayrıca yer ve gök katmanlarının olduğunu da mitolojik anlatımlarda da kutsal metinlerde de görmekteyiz. Türk mitolojisinde kötülerin yaşam yeri olarak görülen yeraltı Semitik dinlerde öldükten sonra gidilecek yer toprağın altı olarak görülmüştür.

Türkler tanrı tarafından yaratılan dünyanın yine tanrı tarafından yaratılan hayvanlar özellikle balık tarafından dengede tutulduğuna inanmışlar ve bu hayvanlara kutsallık yüklenmişlerdir. Kutsal Kitap'ta ve Kur'an-ı Kerim'de geçen ifadelerde ise Allah'ın dağları yaratması ve yeryüzünün sarsılmadan dengede durduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Son olarak diyebiliriz ki; Semitik dinlerde evrenin yüce bir varlık tarafından düzenli bir şekilde yaratıldığı fikri ön plana çıkar. Türklerin sahip olduğu düşünceler ise mitolojik anlatımlarda bahsi geçen ve göklerde bulunan tanrı tarafından evrenin bir düzen içerisinde yaratıldığına dairdir.

2.2. TÜRK DESTANLARINDA VE SEMİTİK DİNLERDE TEOGONİ

2.2.1. Tanrı Anlayışı

Tanrıların oluşumundan, doğuşundan ve tanrı soylarının devamından bahseden en eski anlatı Hesiodos'un teogonisidir. Bu anlatımlarda tanrının dağ tepelerinde insana gözükmelerinden bahsedilir. Bizler bu durumu tek tanrı inancı olan dinlerde peygamberlere sunulan bir durum olarak görmekteyiz. Hristiyanların kutsal kitaplarında da peygamberlerin dağlarda çobanlık yaparken tanrı ile karşılaşmalarından ve tanrıdan ilahi buyrukları burada aldıklarından bahsedilmektedir. Bu durumun benzerini Tora'nın Çıkış bölümünde Musa'nın yaşadığı olaylarda da görmekteyiz.¹⁹⁵

Mitolojilerde rastladığımız zıtlık ilkesini insanın yaratılışının yanında tanrının varlığında da görmekteyiz. Kimi inanışlarda kabul edilen gök baba ve yer ananın kişiselleştirilmiş formları olarak karşımıza çıkan tanrılar ve onların birlikteliklerinden ortaya çıkan canlılardan bahsedilir. Göğün tanrı olarak kişileştirilmesi dinler tarihinde yüce tanrı olarak kabul edilmiştir. Bu tanrılar yeryüzünün yaratıcısı, koruyucusu, bereketi gönderen olarak kabul edildikleri için kendilerine ibadet edilmiştir.¹⁹⁶

Evrende çoğu unsurun kutsal olarak görülmesi bu unsurlar ile ilgili birçok inanışın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kutsal kabul edilen bu unsurlardan biri de gök unsurudur. Afrika kabilelerinden birinde söylenilen “Nerede gök var ise, tanrı da vardır” sözü kutsal kabul edilen gök ile tanrı arasındaki ilişkiyi bizlere göstermektedir. Dünyanın hemen her yerinde evreni yaratan, yarattığı evrende bereketliliği devam ettiren sonsuz bilge olarak kabul edilen tanrılara inanç var olmuştur.¹⁹⁷

Gök ile Tanrı arasında kurulan ilişkinin ilkel kabile toplumlarının inançlarından evrensel dinlerin inançlarına kadar kendine yer bulduğunu vurgulamak

¹⁹⁵ Hesiodos, **Theogonia İşler ve Güçler**, çev. Azra Erhat, Sabahattin Eyüboğlu, Türkiye iş bankası kültür yayınları, İstanbul, 2016, ss. 96-98.

¹⁹⁶ Eric John Sharpe, **Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram**, çev. Ahmet Güç, Arasta Yayınları, Bursa, 2000, ss. 28-29.

¹⁹⁷ Mircea Eliade, **Dinler Tarihi İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi**, çev. Mustafa Ünal, Serhat Kitabevi, Konya, 2005, (Dinler Tarihi), s. 63.

gerekir. Bu inançlarda göğün kutsiyetine, göğün tanrılaştırılmasından, tanrının ya da tanrısal varlıkların mekânı olarak kabul edilmesine varıncaya kadar inanç çeşitliliğine rastlanır. Genellikle dış dünyanın ve aklın insanlara tanrısal varlığı çağrıştırdığı düşünülür. O zaman denebilir ki doğal dinler belirsiz bir vahiy kavramına sahiptirler.¹⁹⁸

Orta Asya da bulunan çoğu Türk toplumunda Gök Tanrı inancı vardı. Çin kaynaklarında Hunların Gök tanrıya inandıklarına dair yazılar vardır. Daha sonraki Türk imparatorluklarında Gök tanrı anlayışı ilerlemiş ve bu durum yazıtlarında da bahsedilmiştir. Hakanları devlet başına getiren, her türlü zaferi kazandıran ve felaketlerden koruyan hep Gök tanrıdır. Bu yazıtların çoğunda tanrı tek başına zikredilmiştir. Göktürk ve Uygur yazıtlarında, Bilge Hakan'ın anasının şefkatini ve merhametini anlatmak için kullandığı “Umay gibi anam” sözü bu yazıtlara karışan pek az Şamanizm benzeri ifadelerden birisidir. Onuncu yüzyılda İbn Fadlan Oğuzların bir tanrıya inandıklarını; başlarını göğe çevirerek bir tanrı dedikleri ile açıklamakta ve bunun Allah olduğunu ifade etmektedir.¹⁹⁹

Altıncı yüzyılda Menander, Türkler için “Her ne kadar ateşe, suya, toprağa saygı gösterecekler de evrenin yaratıcısı tek tanrıya inanırlardı.” demektedir. Buradaki Gök tanrı yücedir ve değişmez. Fakat Altaylı kavimler aracılığı ile yaygınlaşan diğer tanrılar beşerî zaafllara sahiptirler.²⁰⁰ Türk mitolojisinde çokça kullanılan Tengri kelimesi eski Türkçede gökyüzü olarak tanımlansa da anlamına dair çeşitli görüşler vardır. Talat Tekin'e göre eski Türkçedeki “tegir” fiilinden gelmektedir. Çevirmek anlamında kullanılan bu fiilin zamanla halk ağzında dönüşümüyle “tenri” (nazal n ile) halini aldığını ve bunun da “her şeyi çevirip kuşatan” anlamında kullanıldığını belirtir. Ayrıca Tengri kelimesinin Sümerlerde tanrı anlamında kullanılan “Dingir” kelimesinden geldiğini kabul eden görüşler de bulunmaktadır. Gökyüzü anlamı ile kabul edilen “Tenri” kelimesi daha sonraları gökyüzünü de yaratan tanrı inancı için de kullanılmıştır.²⁰¹ Tengri kelimesi ile hem Allah hem de maddi anlamda gök ifade edilmiştir.

¹⁹⁸ Edward Evans Pritchard, **İlkelerde Din**, çev. Hüseyin Portakal, Öteki Yayınevi, 1998, s. 8.

¹⁹⁹ Abdulkadir İnan, **Eski Türk Dini Tarihi**, Mili Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976, (Eski), ss. 16-19.

²⁰⁰ Laszio Rasonyi, **Tarihte Türklük**, çev. Hamit Zübeyir Koşay, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1993, s. 30.

²⁰¹ Hayrettin İhsan Erkoç, “Türk Mitolojisi”, Röportaj: Ufuk Er, **Akademik Tarih (TR) Aylık Blog Dergisi**, Ekim-Kasım, 2019, s. 3.

Çular döneminde “T'ian” (Tin) ifadesi hem tanrı hem de yüce gök için kullanılmıştır. Hunlar, Göktürkler, Oğuzlar, Uygurlar ve diğer Türk boyları çoğalıp yeryüzünde dört bir yana gittiler. Her ne kadar yaşamları, dilleri ve dinleri değişse de bir konu her zaman aynı kalmıştır. Yer ve göğün yaratıcı olarak kabul ettikleri tanrıya her daim "Tengri" demişlerdir. Nesiller boyu tanrıya yakarırken ellerini hep göğe açmışlardır.²⁰² Bazı Türk boylarından Oğuzlarda, Nasturi Hristiyanlarından geçtiği düşünülen “Çalap” kelimesinin yaratıcı anlamında kullanıldığı düşünülmektedir.

Türk inanç sisteminde üç temel noktada toplanan din olgusunun en merkezinde Gök tanrı inancı vardır. Diğer inançlar ise tabiat güçlerinden oluşan yer- su kültü ve atalara saygıyı ön plana çıkaran atalar kültürüdür. Kaşgarlı Mahmut Türklerin kendilerine ulu görünen büyük dağ, ağaç gibi varlıklara Tengri dediklerinden bahsederek yer- su kültüründen bahsetmektedir. Gök tanrı inancında tanrı tam iktidar sahibidir. Kitabelerde de tanrının kâinatın ilk sebebi olduğundan bahseder. Türklerde tanrı inancı maddi anlamdan ulu olan varlık anlamına doğru gelişmiştir.²⁰³ Yer su kültürlerinin kutsal görülmesi, Hunlarda güneş, ay gibi varlıkların kutsal görülüp saygı gösterilmesi tek tanrı inancını yok saymaz çünkü çoğu dinde tanrı inancı kutsal yan varlıklar ile anılmıştır. Türklerde de Gök tanrı ile birlikte anılan bu varlıklar W: Schmidt'in dediği şekilde aziz sayılan varlıklardır.²⁰⁴ Roux da anlatımlarında tek tanrıcılığın içinde çok tanrıcılık bulunduğu söyler.²⁰⁵ Genelde Gök-Tanrı, onun niteliklerini almadan çok evvel dahi, Allah'a benzetilmiştir. Gök-tanrının verdiği kut, tanrının lütfu oldu; onun emri olan yarlık, şefaet veya af oldu.²⁰⁶

İslam'da insanlığın ilk dini Tevhit dinidir. Zamanla insanlar bir olan Allah inancından sapmışlar başka varlıklara, tabiat güçlerine veya putlara tapmaya başlamışlardır. Monoteist olan din sonradan çok tanrıcılığa doğru sapmıştır. Gök Tanrı inancı monoteizme benzer fakat bu inancın peygamberi ve kutsal kitabı yoktur. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi bazı araştırmacıların Türklerin yurtlarına yaptıkları seyahatlerde onların sahip oldukları bu inanışla ilgili görüşleri, Gök Tanrı inancını anlatmaktadır. Rasonyi “Tarihte Türklük” adlı kitabında Moğol Kağanı Mönke'nin

²⁰² Ahmetcan Asena, **İslam Öncesi Türk Tanrı İnancı**, Altınordu Yayınları, Ankara, 2021, s. 16.

²⁰³ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Neşriyat, 16. Baskı, İstanbul, 1997, (Türk Milli Kültürü), ss. 302-309.

²⁰⁴ İbrahim Kafesoğlu, “Eski Türk Dini”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, Edebiyat Fakültesi Matbaası, Sayı:3, İstanbul, 1972, (Eski Türk Dini), s. 32.

²⁰⁵ Roux, Eski Dini, s. 110.

²⁰⁶ Roux, Eski Dini, s. 31.

“Ancak Tek Tanrı vardır. Onun takdirine göre yaşar ve ölürüz.” dediğini belirtmiştir. Bu ve benzeri örnekler bizlere Türklerin ve onlara yakın olan Moğol halkının Tek tanrıya inandıklarını göstermektedir.²⁰⁷

Göktürk Kitabelerinde Tengri kelimesinin yaratıcı olarak çokça geçtiğini görürüz. Tonyukuk abidesinin doğu cephesinde yer alan “Ondan sonra tanrı bilgi verdiği için kendim bizzat kağan kıldım”²⁰⁸ cümlesinde Tengri kelimesi kullanılmıştır. Her şeyin yaratıcısı olan tanrı can verir, bilgeliklerin kaynağıdır. Mutlak hâkim olan Gök tanrıya kimse karşı gelemmez. Tanrı iyi kulları ile irtibata geçip onlarla konuşur. İnsanların iyi olmasını ister, iyi olanları ödüllendirir, kötülükleri de cezalandırır. Tanrı hem rahmetin hem de felaketlerin kaynağıdır. Ayrıca tanrı kendi seçtiği kişiye kut vererek onu onurlandırır, böylece devlete yönetici olan kişiler halkı yönetmek amacı ile Gök tanrı aracılığı ile seçilmiş olurlardı.²⁰⁹

Devletin başına geçen yöneticiler adil davranmaz, tanrının istediği görevi tam yapmazsa tanrı verdiği kutu geri de alabilir. Bilge Kağan Abidesi Doğu cephesinde yer alan “Tanrı buyurduğu için on dört yaşında Tarduş milleti üzerine şad idim” ve Kül Tigin Abidesi Doğu cephesinde yer alan “Önce Kırgız kağanını balbal olarak diktim. Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükseltmiş olan Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, kendimi o Tanrı kağan oturttu tabi.” cümleleri gibi tanrının kut verdiğine dair pek çok örnekler vardır.²¹⁰ Bilge Kağan’ın yüceliğini anlatmak için gökteki tanrıya atıfta bulunmaları da hem tanrı inanışlarını hem de kağanlığın, tanrının verdiği bir güç olduğunu gösterir. Devletin başına gelecek kişiye yetkiyi ve gücü verenin tanrı olduğu belirtilmiş ve böylece hakanlık görevinin kutsallığı artırılmıştır. Gök tanrı bu şekilde kut vererek hem hükümdarı seçmiş oluyor hem de Türk halkının yok olmaması için gökten yardım ediyordu. Tanrının yüceliği gök ile ilişkilendirilmiş, tanrının yeryüzü düzenini sağladığı gibi Türk milletinin de devamını sağladığına inanılmıştır. Tanrı tarafından verilen bu kut daha sonra Yakutlarda tanrı olarak görülen Art Toyon, Altaylarda ise yardımcı ruh olan Ülgen veya Umay aracılığı ile

²⁰⁷ Bayat, Mitolojik Sistem, s. 199.

²⁰⁸ Ergin, Orhun, s. 36.

²⁰⁹ Asena, ss. 60-63.

²¹⁰ Ergin, Orhun, ss. 17-25.

verilirdi. Her iki durumda da kutun gökten gelen kutsal bir olgu olduğunu görmekteyiz.

Türkler inandıkları bu kutsal tanrıya sevgi ve saygılarını göstermek adına kurbanlar da sunarlardı. Kanlı ve kansız olarak yapılan kurbanlar içinde kanlı olan daha önemli bir yer edinmiştir. Bu tören kutsal dağda bulunan kutsal kabul edilen kayın ağacının orada yapılırdı. Bu töreni Şaman yönetmez, aksakal ismi verilen bir kişi yönetirdi. Kurban kesilirken kanının yere dökülmesi ile törenin bozulacağı düşünüldüğü için çok dikkatli yapılırdı. Bu törenler ile tanrıya minnet duygusu sunulurdu.²¹¹ Asya Hunlarının her yıl mayıs ayı içerisinde yapmış oldukları Kutlu Atalar Mezarlığında kurban kesip atalarını anmaları ve sonrasında tanrıya bereket vermesi için yalvarmaları da Kök Tengri inancında bulunan atalara saygı ve tanrıya kurban gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır.²¹² Hem tanrıya yakınlaşmak hem de tanrıya şükranların iletilmesi için kesilen kurbanı Semitik dinlerde de görmekteyiz. Eski Ahit'te “gurban”, İslam'da “kurban” olarak adlandırılan kurban ibadetleri yaratıcı ile yakınlaşmak, onun rızasını kazanmak için yapılmaktadır. Hristiyanlıkta ise İsa kendisini feda etmiş ve kurban kendisini olmuştur. Bu yüzden bundan sonra kesilecek kurbanlar değersiz görülmüştür.²¹³

Türk din mitolojisinde Tanrı'nın resmine, heykeline rastlanmaz. Türklerde mevcut olan Gök Tanrı inancı gök ile sembolleştirilen soyut bir kavram olduğu için tanrı antropomorflaştırılmamıştır. Hatta Türklere ait kazılarda Gök Tanrı'ya ibadet edilen bir tapınak izine rastlanmamıştır. Din değişimlerinde veya başka kültürlerin etkisiyle yapılan putların veya tapınakların olması bu durumun aksini söylememektedir.²¹⁴ Emel Esin bunun aksine Kansu'da gök tapınağının olduğunu ve burada bulunan yarı ejder şeklindeki altın heykellerin Gök Tanrı'yı temsil ettiğini söyler. Zaman içinde Türklerin göç etmesiyle Tengri Han adıyla antropomorflaşan bir tanrı düşüncesi de ortaya çıkmıştır. Göktürk Kitabelerinde Gök Tanrı bir hükümdar olarak düşünülmüş ve ona Tengri Han denilmiştir.²¹⁵ Karaçay- Balkar mitolojilerinde tanrının bağirtisi olarak görülen yıldırım, tanrının teri olarak görülen

²¹¹ Köken, s. 56.

²¹² Saadettin Gömeç, **Şamanizm ve Eski Türk Dini**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011, (Şamanizm), s. 90.

²¹³ Ahmet Güç, “Kurban”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:26, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 434-435.

²¹⁴ Bayat, Mitolojik Sistem, s. 204.

²¹⁵ Esin, ss. 56-59.

yağmur örnekleri ve Çuvaşların tanrısı beyaz giyinmiş ayakları yerde ve başı gökte olan bir insan gibi görmeleri antropomorflaşan tanrı düşüncelerine örnek olarak verilmektedir. Türklerdeki dini mitolojik sistemini Fuzuli Bayat şu şekilde anlatmıştır. Her şeyin üstünde Gök Tanrı Vardır. Onun altında ise Tösler yani başlangıçta var olan ruhlar ve Yayan-neme denilen sonradan yaratılan ruhlar vardır. Tösler ise Aru tös ve Kara tös olarak yani iyi ve kötü olarak ayrılırlar. İyi olan ruhlar ise Ülgen başta olmak üzere oğulları, kızları, Yayık, Suyla, Karlık, Utkuçı, Yer-Su hamileri şeklinde sıralanmaktadır. Kötü olan ruhlar ise Erlik, oğulları, kızları, yer altındaki kötü ruhlar olan Körmeslerdir. Sonradan yaratılan Yayan neme denilen ruhlarda iyi ve kötü ayrılır. İyi olan ruhlar ecdat ve şaman ruhlarıdır. Kötü olan ruhlar ise ölmüş kötü insanların ruhlarıdır. Bu tabloya baktığımızda iyinin karşısı kötüyü görmekteyiz. Fakat mükemmelliğin karşısı yoktur. Bu durum bizlere Gök Tanrının mükemmel bir varlık olduğunu ve tanrı inancının benimsendiği göstermektedir.²¹⁶

Altaylılar en üstte Tengere Kayra Kan'ın bulunduğunu ve onun altında ise ondan sudur etmiş üç büyük tanrıdan Ülgen'in göğün on altıncı katında, Kısıyugan Tengere'nin dokuzuncu katta ve Mergen Tengere'nin güneşin de bulunduğu yedinci katta oturduğunu düşünürlerdi.²¹⁷ Göğün hiçbir katında bulunmayan, her yerde var olan, her şeyi yaratan mutlak güç olan Gök Tanrı inancını Altaylı Türklerde görmekteyiz. Zaman içerisinde varlığı kabul edilen Ülgen ve Üürüng Ayı Toyon ile gök tanrı inancının bozulduğunu söyleyebiliriz.

Zaman içerisinde Şamanlığın, Buda ve Mani dinlerinin etkisiyle Gök Tanrı'dan sonra önemli görülen ruhların bağımsız olarak düşünülmesi deus otiosus problemini ortaya çıkarmıştır. Şamanlığın etkisiyle her şeyi yaratan tanrının geri plana atılması farklı mitolojik sistemlerde zamanla tanrının unutulmasına sebep olmuştur. Ancak Türklerin İslam'ı benimsemeleri ile tanrı kavramı tekrar önemli hale gelmiştir. Böylece Gök Tanrı inancında tanrı kavramı tam olarak unutulmamıştır. Türklerin yazıtlarında geçen ve tanrı kelimesini tamamlayan sıfatların bulunması da tek tanrı inancını desteklemektedir.²¹⁸

Hız. Âdem'den beri var olan tek tanrılı inanç bozularak çok tanrılı inançlara dönüşmüştür. Allah yoldan çıkan kavimlere peygamber göndererek onları tevhide

²¹⁶ Bayat, Mitolojik Sistem, ss. 207-209.

²¹⁷ Eliade, Şamanizm, s. 308.

²¹⁸ Bayat, Mitolojik Sistem, s. 215.

davet etmiştir. Kur'an-ı Kerim'de bu durumu ifade eden ayetler bulunmaktadır. Mu'min Suresi 78. ayette geçen “Biz, peygamberlerin bir kısmını size anlattık, bir kısmını ise anlatmadık.” ve İsra Suresi 15. ayette geçen “Biz peygamber göndermediğimiz kavme zulmedecek değiliz.” ayetlerini örnek olarak verebiliriz. Bu ayetlerden anlıyoruz ki peygamber gönderilmeyen topluluk yoktur ve tüm toplumlar uyarılmıştır.

Gök tanrı dışında Türklerde önemli görülen tanrı, tanrıça ve koruyucu ruhları birkaç başlık altında inceleyebiliriz.

2.2.1.1. Ülgen

Türklerde tanrı ile birlikte kutsal olarak kabul edilen varlıklardan birisi de ulu bir varlığı simgeleyen Ülgen'dir. Altaylar çok ulu anlamında “Bay Ülgen” de demişlerdir. Ayrıca yaptıkları dua ve yakarışlarda “apaydın” anlamına gelen “ak ayas” derlerdi.²¹⁹ Ayrıca Kurbustan, Oçurman, Kuday, Kara Han, Burhan Bakşi de denilmekteydi.²²⁰ Yakutlarda Ak Yaratıcının bulunması ve onun da bir yardımcısının olması benzer şekilde Ülgen'i de ikinci ve yardımcı yaratıcı durumuna getiriyordu.²²¹ Ekler kısmına koyduğumuz yaratılış destanlarının ana metinlerinde bu anlatımları görmekteyiz. Bu destanda bahsi geçen tanrı Ak Ana'dır. Destanda da geçtiği şekilde her yerde su varken cisme sahip olmayan ışıktan olduğu düşünülen Ak Ana vardı. Daha sonrasında yaratma ilhamını verecek olan güç de bu varlıkta bulunmaktaydı. Tabi bu gücü ona kim verdi bunun bilgisi yok ancak inanılan görüşlere göre zaten bu güç onun kendi varlığında sahip olduğu bir durumdur. Her ne kadar Ak Ana bahsi destanın diğer kısımlarında geçmese de sudan ortaya çıkan ve yaratma görevini tanrı olarak kabul edilen Ülgen veya Kayra Han'a veren dişi bir tanrıdır. Ülgen kutsal Ak Ana'nın yardımıyla yaratıcı ilah sıfatını kazanmıştır. Ak Ana yaratıcı olarak Ülgen'i görür ve ona yaratılışı ne şekilde yapacağını bildirir.

Gök tanrının isim değiştirmiş hali olarak görülse de Ülgen ve Tengri'ye ayrı törenler düzenlenmesi bu iki ismin aynı varlık için kullanılmadığı gösterir. Altaylılar

²¹⁹ Eliade, Dinler Tarihi, s. 90.

²²⁰ Bayat, Kadim, s. 19.

²²¹ Hikmet Tanyu, **İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980, s. 180.

arasında tanrı algısı da farklı idi. Kamlar ve sıradan insanların algıladıkları tanrılar değişiklik gösterebiliyordu. Kamlar Tengri'nin baş tanrı olduğunu düşünürken, insanlar için Ülgen baş tanrı idi.²²² Şamanların aşağıda metnini verdiğimiz Ülgen için söyledikleri alkış da Ülgen'in ebedi gök tarafından yaratıldığından bahseder. Bu durum da bize Ülgen'in demiurg olduğunu gösterir.²²³

“Üstyüğünün üç sürgek
Üç ocoktu Bay Ülgen
Kögö Mönkö jarılğan
Kök syürgekten yekelgen”

Türkçesi ise şu şekildedir:

“Üste üç ateşli gök
Üç kutsal ocaklı Bay Ülgen
Kögö Mönkö tarafından yaratılan
Mavi gök tarafından oluşturulan”

Verbitskiy'in derlediği yaratılış destanında Ülgen kavramı tanrı olarak geçmektedir.

“Dünya bir deniz idi ne gök vardı ne de bir yer,
Uçsuz, bucaksız, sonsuz sular içindeydi her yer,
Tanrı Ülgen uçuyor, yoktu bir yer konacak,
Uçuyor, arıyordu, katı bir yer, bir bucak”²²⁴

Zaman içinde Gök tanrının yerini alan Ülgen kimi zaman dişil olarak görülmüştür. Yaratılış destanında adı Kayra Han olarak geçen Ülgen, çeşitli inanışlara göre sayılarında farklılık olan gök katlarının en üstünde altın sarayda yaşamaktadır. Evveli ve sonu olmayan Ülgen her şeyi yaratmıştır.²²⁵ Bundan dolayı ifadelerinde Ülgen için aşağıdaki ifadeleri kullanırlardı.

“Aylı ve güneşli büyük makamı, ayımı ve güneşimi yaradan (onlara şekil veren atam) Ülgen" derlerdi. Gök ile ilgili bazı olayları Ülgen ile ilişkilendirirlerdi. Örneğin yağmurun yağmasını Ülgen'in salyası olarak görürlerdi.²²⁶

²²² Leonid Pavloviç Potapov, **Altay Şamanizmi**, çev. Metin Ergun, Kömen yayınları, Konya, 2012, (Altay), s. 289.

²²³ Bayat, Mitolojik Sistem, s. 281.

²²⁴ Ögel, s. 432.

²²⁵ Köken, s. 59.

²²⁶ İnan, Eski, s. 21.

Sevgi dolu, koruyucu olarak tanımlanan Ülgen ayrıca merhamet sahibi de bir tanrıdır. Tanrı Ülgen'in bu merhametine ulaşmak onun rızasını kazanmak için kurban kesilir ve verdiği her şey için şükranla bulunulurdu. Belirli zamanlarda yaptıkları ayinlerde Ülgen için beyaz kısırak keserek de bu şükranlarını sunarlardı. Gökte kendi sarayında yaşayan Ülgen'e ulaşmak da kolay değildi. Kamlar çeşitli görevleri yerine getirmek üzere Ülgen'e ulaşmak için göğün katlarında S şekli vererek bir yolculuğa çıkarlar. Üç gün süren bu yolculukta kendilerine Ülgen'in yardımcıları olan Yayık, Suyla, Utkucı ve Karlık gibi ruhlar eşlik eder ve yol gösterir. Ülgen'e ulaşmak için yedi veya dokuz engeli aşan Şamanlar beşinci engel olan Demir Kazık'a kadar ulaşabilirdi.²²⁷

Mitolojilerde geçen ifadelerde Ülgen'in oğulları ve kızları da bulunmaktaydı. Sayıları konusunda belirsizlik olan, kimi anlatımlarda dokuz veya yedi olarak geçen Ülgen'in çocukları gökyüzünün farklı katlarında yaşarlar ve hem insanlara iyilik yaparlar hem de kamların gökyüzü yolculuklarında onlara yardımcı olurlardı. Bu şekilde bir yardıma inanıldığı için kamlarda elbiselerine küçük kız figürleri asarlardı. Böylece kamlar kötü ruhlardan korunmuş olurdu. Ülgen'in Ak kızlar olarak tanımlanan kızları da aynı Ülgen gibi beyaz renk ile anılmaktaydı. Bazı anlatımlarda da insanın beyaz çiçekten yarattığı ifade edilir.²²⁸ Dış görünüş olarak ise Ülgen üç yüzü ve üç kalpağı olan uzun sakallı bir ihtiyar gibi şekillendirilmiştir. Üç yüzünün de her biri bir dünyaya dönük olmak üzere üç dünyayı temsil etmektedir.²²⁹

Gök tanrı inancı ile Ülgen inancını incelediğimizde, Ülgen kavramının daha geç dönemlerde Şamanlığın etkisi ile ön plana çıktığını; yaratılış mitolojilerinde Ülgen'in ortaya çıktığı anda var olan bir evreni görmekteyiz. Ülgen tek başına insanı yaratamamış ve Erlik tarafından yapılan kötülöklere de engel olamamıştır.²³⁰

Gök tanrının aksine bir aileye sahip olan Ülgen antropomorflaştırılmış, soyut olan Tengri ile karıştırılmamıştır. Ülgen'in bu şekilde somutlaştırılmasının diğeri bir sebebi de Şamanlara sahip oldukları yetenekleri vermesindendir. Şamanların kurban

²²⁷ Wilhelm Radloff, **Türklük ve Şamanlık**, çev. Ahmet Temir, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2008, ss. 136-227.

²²⁸ Bayat, Mitolojik Sistem, s. 285.

²²⁹ Bayat, Kadim, s. 24.

²³⁰ Asena, s. 370.

törenlerinde Ülgen'e ulaşabilmeleri de bizlere Ülgen'in ulaşılabilir bir varlık olduğunu göstermektedir.²³¹

2.2.1.2. Umay

Dişil özelliği ile ön plana çıkan Umay adı Türklerde çok eskiden beri söylenegelmiştir. Kültigin Yazıtlarında yer alan “Umay teg ögüm katunga, inim Kültigin er at bultı” ifadesi bizlere Umay adının Göktürk yazıtlarında adı geçen kutsal varlıklardan biri olduğunu gösterir. Bu ifadenin Türkçesi ise “Umay gibi kutlu olan anamın kutu sayesinde kardeşim Kültigin erkeklik adını elde etti” şeklindedir.²³² Kül Tiğın'ın, gök tanrı yanında ismi zikredilen Umay adlı tanrının yardımı ile dünyaya geldiğinin kabul edilmesi de korucuyu tanrıça olarak kabul edilen Umay'ın önemli olduğunu göstermektedir. Kağanlar annelerini merhametlerinden dolayı tanrı Umay gibi görmüşlerdir. Anne özelliği yüklenen Umay dişil bir tanrı olarak görülmüştür de denebilir Burada da tanrı tarafından kut verilmiş ve böylece yüceltilmiş bir devlet lideri görmekteyiz.

Umay sözcüğünün kökeni hakkında çeşitli fikirler ortaya konmuştur. Hint mitolojisine bağlı olduğunu düşünüp Sanskritçe “Uma” sözcüğünden geldiğini düşünenler olduğu gibi Talih yani Hüma kuşu olduğunu söyleyenlerde bulunmaktadır. Kaşgarlı Mahmut ise bu kelimeyi plasenta olarak düşünmüştür.²³³ Kaşgarlı Mahmut “Eğer Umay'a tapınılırsa bir çocuk dünyaya gelir.” demektedir. Umay kelimesinin plasenta olarak ifade edilmesi de yeni doğan çocukları koruması ve doğurganlık tanrıçası gibi görülmesindendir.²³⁴

Şaman eşyalarından biri olan davullarda çizili iki kayın ağacı hakkında ise şu yorum yapılmıştır: “Biz bastap ülgen adamnang töreendeImay ice-meng kada tüstir bu iki kazıng.” Bu ifadeyi ise şu şekilde çevirenler bulunmaktadır. “İlk başta Ülgen atamızdan türediğimiz zaman bu iki kayın ağacı Umay ana ile beraber (gökten) inmiştir.” Bu şekilde Altay Türklerinin inanış ve yaşamlarında Umay kültürünü görmekteyiz.²³⁵

²³¹ Bayat, Mitolojik Sistem, s. 294.

²³² İnan, Eski, s. 24.

²³³ Köken, s. 63.

²³⁴ Roux, Eski Türk, s. 135.

²³⁵ İnan, Eski, s. 27.

Umay ismi tanrıdan ziyade koruyucu bir ruh bir “iye” gibi düşünülmüştür.²³⁶ Çular döneminde Umay, çocukları koruyan, kızıl giysiler giymiş güzel bir kadın olarak tasvir edilmiştir. Yapılan kazılarda Göktürk dönemine ait olduğu düşünülen bir kaya resminde bağdaş kurarak oturan saçlı kadın çiziminin Umay olduğu düşünülmüştür.²³⁷ Ulan Bator’daki yazıtlarda Umay ismi Hatun tamlaması ile birlikte kullanılmakta, bir nevi gök ile bir çift olup Tengrinin yanında yer aldığı ifade edilmektedir. Tonyukuk Yazıtlarında da hem Tengri hem de iduk yer sub ile adı birlikte anılmaktadır ki insanlara baskı olması adına birleştikleri düşünülmektedir.²³⁸

Bu özelliklerin yanında ayrıca Umay'ın yenidoğanlar ile iletişime geçtiği kabul edilir ve bebeğin hareketleri bu duruma göre anlamlandırılırdı. Bebek ağlıyorsa bu Umay'ın ayrılığı demek eğer bebek hastalanıyorsa bu durum da Umay'ın yokluğu demek oluyordu.²³⁹ Çocuğun ilk ana rahmine düştüğü andan itibaren çocuk büyüyüp de idrak sahibi oluncaya kadar çocuğu koruyan Umay, bu dönemde artık çocuğu terk eder. Eğer terk etmezse çocuğun bir hastalığa sahip olduğu düşünülürdü. Hastalığın sebebi olarak görülen Umay bazen de şifacı olmaktadır. Şaman tedavi esnasında “Benim değil Umay Ana'nın eli” der ve hastalığı iyileştirmeye çalışırdı.²⁴⁰ Bu durumun benzerini Anadolu'da söylenen “Bu benim elim değil, Fatma anamızın eli” sözünde de görürüz. Tanrıça eli kutsal görülmüş ve o eski dönem toplumlarında şifa ifade eden bir sembol haline dönüşmüştür. Şamanların yaptıkları el objelerini bir sonraki şamana teslim etmeleri zamanla Türkçeye “el vermek” deyiimi olarak geçmiştir. Bu şekilde kişiler sahip oldukları şifa gücünü başka birine aktarmış olur.²⁴¹

Ayrıca Şamanın önderliğinde süt eşliğinde saç törenleri yapılır, çocuk sahibi olacak kadınlar için dua edilirdi. Şaman bir duada şöyle diyerek yardım isterdi:²⁴²

²³⁶ Mehmedov, s. 335. 2002

²³⁷ Esin, s. 60.

²³⁸ Roux, Eski Dini, s. 113.

²³⁹ Leonid Pavloviç Potapov, “Etnografik Verilerin Işığında Eski Türklerin Tanrısı Umay”, çev. Muvaffak Duranlı, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Sayı:1, İzmir, 1996, (Umay), s. 219.

²⁴⁰ Köken, ss. 65-67.

²⁴¹ Bilgili, ss. 63.

²⁴² Potapov, Umay, s. 224.

“Ak ajastan, kayn, tüş
Umay-ene, kuş-ene!
Tüp edekti açık sal!
Çolı bıla çolanzm”

“Parlak gökyüzünden süzülerek (kuş gibi) in
Umay ana, kuş ana!
Lohusa kadına eteğini aç!
O çocuk da böyle gelsin”

Çoğu şeyde var olan zıtlık Umay için de ortaya çıkmıştır. Kara Umay olarak tanımlanan, çocuklara ve doğum yapan kişiye zarar veren bir ruh olduğuna inanmışlardır. Bu ruhtan korunmak için çeşitli nesneler ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi de alt kısmında bir delik bulunan daire şeklinde bir kolyedir. Daire olan gövdeden sarkan ve bir kısmı bulunmayan sekiz adet pul bulunduğunu düşünülmektedir. Ana gövde de ise Ashab-ı Kehf'in isimleri, bulundukları yer ve tarih bilgileri yazılıdır. Kur'an-ı Kerim'de de Kehf suresinde Ashab-ı Kehf'den bahsedilmektedir. Türkler, bu şekilde mağara arkadaşlarının isimlerini yazarak korunduklarına inanmışlardır.²⁴³ Bunlar dışında çocuk sahibi olmak için günümüzde de Anadolu'da yaşatılan ağaçlara bez bağlama geleneği Umay ile ilişkilidir.

2.2.1.3. Erlik

Her şeyin zıtlıklar ile var olduğu kâinata iyilik sembolü tanrıların yanında kötülüğün sembolü olan varlıklar da mevcuttur. Dünya mitolojilerinin anlatımlarında da bunun örneklerini her zaman görürüz. İnsanın ve evrenin var olmasının tabi sonucu olarak iyilik ve kötülük var olmuştur. Her ne kadar bazı inanışlarda iyilik ve kötülük tanrısından ve savaşlarından bahsedilse de tek tanrılı dinlerde bir olan tanrı her şeyi yarattığı için iyiliği ve kötülüğü de yaratmıştır. Tanrı böylece insanı bir sınava tabi tutmaktadır. Genel olarak mitlere baktığımızda paganist yaklaşımların her daim etki ettiği görülmektedir. Sürekli mücadele eden iyilik ve kötülük savaşı bitince evren de yok olacak. Durum böyle olunca insanların yaşamına bu savaşın izleri yansımıştır. Örneğin, hayvanlar, renkler, sesler iyi ve kötü şekillerde tasvir edilmişlerdir.²⁴⁴ Türklerde de anlatılan mitolojilere baktığımızda kötülüğün sebebi olan varlık Erlik adını almıştır. Kuvvetli anlamına gelen “Erklig” sözcüğünden

²⁴³ Çoruhlu, Ana Hatları, ss. 49-50.

²⁴⁴ Çoruhlu, Ana Hatları, ss. 64-67.

dönüşüğünü söyleyen araştırmacılar bulunmaktadır.²⁴⁵ Erkek anlamına gelen “er” sözcüğünden Erlik oluşmuştur. “Erk” ise kahramanlık, güç anlamlarını içermektedir. Bunları bir araya getirince “Erlik” kelimesinin kahraman olan kişi anlamına geldiği söylenebilir.²⁴⁶

Erlik'in başında bulunduğu kara tösler olarak isimlendirilen kötü ruhlar her zaman Altay mitolojilerde karşımıza çıkmaktadır. Tarih boyunca oluşturulmuş destanlara baktığımız da destanlarda bahsedilen kahramanın da bu kötü ruhlarla olan mücadelelerinden bahseder. Zaten çoğu inanç sisteminde insanın kötü varlıklardan korkması ve bunları düşünmesi kaçınılmazdır. Erlik ve diğer kötü ruhların insanı kendileri ile birlikte yeraltına çekmeye çalışmaları, insanların bu durumdan kurtulmak için çareler üretmesine neden olmuştur. Bunun sonucu olarak bazı toplumlarda kurban ritüelleri bu amaçla yapılmaya başlanmıştır.

Çalışmamızın birinci bölümde bahsettiğimiz yaratılış destanında, iyi ve kötünün henüz ayrışmadığı bir zamanda Ülgen ve yanında Erlik ismi verilen kişi uçmaktadır. Kendisini tanrı ile eş değer gören bu varlığın, tanrının yeraltından çıkarttığı toprak parçasından kendine saklaması ile fırsatçılığı, iradesizliği ön plana çıkmıştır. Böylece Erlik kötü bir varlık olmuştur. Devamında ise Erlik, tanrı tarafından yaratılan insanı çeşitli hileler ile kandırmaya çalışır, hatta tanrının onlara yasakladığı meyveden yemelerini sağlayarak ceza almalarına sebep olur. Yaratılan insanı kıskanması sebebiyle yeraltına gönderilen Erlik orada kendi dünyasını kurar. Böylece iyi ve kötü birbirinden ayrılmış olur. Dünya mitolojilerinde de yeraltı dünyası ve oranın hâkimi genelde karşımıza çıkan bir durumdur. Yunan mitolojisinde Hades, Mısır mitolojisinde Osiris, Sümer mitolojisinde Ereşkigal dünya genelinde bilinen örneklerdir. Bu anlatılarda kıskançlığın sebepleri farklılık gösterebilir ama neticesinde içlerinde kötülük barındıran varlıklar olarak anlatılırlar. İran mitolojisinden etkilenen Türk mitolojisinde farklı olarak iyi ve kötü şeklinde nitelendirilen varlıklar birbirine eşit güçte değillerdir. Türk mitolojisinde Ülgen, Erlik'e göre daha güçlüdür ve onu cezalandırmaktadır. Yaptığı kötülükleri affetmesinde de tek tanrılı inançların etkisini görmekteyiz. Radlof'un anlattığı

²⁴⁵ Bilgili, s. 37.

²⁴⁶ Roux, Eski Türk, s. 69.

yaratılış destanında kötü yani şeytani olan Erlik insandır. Verbirskiy'in aktardığı destanda ise insan daha sonradan yaratılmıştır.²⁴⁷

Bu şekilde gelişen olaylar sonucunda tanrının yanından ayrılan Erlik kutsallığını kaybetse de tanrı tarafından kendisine verilen gücü kaybetmemiştir. Tanrıyı sürekli olarak kızdıran Erlik en sonunda elinden tüm güçlerinin gideceğini fark edince tanrıdan ölen insanları yanına almak için izin ister, tanrı ise Erlik'e yaratma özelliği verir. Bu şekilde Erlik yeraltı dünyasına giderken tüm güçlerini kaybetmemiş olur. Erlik dileğini yapabilecek güçtedir ve bunu kimse değiştirememektedir.

Tanrıların bazılarına göre yeri daha belirgin olan Erlik, yer altı dünyasında yaşamaktadır. Uygur Buda metinlerinde de karanlık yer altı dünyasının hâkimi olarak tanımlanır. Hatta Hint ve Budist mitolojilerinde ölümün efendisi olarak tanımlanan tanrı Yama ile benzerliğinden bahsedilmiştir. Yeraltının dokuzuncu katında yaşayan Erlik'in dünyası da üst taraftaki dünyaya benzemektedir. Bu yeraltı dünyasını kara bir güneş aydınlatmaktadır. Erlik'in yaşadığı bir sarayı da vardır fakat altından bir kapı ve tahta sahip değildir. Onun sarayı ve tahtı demirdendir. Burada Şamanlar için önemli olan demir nesnesini görürüz. Çünkü onların inançlarına göre Erlik hem ilk şaman hem de ilk demircidir. Yeraltı dünyasına varınca orada demiri işleyip yaşamı kurmuştur. Erlik'in çevresindeki çoğu şeyin demir ile sembolleştirilmesi de bundan dolayıdır. Erlik'in demirden olan sarayına kolay kolay kimse ulaşamazdı. Bu saraya Sadece Maaday Kara gibi özel güçleri olan kahraman veya şamanlar ulaşabilir, Erlik'e isteklerini kabul ettirmeye çalışır ve onunla mücadele ederler. Şamanlar bu yolculukta kötü ruhlarla da karşılaşır ve onları kimi zaman mücadele ederek yenip, kimi zamanda hediye vererek hoşnut edip oradan geçmeyi başarırlardı. Erlik'in yanına ulaşınca aynı şekilde ya savaşarak ya da hediyeler sunarak Erlik ile pazarlık yapıp onu razı etmeye çalışırlardı.²⁴⁸

Mitolojilerde karşımıza çıkan tanrıların veya ruhların antropomorflaştırılması durumunu Erlik'de de görürüz. En genel ifade ile korkunç olarak resimlendirilen Erlik, gelişmiş vücuda sahip yaşlı bir atlet olarak anlatılır. Kapkara kaş ve göze sahiptir. Ayrıca dizlerine kadar uzanan çatal görümünde sakalı ve kulaklarının arkasına kadar dolanan bıyıkları vardır. Saçları kıvrıkcık olan Erlik ağaç gövdesini

²⁴⁷ Ögel, Türk Mitolojisi 1, s. 425.

²⁴⁸ Çoruhlu, Kısa Tarihi, s. 120.

andıran boynuzlara da sahiptir. Elinde yeşil demirden yapılmış kılıcı ve insan kafasından bir de kadehi bulunmaktadır. Şamanlar söyledikleri dualarda Erlik'in dış görünüşünü şu şekilde belirtirler:²⁴⁹

*Kara miik sakaldu
Kanga çapkan çiraylu
Kariş polgon kamaktu
Kurdağ yetpes peldu
Kuçan yetpes moindu
Kara buka minittu
Kara cilan kamçilu*

*Siyah bıyıklı, siyah sakallı
Kırmızı yüzlü
Kaşlarının arası bir kariş
Beline kayış yetmez
Kucak yetmez boyunlu
Siyah boğaya binen
Siyah yılan kamçılı*

Şamanlar yaptıkları bu ayinlerle bir nevi iyi ve kötü ruhlar arasında elçilerdir. Kendilerine özgü kıyafetler giyerek, ellerinde teflerini alarak trans halinde bu ayini gerçekleştirirler. Bu ayinler sırasında insanlardan kötülükleri uzaklaştırmak, onları kötü ruhlardan korumak, ölen kişinin öbür dünyaya yolculuğunda ona yardımcı olmak gibi görevleri yerine getirirler. Ayrıca insanları Erlik'in kötülüğünden koruyan yer-su ruhları da bulunmaktadır. İnsanların başlarına gelen kötü felaketlerde ve ölüm zamanlarında Erlik'e okudukları alkış örneği şu şekildedir;²⁵⁰

*Saçlı başımızı Tanrı yarattı,
Kafa tasımızı ise Erlik aldı...
Bu atı sana kurban ediyoruz.
İşte bu geniş değişik kumaşları,
Sana hediye diye getirdik.
Eyerli iyi bir atı sana veriyoruz,
Kurbanımız kabul olsun.
Dua ediyoruz: Esenlik içinde yaşayalım!
Yedi nesil boyunca biz seni ululadık!
Tapdık, dua ettik, yalvardık sana, töstümüz Erlik
Bu duamız takdisimiz olsun!
Kabalaştığı (Erlik kızdığı) zaman
Kara başımız da kötü günler çekiyor.
Bu kurbanımız ulaşırsa,
Başımız rahat etsin.
Sen, elçilere sahip ulu Erlik Piy.*

Erlik'in kötülüklerinden korkan insanlar onun adını bile anmaktan çekinir olmuş, ona "Kara Neme" ismi ile hitap etmişlerdir. Kötülükler ile ilişkilendirilen Erlik, gazabı ile insanların engelli olmasının sebebi olarak görülmüştür.²⁵¹

Günümüzde bile insanlar korktukları varlıklara isimleri ile hitap etmezler. Örneğin cin kelimesi yerine üç harfli tabirinin kullanılması bu durumla aynıdır.

²⁴⁹ Bayat, Mitolojik Sistem, s. 314.

²⁵⁰ Çoruhlu, Kısa Tarihi, s. 121.

²⁵¹ Bayat, Mitolojik Sistem, s. 320.

Yukarıda belirttiğimiz gerçeküstü varlıkların da insanlar gibi bir yaşam sürdükleri düşünüldüğü için Erlik de oğulları ve kızları ile birlikte bir yaşam sürmekteydi. Erlik nasıl kötü bir varlık ise onun çocukları da aynı kötü ruha sahiptirler. Oğulları insanları kandıracak ve zarar verecek kötü ruhları yönetir, kızları ise Şamanların iyi işler yapıp başarılı olmalarını engellemek için çalışırlar.²⁵² Buradan da anlıyoruz ki Erlik kötülük yaparken yalnız değildir.

Türklerde yaygın olarak isimleri geçen Ülgen, Erlik ve Umay hakkında kısa bilgiler verdikten sonra Türklerdeki Tanrı anlayışı ve bunun Semitik dinler ile ne tür konularda benzerlik gösterdiğine de kısaca değineceğiz.

Türklerin tarih boyunca inandıkları, kabul ettikleri tanrı anlayışlarına baktığımız zaman İslam dini ve Türk mitolojisi arasındaki benzerlik, Türkler arasında diğer dinlere göre İslam'ın daha fazla yayılmasına ve İslam dininin benimsenmesine zemin hazırlamıştır. İslam'daki tevhit anlayışına benzer şekilde Türkler de tek yaratıcı olarak kabul ettikleri Kök Tengri'ye inanmışlardır. Kök Tengri'nin hem maddi anlamda gök hem de gökleri yaratan yaratıcı anlamında kullanıldığından yukarıda bahsetmiştik. Zaman içerisinde çeşitli canlı veya cansız varlıkların gizil güçleri olduğunu düşünerek bu varlıklara tanrı vasfı yüklemişlerdir.²⁵³ Tanrı gibi kabul edilen bu varlıkların güçleri sınırlıdır ve bu tanrılar ruh olarak tanımlanırlar. Tanrı bazen genel bir ifade olmuş bazen de özel bir tanrıyı anlatmak için kullanılmıştır. Altaylar genelde gökteki ruhlara kудay, yerdekilere yer-su, yeraltı dünyasındakilere ise körmös demişlerdir.²⁵⁴ Bu varlıkların birer tanrı gibi görülmesi ile Türklerde çoğulcu bir tanrı yapısı ortaya çıkarılmıştır.²⁵⁵

Türklerde gök ile tanrının özdeşleştirildiğini görmekteyiz. Semitik dinler de ise yaratıcı zamandan ve mekândan münezzehtir. Bakara suresi 255. ayette²⁵⁶ Allah'ın kürsüsünden bahsetmesi O'nun büyüklüğüne vurgu yapmak içindir. Semitik dinlerde var olan taht, hükümlanlık gibi anlamlara gelen “arş-ı ala” kavramı ise yaratıcının büyüklüğünü ve hükümlanlığını anlatan mecazi kavram olarak yorumlanmıştır. Aynı kökten türeyen “ulüvv” kavramı da yaratıcının zatı ile arşta bulunmadığını tüm evrene hükümlan yani her yerde olmasını anlatmaktadır.

²⁵² Çoruhlu, Kısa Tarihi, s. 117.

²⁵³ Remzi Duran, “Türk Mitolojisi”, **Mitoloji ve Din**, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2012, s. 107.

²⁵⁴ Çoruhlu, Kısa Tarihi, ss. 36-38.

²⁵⁵ Duran, s. 107.

²⁵⁶ Bkz. Bakara Suresi 2/255.

İnsanların gözünde en yüksek yer olan arşı hükümrânlığına alması yaratıcının mekâna ihtiyaç duymadığını da göstermektedir. Dualarda ellerin yukarıya çevrilmesi yaratıcının yukarda olduğunu göstermez tam aksine secde olduğu gibi bazı ibadetlerde farklı yönlelere yapılan yönelişler yaratıcının her yerde olduğunu göstermektedir.²⁵⁷

Kur'an-ı Kerim'de Tevhid inancını ve Allah'ın birliğini ifade eden pek çok ayet bulunmaktadır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de tevhid inancı konusunda yanlış düşen Hristiyanlar ve Yahudiler de eleştirilmektedir. Tevbe Suresi 31. ayette;

“Yahudiler hahamlarını, Hristiyanlar rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i Allah'ın yanı sıra rab edindiler. Oysa onlara, tek bir tanrıyı gereği gibi tanıyıp yalnız O'na ibadet etmeleri emredilmişti. Ki, O'ndan başka tanrı yoktur ve O, onların ortak koştukları şeylerden uzaktır, yücelerden yücedir.”²⁵⁸ buyrulurak Yahudi ve Hristiyanların ayette bahsi geçen kişileri tanrı benzeri görmeleri eleştirilmiş, tanrı ve rab birliğinden bahsedilmiştir.²⁵⁹

Yahudilikte tanrı mutlak bir olandır. Hristiyanlar gibi teslis inancını kabul etmezler. Tanrı hiçbir şekle bürünmez ve hiçbir insan da ilahi vasıflar taşımaz. Ayrıca Yahudilere göre her insan tanrıya aracı olmadan doğruca ulaşabilir.²⁶⁰ Kutsal kitaplarında tanrının tek olduğu sürekli vurgulanmakta ve ondan başka ilah olmadığı belirtilerek politeizm reddedilmektedir. Diğer inanışların çoğunda olduğu gibi tanrının yüce, semavi ve kutsal olan yönleri ön plana çıkarılmaktadır. Kutsal kitaplarında tanrı için çokça kullanılan kelime Musa'nın taş levhalara yazdığı düşünülen YHVH ifadesidir. Bu ifade insanları koruyup kollayan her daim onları merhameti ile kucaklayan anlamlarını içeren Yahveh şeklinde kullanılmıştır. Fakat tanrının isminin gereksiz yere ağza alınmaması uyarısından dolayı, Arapça “ilah” kelimesinin karşılığı olan “elooh” kavramının çoğulu “Elohim” kelimesi “Yahveh” kelimesine tercih edilmiştir. Yahudilikte tanrı eşsiz, dengi olmayan, her şeyi yaratan ve her yerde var olan aşkın varlık olarak kabul edilmektedir. Ayrıca Tekvin bölümü

²⁵⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “Ulûv”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, (Ulûv), s. 137.

²⁵⁸ Şener, Yıldırım ve Sofuoğlu, s. 190.

²⁵⁹ **Kur'an Yolu Tefsiri**, Cilt:2, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2020, ss. 756-761.

²⁶⁰ Baki Adam, “Yahudiliğin Hristiyanlığa ve İslam'a Bakışı”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:37 Sayı:3-4, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1997, s. 348.

birinci bab 27. pasajda “Tanrı insanı kendi suretinde yarattı, onu tanrının suretinde yarattı.”²⁶¹ ifadesi de tanrıya antropomorfik bir özellik katmaktadır.²⁶²

Hristiyanlardaki mevcut tanrı anlayışı ise Baba, Oğul, Kutsal Ruh diye belirttiğimiz üçleme yani teslis inancından oluşmaktadır. Baba evrenin yaratıcısı Allah, Oğul ise kendini feda eden Hz. İsa, Kutsal Ruh ise insanların kalbine ilahi sevgiyi veren Baba ve Oğul’dan çıkan ruhtur. Kutsal kitaplarında da Allah’ın sonsuz kudretinden, yüceliğinden, yaratıcılığından bahsedilir.²⁶³

“İsa şöyle karşılık verdi: “En önemlisi şudur: ‘Dinle, ey İsrail! Tanrımız Rab tek Rab'dir.’”²⁶⁴

“Dinle, ey İsrail! Tanrımız RAB tek RAB’dir.”²⁶⁵

Yukarıdaki ifadelerde tanrının tekliğinin yanı sıra yalnızca Rab’be tapınmanın ve itaat etmenin önemi de anlatılmaktadır. Yahudilerin “Ş’ma” olarak adlandırdıkları bu sözler ibadetlerin başlangıcında okunan imanın ikrarı ve en temel beyanıdır.²⁶⁶

İsa Mesih’in tanrılığını da ifade eden birçok pasaj bulunur. Bu pasajlarda Rab kelimesinin kullanılması İsa’nın ilahi özelliğini pekiştirmektedir. Bu durum şu ifadeler ile anlatılmaktadır;

“Büyük atalar onların atalarıdır. Mesih de bedence onlardandır. O her şeyin üzerinde hüküm süren, sonsuza dek övülecek Tanrı’dır! Âmin.”²⁶⁷

“İşte duyurduğumuz iman sözü budur. İsa’nın Rab olduğunu ağzınla açıkça söyler ve Tanrı’nın O’nu ölümden dirilttiğine yürekten iman edersen, kurtulacaksın.”²⁶⁸ bu pasajlarda Mesih’in tanrıdan olduğu ve onun yolunun izlenmesi ile kurtuluşa kavuşulacağından bahsedilmektedir.

Türk destanlarında yaratıcının her şeyi yarattığı ve her şeye bir düzen koyduğu mitolojik anlatımlarda belirtilmektedir. Bu yaratılışlar tanrının varlığını, kudretini göstermektedir. Türklerin söylediği şu ifadeyi örnek olarak verebiliriz.

²⁶¹ Yaratılış, 1:27.

²⁶² Mustafa Alıcı, “Yaşayan Tanrı’dan Suskun Tanrı’ya: Yahudilik’te Tanrı Yahveh’nin Tarihsel Gelişimi”, **Diyanet İlmî Dergi**, Cilt:59, Sayı:1, Ed. Huriye Martı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2023, ss. 348-356.

²⁶³ Tümer Günay ve Abdurrahman Küçük, **Dinler Tarihi**, 2.baskı, Ocak Yayınları, Ankara, 1993, s. 253.

²⁶⁴ Markos 12:29.

²⁶⁵ Yasa’nın Tekrarı 6:4.

²⁶⁶ <https://kutsalkitap.info.tr/?q=Mar.12:29-30>, (03.09.2024).

²⁶⁷ Romalılar 9:5.

²⁶⁸ Romalılar 10:9.

“Aylı ve güneşli büyük makamı, Ayımı ve güneşimi yaradan, onlara şekil veren atam Ülgen”²⁶⁹

Evrende yaratılan her şeyin, yaratıcının varlığının kanıtı olduğu ve yaratıcıya inanılması gerektiği de Semitik dinlerde öne çıkan bir husustur.

Bu durum Tora’da “Gökler Tanrı'nın görkemini açıklamakta, Gökkuşbuğlarının eserini duyurmakta.”²⁷⁰ şeklinde geçmektedir. Tanrının gücü ve yüceliği yaratılan her şeye görkem katmıştır. İnsanlardan da bu görkemin farkına varıp inanmaları istenmektedir.

Kur'an-ı Kerim’de de Allah’ın varlığını, birliğini ve kudretini gösteren delillerin var olduğu ve insanların bu delillerden ders çıkarmaları istenmektedir. Ayetlerde insanların bu delilleri idrak edip Allah’a inanmaları buyrulmaktadır. Bu delillerin ise insanın yaşamının içinde sürekli olarak bulunduğu bildirilmektedir. Pek çok ayet bulunan bu konuda şu örnekleri verebiliriz;

“Mü’minler için göklerde ve yerde Allah’ın birliğini ve kudretini gösteren nice deliller vardır.”²⁷¹

“Göklerde ve yerde Allah’ın varlığını, birliğini ve kudretini gösteren öyle deliller var ki! Onlar, bu delillerle sürekli iç içe, yan yana bulunurlar, fakat üzerinde hiç düşünmeden tam bir aldırmaçlık içinde onlardan yüz çevirirler!”²⁷²

Yeni Ahit’te de yer alan; “Çünkü Tanrı'ya ilişkin bilinen ne varsa, gözlerinin önündedir; Tanrı hepsini gözlerinin önüne sermiştir. Tanrı'nın görünmeyen nitelikleri –sonsuz gücü ve Tanrılığı– dünya yaratılalı beri O'nun yaptıklarıyla anlaşılakta, açıkça görülmektedir. Bu nedenle özürleri yoktur.”²⁷³ ifadesi tüm yaratılışın, tanrının varlığının kanıtı olduğunu göstermektedir. İnsanların da bu kanıtları görerek tanrıya inanmaları gerektiği vurgulanmaktadır.

Tarih boyunca eski toplulukların krallarını, kutsal kabul ettikleri kişileri tanrının oğlu gibi görerek doğru inançtan uzaklaştıklarını görmekteyiz. Örneğin Mısır, Mezopotamya ve Sümer inançlarında bu durumun benzerleri ile karşılaşmaktayız. Dede Korkut destanlarında yer alan “Tanrının birliğine yoktur

²⁶⁹ İnan, Eski, s. 21.

²⁷⁰ Mezmurlar 19:1.

²⁷¹ Casiye Suresi 45/3.

²⁷² Yusuf Suresi 12/105.

²⁷³ Romalılar 1:19-20.

güman. (şüphe)”²⁷⁴ söylemi bir tanrıya işaret etmektedir. Yine bu destanda yer alan “Yücelerden yücesin kimse bilmez nicesin güzel tanrı. Nice cahiller seni gökte arar yerde ister. Sen bizzat müminlerin gönlündesin”²⁷⁵ söylemi de tanrının şekil olarak tasvir edilemeyeceği düşüncesini göstermektedir.

Türk topluluklarında ayrıca Allah'ın sıfatlarına benzer terimler de kullanıldığı görülmektedir. Tanrının ezeli ve ebedi oluşu konusunda hem Türk destanlarında hem de Semitik dinlerde benzer inanışlar mevcuttur. Orhun Kitabelerinde yer alan “Zamanı Tanrı yaşar, insanoğlu hep ölmek için türemiş.”²⁷⁶ cümlesi tanrının sonsuzluğunu ön plana çıkarmaktadır. Türklerin kullandıkları “bengü”, “mönke”, “mengü” kavramları da tanrının ebediliğini anlatmaktadır.²⁷⁷ Kutadgu Bilig'de geçen kadim anlamında “bayat” sözcüğü ve kadir anlamında “uğan” sözcüğünü de örnek olarak verebiliriz. ²⁷⁸ Günümüz Türkçesi ile “Bu işi bilen, ancak her şeyi bilen Kadim Tanrı'dır. Bu işin hikmetini ve sırrını bilen ancak Hükmeden Tanrı'dır” anlamına gelen “Biligli bayat ol bilir bu işig, Ukuğlı uğan ol ukar bu işig”²⁷⁹ cümlesi de tanrının kadim oluşundan bahsederek ezeli olduğunu anlatmaktadır.

Tora'da yer alan “Dağlar var olmadan, Daha evreni ve dünyayı yaratmadan, Öncesizlikten sonsuzluğa dek Tanrı sensin.”²⁸⁰ ve Yeni Ahit'te yer alan “Bana, ‘Tamam!’ dedi, ‘Alfa ve Omega, başlangıç ve son Ben'im. Susayana yaşam suyunun pınarından karşılıksız su vereceğim.’ dedi.”²⁸¹ pasajları da tanrının ezeli ve ebediliğini anlatmaktadır. Yunan alfabesinin ilk ve son harfleri olan Alfa ve Omega kullanılarak başlangıç ve son anlamları verilerek Yeni Ahit'te tanrının ezeli ve ebedi olduğu vurgulanmaktadır.²⁸² Kur'an-ı Kerim'de “O, evvel ve âhir, zâhir ve bâtındır. O her şeyi bilir.”²⁸³ ayeti ile Allah'ın varlığının başlangıcının ve sonunun olmadığı belirtilmektedir.

²⁷⁴ Muharrem Ergin, **Dede Korkut Kitabı**, 2. baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971, (Dede Korkut), s. 124.

²⁷⁵ Ergin, Dede Korkut, s. 126.

²⁷⁶ Ergin, Orhun, s. 21.

²⁷⁷ Harun Göngür, “Eski Türk Dininin İsimlendirilmesi Üzerine”, **Prof. Dr. Umay Günay Armağanı**, Feryal Matbaacılık, Ankara, 1996, ss. 34-39.

²⁷⁸ Tanyu, ss. 176, 196.

²⁷⁹ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig**, haz: Mustafa S. Kaçalın, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 3137 Kültür Eserleri 420, s. 87.

²⁸⁰ Mezmurlar 90:2

²⁸¹ Vahiy 21:6.

²⁸² <https://kutsalkitap.info.tr/?q=Va.1:8>, (31.08.2024).

²⁸³ Hadid Suresi 57/3.

Altay ve Tuva Türklerinde sıklıkla kullanılan “Kayrakan” adı her şeyin yaratıcısı olan gerçek tanrı Kayra Han için kullanılmaktadır. Kayrakan’ın anlamı “koruyan, himaye eden” anlamına gelmektedir. Oğullarına ait Ülgen, Mergen ve Kızagan isimleri de tanrının merhamet, öfke ve bilgelik sıfatlarını temsil etmektedir.²⁸⁴ Semitik dinlerde de yaratıcının merhametinin yüceliğinden bahsedilmektedir. Bu konu ile ilgili Tora, Yeni Ahit ve Kur’an-ı Kerim’den örnekler şu şekildedir;

“Yüce merhametinden ötürü yok olmalarına izin vermedin. Onları terk etmedin. Çünkü sen iyilik yapan, acıyan bir Tanrı’sın.”²⁸⁵

“Ama İsa adama izin vermedi. Ona, “Evine, yakınlarının yanına dön” dedi. Rab’bin senin için neler yaptığını, sana nasıl merhamet ettiğini onlara anlat.”²⁸⁶

“Mûsâ şöyle yalvardı: Rabbim! Beni ve kardeşimi bağışla! Bizi rahmetine eriştir. Şüphesiz sen merhametlilerin en merhametlisisin.”²⁸⁷

Yukarıdaki ifade ve ayetlerde tanrının merhametini ön plana çıkaracak şekilde ondan bağışlanma ve yardım isteme durumlarını görmekteyiz. Ayrıca kutsal metinlerde yaratıcının önceki toplumlara göstermiş olduğu merhamet anlatılarak insanlara uyarılarda bulunulur.

Tanrının koruyucu vasfı da Türk destanlarında çokça anlatılan bir durumdur. Örneğin Bozkurt destanında tanrı bozkurdu göndererek çocuğu korumuş ve Türk soyunun devamını sağlamıştır. Umay’ın koruyucu ruh olarak görülmesi de bir başka örnektir. Türk inançlarında gördüğümüz her şeyi koruyup himaye eden tanrı sıfatını İslam dininde de el-Hafız ismi ile görmekteyiz. Allah’ın Kur’an-ı Kerim’i koruyacağını ayetlerde bildirmesi²⁸⁸, Allah’ın yarattığı evrenin işleyişini de koruyup dengede tutuyor olması bu isim çerçevesinde düşünülmektedir.²⁸⁹ Allah insanları kötülüklerden korumak için Hafaza Meleklerini gönderir. Müslümanlarda bu bilinç ve inançla Allah’ın isimlerini dualarında dile getirerek güvende olmayı ve korunmayı dilerler.

²⁸⁴ Duran, s. 108.

²⁸⁵ Nehemya 9:31.

²⁸⁶ Markos 5:19.

²⁸⁷ A’raf Suresi 7/151.

²⁸⁸ Bkz. Hicr Suresi 15/9.

²⁸⁹ Bekir Topaloğlu, “Hafız”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, (Hafız), s. 116.

Tora’da da tanrının koruyuculuğu aşağıdaki ifadelerde yer alır ve Yahudiler sabah dualarında bu ifadeleri kullanarak tanrının merhametine sığınıp kendilerini korumasını dilerler. Ayrıca Tora’da tanrının insanları korumak için koruyucu melek gönderdiği de ifade edilmektedir.

“Onu kurak bir ÷lkede, Issız, uluyan bir çölde buldu, Onu kuşattı, kayırdı, Gözbebeğı gibi korudu.”²⁹⁰

“Sevgin ne değerli, ey Tanrı! Kanatlarının gölgesine sığınır insanoğlu. Doğruluğun ulu dağlara benzer, Adaletin uçsuz bucaksız enginlere. İnsanı da hayvanı da koruyan sensin, ya RAB.”²⁹¹

Yeni Ahit’te de tanrının koruyucu olması tanrının merhametinin ve sevgisinin sonucu olarak gör÷lmüş, insanların tanrıya sığınıp güvenmeleri istenmiştir. Ayrıca tanrı bazı durumlarda insanları koruması için melekleri de görevlendirir. Aşağıdaki örneklerde bahsedildiğı üzere tanrı kendine inanan ve dua eden insanları korumaktadır.

“Ama Rab güvenilirdir. O sizi pekiştirecek, kötü olandan koruyacaktır.”²⁹²

“Hiç kaygılanmayın; her konudaki dileklerinizi, Tanrı’ya dua edip yalvararak şükranla bildirin. O zaman Tanrı’nın her kavrayışı aşan esenliğı Mesih İsa aracılığıyla yüreklerinizi ve düşüncelerinizi koruyacaktır.”²⁹³

Semitik dinlerde var olan koruyucu melek; tanrıya inanan insanları ve toplumları koruması, onlara savaşta yardımda bulunması gibi görevleri üstlendikleri kutsal metinlerde zikredilmiştir. Eski toplumlarda da koruyucu varlık düşüncesi bulunmaktaydı. Bu görevi yapan varlık bazen tanrı bazen de tanrı yardımcısı olan ikinci derece tanrılar olarak gör÷lmüştür.

Zaman içerisinde Türk mitolojilerinde saygı duyulan ve bu saygıdan dolayı kutsallık atfedilen varlıklar da bulunmaktadır. İşlam dininde kabul edilen inanç esasları gibi Türklerde inandıkları Tengri’nin yarattığı diğer varlıkları da kabul etmekteydiler. Gök tanrı inancının altında yer alan Yer-Su ve Atalar kültü kutsal gör÷l÷p bunlara da inanılırdı. Yine Gök Tengri tarafından yaratıldığı düşün÷len kutsal ruhların İşlam dinindeki melekler ile benzerlik gösterdiği de söylenebilir.

²⁹⁰ Yasa’nın Tekrarı 32:10.

²⁹¹ Mezmurlar 36:6-7.

²⁹² 2.Selanikliler 3:3.

²⁹³ Filipililer 4:6-7.

Ülgen'in yardımcı ruhlarından biri olan Yayık, bazı kaynaklarda ismi haber getiren anlamında "Yayuçi" olarak geçer, gökyüzünün beşinci katında bulunur ve tanrının mesajlarını insanlara iletir. Ziya Gökalp Yayık' dan bahsederken ona melek olarak tamlama koyar.²⁹⁴ Şamanın kurban töreni sırasında Yayık ile yaptığı temsili konuşma şu şekildedir:²⁹⁵

*Ne teginin kaldığınız?
Ne teginin urenizin?
Kiji bolzo attu bolor
Kiyik bolzo tuktu bolor
Adı yolun çeçingın
Kanatu bolzo uçpaytan
Kaygaktu bolzo paspatyan
Kara konus tidi titanıp
Kaydan poo sen keldin*

*Ne deyip de geldin
Ne deyip de davula vurursun
İnsan olsa atlı olur
Geyik olsa tırnaklı olur
Başka yoldan sıçradın
Kanadı olsa uçar
Ayağı olsa basar
Kara konus gibi tırmanıp
Sen nereden geldin?*

Ülgen' e yardımcı olan ruhların görevlerinin, İslam inancındaki meleklerle benzediği de düşünülmektedir. Tanrı ve insan arasında haberleşmeyi sağlayan Yayık adlı ruhtur. Allah da peygamberleri ile iletişimi Cebrail meleği ile sağlamaktadır. Kur'an-ı Kerim'de yer alan "Allah meleklerden de elçiler seçer, insanlardan da. Şüphesiz Allah işitendir, görendir."²⁹⁶ ayeti ile meleklerin görevlerinden birisinin de elçilik vazifesi olduğu bildirilmiştir. İslami kaynaklarda Cebrail'in arşı taşıyan meleklerden olduğu belirtilmekte ve arşın etrafında emrinde hazır bulunan melekler ordusu olduğu söylenmektedir. Buna benzer bir şekilde yorumlanan Türk inancında ise, Ülgen'in tanrının bir alt katında olması ve yardımcı ruhlarından olan Yayık adlı ruhun, yer-su ruhları ile birlikte Türk milletini korumasıdır. Kur'an-ı Kerim'de yeryüzünde ve gökyüzünde meleklerin olduğu ifade edilmektedir. Türk mitolojisinde de kutsal ruhların bulunması benzerlik olarak yorumlanmaktadır. "O gecede, Rablerinin izniyle melekler ve ruh (Cebrail), her türlü iş için iner dururlar."²⁹⁷ O gecede meleklerin yeryüzüne inerek inananlara selam verdikleri anlaşılmaktadır. Yahudilik ve Hristiyanlık inançlarında da tanrının elçileri olan, tanrıya inanan, tanrı ile insan arasında iletişimi sağlayan melekler bulunmaktadır.

Gök Tanrı dışında insanların yaşamının devam etmesini sağlayan Umay doğumu, yaşamı sonlandıran Erlik de ölümü belirlemekteydi. Yaratılış destanlarında anlatılan olaylar, ilk insan Âdem ile Havva'nın yaratılması ile örtüşmektedir. Kur'an-

²⁹⁴ Gökalp, s. 84.

²⁹⁵ Bayat, Mitolojik Sistem, s. 289.

²⁹⁶ Hac Suresi 22/75.

²⁹⁷ Kadir Suresi 97/ 4.

1 Kerim’de insanı kıskanıp asi olan şeytanın cezalandırılmasından, huzurdan kovulmasından ve devamında şeytanın, insanın hile ile yanlış yapmasına sebebiyet vermesinden ve dünyada insan yaşamının başlamasından bahsetmektedir.

İslam dininin yayılma sürecinde diğer medeniyetler ile etkileşim içinde olması tabi olarak dini, ilmi ve günlük hayatta da bu etkileri göstermiş ve düşünce farklılıkları ortaya çıkmıştır. Kozmogonik ve antropogonik yaratışların anlatımlarında farklılıkların görülmesinin nedeni, İslam’ın yayıldığı toplumların sahip oldukları yaşantı ve dini yaşayışlardır.²⁹⁸

İslam’ın yayılması ile birlikte oluşan diğer medeniyetlerle etkileşim hali öncelikle düşünsel alan olmak üzere siyasi, kültürel, ekonomik gibi pek çok alanda ortaya çıkmıştır. İslam medeniyetinin diğer medeniyetler ile etkileşim içinde olmasını sağlayan etkenlerden biri de tüccarlardır. Güven ortamının az olduğu bir dönemde Müslüman Arapların ticaret yaparken İslam’ın inananların kardeş olduğunu vurgulaması ve İslam’ın güven duygusunu ön plana çıkaran öğretilerini de davranışlarına yansıtması etkileşimin dini boyutunu da göstermektedir. İslam dininin çoğu alanda yaşadığı bu etkileşimlerle oluşan farklılık yaratılış konusunda da ortaya çıkmıştır.²⁹⁹

Eski Ahit ve Yeni Ahit her ne kadar da ilahi kaynaklı olsa sonradan yapılan eklemelerden dolayı farklı toplumların benimsedikleri inanç ve kabullerin kitaplarda yer ettiğini görmekteyiz. Kur’an-ı Kerim ise bu kitaplardaki mitsel anlatıları gerçek şekli ile anlatmıştır. Her ne kadar Kur’an-ı Kerim değişmemiş olsa da toplumların farklı kültürler ile karşılaşması sonucunda halkın İslam algısında mitolojik unsurlar yer edinmiştir. Kur’an-ı Kerim’deki yaratılış ayetlerinde hem önceden olan bir yaratılıştan hem de süregelen bir yaratılıştan bahsetmektedir. Allah’ın yaratması daimidir. Bahsi geçen yaratılma anlatımları da bilimsel teorilere ters düşmemektedir.³⁰⁰

Yaratılış ayetlerinde Allah, öncelikle gücünü ve kudretini vurgular ve bu yaratılışların güçlü bir varlık tarafından olduğunu vurgular. “Göğü gücümüzle biz kurduk. Şüphesiz biz kudret sahibiyiz.”³⁰¹ bu ve benzeri ayetler ile kutsal yaratılış

²⁹⁸ Yonar, s. 156.

²⁹⁹ Yonar, ss. 159-160.

³⁰⁰ Yonar, ss. 161-162.

³⁰¹ Zariyat Suresi 51/47.

anlatılır. Tora ve Yeni Ahit'te de geçen “Ey Egemen RAB! Büyük gücünle, kudretinle yeri göğü yarattın. Yapamayacağın hiçbir şey yok.”³⁰², “İsa onlara bakarak, ‘İnsanlar için bu imkânsız, ama Tanrı için her şey mümkündür’ dedi.”³⁰³ ifadeleri de tanrının gücünü ve kudretini vurgulanmaktadır. Türk mitolojisinde de tanrının evreni yaratması, hakanlara kut vermesi, toplumlara zaferler vermesi gibi özellikleri tanrının gücünü göstermektedir.

2.2.2. Teogoni Anlayışında Benzerlik ve Farklılıklar

Bu başlık altında Tanrı ve tanrısal varlıkların yaratılması ve görevlerinin belirlenmesi nasıl ve kim tarafından belirlendi? sorusunun cevabı üzerine elde ettiğimiz sonuçlarını ortaya koyacağız. Destanlarda bahsi geçen ve destana sahip toplumun inandığı tanrının ayrıca Semitik dinlerde yaratıcı olarak inanılan varlığın ne tür özelliklerde olduğunu değerlendireceğiz.

Türk toplumlarının sahip olduğu en eski destan olan ve iki varyantı bulunan Altay- Yakut dönemine ait yaratılış destanını incelediğimizde yaratılış öncesi de bir gücün var olduğunu görürüz. Destanda da geçtiği şekilde her yerde su varken cisme sahip olmayan ışıktan olduğu düşünülen Ak Ana vardı. Daha sonrasında yaratma ilhamını verecek olan gücü ona kim verdi bunun bilgisi yok ancak inanılan görüşlere göre zaten bu güç onun kendi varlığında sahip olduğu bir durumdur. Ak Ana kelimesinde ki ana da doğurganlığı ifade ettiği için burada yaşam verilmesine dair bir vurgu bulunmaktadır. Türklerin destanlarında bazen tanrı isimleri farklı olsa da hep en üste diğer yardımcı tanrılardan farklı özelliklere sahip en üst tanrı düşüncesi her zaman var olmuştur. Göğün en yüce tabakasında yaratma ilhamı verecek olan bir varlık olduğunu görmekteyiz. Bu ilham verecek varlığın buyrukları kutsal kabul edilmiş bu yüzden de ilk yaratılış kutsal olarak görülmüştür. Semadan gelen kutsal ses ile yaratma eylemini nasıl yapılacağı da bildirilmektedir. Bu durum Semitik dinlerde var olan vahiy kavramını anımsatmaktadır.

Çalışmamızın Türk destanlarında ve Semitik dinlerde kozmogoni başlığı altında da bahsettiğimiz üzere ilk başlangıçta suyun olduğuna dair kabul edilen düşüncelerin mitolojik anlatımların çoğunda karşımıza çıktığını görmekteyiz. Türk

³⁰² Yeremya 32:17.

³⁰³ Matta 19:26.

destanlarında yaşamın su ile bağlantılı olduğunu kabul edilir. Semitik dinler açısından da baktığımız zaman suyun yaşam için önemli ve ilk unsur olduğunu Tora'nın yaratılış bölümünde görürüz. Buradaki ifadeye göre de yeryüzünün boş olduğu ve hep var olmuş olan tanrının ruhunun sular üstünde bulunduğu ifade edilir. Yeni Ahit kitabında da su ile ilgili mucizevi anlatımlar suyun önemine işaret etmektedir. Türk destanlarında yaratma eylemini öğretecek varlığın sudan çıkması, çoğu mitolojide bahsi geçen uçsuz bucaksız suların varlığı bizlere yaratılış ve hayatın devamı açısından suyun önemli kabul edildiğini göstermektedir.

Türklerde var olan gök tanrı inancı da tek tanrı inancı olarak görülmüştür. Her ne kadar yer-su ve atalar kültüne inanç olsa da tek ve ulu tanrı kabul edilen, her şey üzerinde iktidar sahibi olan tanrı en üsttedir. Çalışmamızda değindiğimiz tanrı inancında, en üstte bulunan tanrıdan sudur etmiş tanrıların da önemli yer tuttuğunu görürüz. Bu tanrılarda deus otiosus kavramının ön plana çıktığını ayrıca tanrılara antropomorfik özelliklerinin yüklendiğini görmekteyiz. Ayrıca Türklerin Tanrıyı gök ile ilişkilendirmelerinin aksine Semitik dinlerde de Allah zamandan ve mekândan münezzehtir. Semitik dinlerdeki tanrı inanışlarına baktığımızda yüce tanrı fikrini görmekteyiz. Hristiyanlık ve Yahudilikte var olan tanrı inancı ise İslam dininin tevhit inancına terstir ve bu durum ayetlerde eleştirilmektedir. Yahudilikte tek tanrı inancı olsa bile zaman içerisinde Tora'nın yorumlarında tanrıya antropomorfik özellikler yüklenmiştir. Hristiyanlıkta bulunan teslis inancına göre tanrı içinde bulundurduğu üç öz ile teklik oluşturmaktadır.

Tanrının görevleri konusunda ise ilk olarak yaratma eylemini görmekteyiz. Tanrının hiçbir şey yok iken yaratma eylemini gerçekleştirmesi mitoloji ve dinlerin ortak anlatımlara sahip olduğu konulardan birisidir. Tanrının yaratma eylemi ise belirli bir düzende gerçekleşmiştir. Türk mitolojisinde, Yahudilik ve Hristiyanlıkta yaratılış sonrası dinlenen tanrı anlayışının aksine İslam'da Allah'ın dinlenmesi söz konusu değildir.

Ayrıca teogoni konusunda değindiğimiz tanrının özelliklerine baktığımız zaman bu yazıtlarda geçen Tanrı ifadelerinde Tanrının ezeli-ebedi oluşundan, insana vermiş olduğu güçten, lütuflardan, koruyucu olmasından, özellikle Türk milletinin şanını korumasından, zaferlere ulaşmalarında yardımcı olmasından ve ölümü belirleyen olmasından bahsedildiğini söyleyebiliriz. Semitik dinler açısından da

incelediğimiz zaman bu dinlerde mevcut yaratıcı inanışlarında tanrının isim ve sıfatlarına bakıldığında, yaratıcının ezeli-ebedi oluşu, yarattığı varlıklara lütufta bulunması, merhameti, onları koruması, toplumlarının zafere ulaşmasında yardımcı olması gibi birçok benzer özellikleri sıralayabiliriz.

Hemen hemen her mitolojide tanrıların insanlardan üstün olduğunun kabul edilmesi sonucu tanrılar gök ile ilişkilendirilmiş, yüksek yerlerin tanrının yaşadığı yerler olduğu fikri ortaya çıkmıştır. Türk mitolojilerinde tanrı en üstün varlık olması sebebi ile gök katlarının en son katında bulunmaktadır. Semitik dinlerde de göğün en üst katının erişilmez olması buranın tanrının varlığı ile ilişkilendirilmesi yaratıcının en üstün varlık olduğunu göstermektedir. Hem Türk mitolojisinde hem de Semitik dinlerde üstün kabul edilen yaratıcıya karşı hep saygı duyulmuş, onun rızasını, sevgisini kazanmak için ona çeşitli ritüeller gerçekleştirilmiştir.

Teogoni konusunda diğer bir öne çıkan durum ise gök tanrı inancı hariç tanrıların varlıklarının oluşumunda zıtlık ilkesinin bulunmasıdır. İlk yaratılış anında iyilik ve kötülüğün ayrışmamış olması fakat sonradan hırs tarzı duygular ile açığa çıkan düşmanlık veya kıskançlık sebebiyle iyi, kötü kavramları ve mücadeleleri ortaya çıkmıştır. Kutsallığını kaybetmiş olmasına rağmen kötülüğün sembolü olan bir varlık her daim var olmuştur. Türk mitolojisinde karşımıza çıkan Erlik, Semitik dinlerde şeytan olarak karşımıza çıkmaktadır. Hem mitolojik anlatımlarda hem de Semitik dinlerin anlatımlarında tanrı ile kötülük sebebi varlığın çatışması anlatılmaktadır. Tanrı tarafından yaratılan varlığın zamanla tanrı gibi olmak istemesi, onun gibi yeryüzüne hükmetmek istemesi gibi duygular bu varlığın kötü olmasına ve tanrı tarafından cezalandırılmasına sebebiyet vermiştir. Böylece bu kötü varlık tanrıya karşı kötü duygular beslemiştir.

Semitik dinlerde ise şeytan insanları kötülüğe yönlendirerek kötülüğe sebep olan varlık olarak görülmüştür. Kötü olan varlık farklı isimler ile anılsa da özünde anlatılan durum aynıdır. Türk mitolojilerinde şeytana eş değer olarak Erlik, Erlik Han, Körmös gibi isimler karşımıza çıkar. Ayrıca Türk destanlarında bu varlık tasvir edilirken genelde kötü bir resim çizilmek suretiyle anlatılır. Hem destanlarda hem de kutsal kitaplarda şeytanın hilelerine karşı öncelikle tanrı adını anılması ile çeşitli korunma yollarından da bahsedilir. Destan metinlerinde yer alan şeytan ile yaşanan olayların anlatımında kutsal kitaplar ile benzerlikler göze çarpar.

Allah ilk insan dan itibaren tevhit dinini insanlara bildirmiş fakat insanlar zaman içerisinde bu inanışlarından saparak birçok tanrıya inanır hale gelmişlerdir. Her ne kadar bazı toplumlarda farklı tanrı inanışları mevcut olsa da Allah'ın göndermiş olduğu Semitik dinlerde mevcut bulunan yüce yaratıcı fikri, bazen değişik akım ve düşünceler ile yorumlansa da örneğin tanrıya insani özelliklerin yüklenmesi gibi; her şeyin yaratıcısı inanılan bu aşkın varlıktır. İslam ve Hristiyanlık, Yahudilerin sahip olduğu milli tanrı anlayışını kabul etmemektedir. Hristiyanlıktaki mevcut teslis inancını ise İslam ve Yahudilik kabul etmemektedir. Çoğu inanışlarda zaten var olan tanrı inanışı insanın ulaşamayacağı yüce bir varlık olarak görülmüştür. Ve bu özellikler tanrının ilk andan itibaren kendisinde var olan özellik olarak kabul edilmiştir. İnsanlarda sahip oldukları din veya inanışları ile kendilerini bu gerçekliğe ulaştırmayı hedeflemişlerdir. Türk mitolojisinde de gök tanrının yüce yaratıcı olarak görülmesi Semitik dinlerin mitolojiye olan etkisinden kaynaklı olarak yorumlanabilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK DESTANLARINDA VE SEMİTİK DİNLERDE ANTROPOGONİ VE ESKATOLOJİ KAVRAMLARININ İNCELENMESİ

3.1. TÜRK DESTANLARINDA VE SEMİTİK DİNLERDE ANTROPOGONİ

İnsanın yaratılışını ele alan bu terim dünya mitlerinin hemen hepsinde ele alınan bir konudur. Evrenin oluşumunu insanın yaratılışı tamamlamaktadır. Çoğu anlatımlarda evrenin ve insanın yaratılışı beraber ele alınmıştır. Dünya mitlerinde insanın yaratılmasının nasıl olduğundan, canının nasıl verildiğinden bahsetmektedir. Çeşitli şekillerde anlatılan bu mitlerde insanın neden yaratıldığına dair sorulara verilen cevaplar arasında ağaç, kamyş, hayvan kemiğı ve toprak yer almaktadır. Genelde yaratılışın topraktan olduğunu daha sık görürüz.³⁰⁴ Yaratılış destanlarında tanrıya verilen yaratma ilhamı ile birlikte yer ve göğün yaratılması anlatılır sonrasında ise destan insanın yaratılması ile devam eder. Türk mitolojisi anlatımları da farklı din ve inançların etkisiyle değişikliğe uğramıştır. Bu konuda öncelikle ilk insanın yani insanın yaratılışını daha sonra da kadının yaratılışını ve bu varlıkların tanrının huzurunda yaşadıkları olaylara kısaca değineceğiz. Ayrıca Türklerin türeyiş kökenleri hakkında da bilgi vereceğiz.

3.1.1. İlk İnsanın ve Kadının Yaratılması

İnsanın yaratılışını anlatan, nasıl bir hayat sürdüğü konusunda bilgi veren anlatımlar önemli görülmüştür. Mitolojik anlatımlar ve kutsal metinler bizlere bu konuda bilgi verirler. Kutsal kitapların yorumlarında daha ayrıntılı bilgilere rastlarız. İlk insanın yaratılışı hakkında Eski Ahit'in Tekvin bölümünde bilgiler bulunmaktadır fakat bu bölümde de Elohist ve Yahvist anlatımlar olarak iki farklı anlatım karşımıza çıkmaktadır.³⁰⁵ Toprak anlamına gelen “adamah” kelimesinden “Adam” isminin verildiğı ifade edilmiş ve Eski Ahit'te genel anlamda insan türünü ve özel anlamda

³⁰⁴ Akedil Toyşanulı, **Türk Moğol Mitolojisi**, çev.Bülent Bayram, Bengü, Ankara, 2020, s. 101.

³⁰⁵ Cengiz Batuk, “Âdem ve Havva'nın Kitabı: Eski Ahit Apokrifasında Âdem ve Havva'nın Hayatı”, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:5, Sayı:10, Çorum, 2006, ss. 51-52.

da ilk insanı anlatmak için kullanılmıştır.³⁰⁶ Yeni Ahit insanın yaratılışı konusunda Eski Ahit bilgilerini kabul etmekle birlikte kendi içerisinde ilk insana dair sadece birkaç atıf bulunmaktadır. Bunlardan “Günah bir insan aracılığıyla, ölüm de günah aracılığıyla dünyaya girdi. Böylece ölüm bütün insanlara yayıldı. Çünkü hepsi günah işledi”, “Oysa ölüm Âdem’den Musa’ya dek, gelecek Kişi’nin örneği olan Âdem’in suçuna benzer bir günah işlememiş olanlar üzerinde de egemendi.”³⁰⁷ ifadelerinde Âdem’in işlediği günah hatırlatılarak ilk insana atıfta bulunulur. Devamında ise Âdem ile Mesih arasında karşılaştırma yapılarak Âdem’in günah sebebi Mesih’in ise kurtuluş sebebi olduğu ifade edilir.³⁰⁸ Âdem’i bilmekle Mesih daha iyi anlaşılacaktır. Kur’an-ı Kerim içerisinde de insanın yaratılışından bahsedilir ve Âdem ismi özel isim olarak on yedi yerde geçer. Yaratılışın anlatıldığı bazı ayetlerde ise özel olarak Hz. Âdem’in yaratılışından değil de cins olarak insandan bahsedilir³⁰⁹ Âdem kelimesinin kökenini incelediğimizde be kelimenin Arapça asıllı olan, anlamları ise beyazlık ve bir şeyin dış yüzü olan “üdme” veya “edeme” sözcüklerinden türemiş olabileceği ifade edilmektedir. Âdem’in toprağın en dış tarafından yaratılmış olduğu düşüncesi de bu sözcükleri destekler niteliktedir. Âdem kelimesinin kökeni olarak farklı fikirler de öne sürülmüştür. Sümerlerin babam diye anlamlandırdıkları “adamu”, Babillerin yapılmış çocuk anlamındaki “adamu” ve Sabiilerde kul anlamına gelen “adam” kelimesinden türediği de düşünülmüştür.³¹⁰

Semitik dinlerde ilk insanın ilk peygamber olarak kabul edilmesinde de farklı görüşler bulunmaktadır. İslam’da Hz. Âdem hem ilk insandır hem de ilk peygamberdir. Toplumlara doğru yoldan sapmaları, ahlaki çöküş gibi sebeplerden dolayı peygamber gönderilip uyarılması gerekmektedir. Allah da peygamber göndermeden insanları sorumlu tutmayacağını bildirmiştir. İnsanlar çoğalmaya başladıktan sonra insanlara dini anlatmak ve uyarılarda bulunmak üzere Hz. Âdem peygamber olarak gönderilmiştir. “Derken, Âdem (vahy yoluyla) Rabbinden birtakım kelimeler aldı, (onlarla amel edip Rabb’ine yalvardı. O da) bunun üzerine tövbesini

³⁰⁶ Süleyman Hayri Bolay, “Âdem”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 358.

³⁰⁷ Romalılar 5:12,14.

³⁰⁸ <https://kutsalkitap.info.tr/?q=Rom.5>, (01.09.2024).

³⁰⁹ Hanefi Palabıyık ve Korkut Dindi, “İnsanlık Tarihi Bakımından Atamız Âdem ile Hz. Âdem”, **Siyer Araştırmaları Dergisi**, Sayı:9, Ed. Tahsin Koçyiğit, Gülmat Matbaa, İstanbul, 2021, s. 71.

³¹⁰ Bolay, s. 358.

kabul etti. Şüphesiz O, tövbeleri çok kabul edendir, çok bağışlayandır.”³¹¹ Yahudilik inancında ise Musa’dan önce yaşadığı kabul edilen peygamberler varsa da Tora’nın verilmesi ile nübüvvet doruk noktasına ulaşmıştır. Musa’nın Rab ile konuşması onu diğer peygamberler üstün konuma getirmiştir. Tora’da peygamber ifadesi sadece İbrahim için kullanılmıştır. “Şimdi kadını kocasına geri ver. Çünkü o bir peygamberdir...”³¹² Bu örnekte tanrı İbrahim’in karısını alan kişiye onun bir peygamber olduğunu söylemektedir. Yahudiler ilk peygamber olarak Âdem’i kabul etmeyip, İbrahim’i ilk peygamber olarak görürler. Çünkü Allah ile konuşmak, emirler almak peygamber olmak için yeterli olmayabilir.³¹³ Yeni Ahit’te ise peygamber olarak adlandırılan kişi İsa’dır. Tanrı ile iletişim Âdem ile başlamış fakat bunun doruk noktası ise İsa Mesih’tir.

Türk mitolojisinde de türemek anlamına gelen “tür-tör” kelimesinden gelen ve “doğum” anlamı da verilen “Törüney” ismi ilk insan için kullanılmıştır. Bu insan önce gökte yaşarken daha sonra yeryüzüne gönderilmiştir.³¹⁴

Çoğu din ve inanışta tanrı; insanı, alemi, ölümü yaratandır. Her şeyden önce var olan tanrı, varlıkları kendi istediği şekilde yaratmıştır. İnsan ise tanrının yarattığı varlıklar içinde en şerefli varlık olarak tanrısallığa yakın olarak görülmüştür. İnsan, kendisinin değişmeyen yönünü gösteren ruh ve değişen yönünü gösteren bedenden oluşmaktadır. Ölüm geldiği vakit beden yok olacak fakat ruh varlığını devam ettirecektir.³¹⁵ Bazı felsefi antropoloji akımlarında insanın kendi bütünlüğü içinde ele alınması gerekliliği ön plana çıkmıştır. Buna göre insan beden ve ruh olarak kendi bütünlüğü içinde ele alınmalıdır. Kur’an-ı Kerim’de insanı ele alırken kendi bütünlüğü içinde ele alır ayrıca yaratılış amacını da ortaya koyar.³¹⁶ “Onun şeklini tamamladığım ve ona ruhumdan üflediğim vakit siz de hemen onun için secdeye kapanın.”³¹⁷ ayeti ile insanın ruh ve beden birliği içinde yaratıldığı ifade edilir. Yaratılış amacı Allah’a kulluk etmek olan insanın en önemli görevi ise Allah’a

³¹¹ Bakara Suresi 2/37.

³¹² Yaratılış 20:7.

³¹³ Eldar Hasanov, “Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt:3, Sayı:4, İstanbul, 2014, ss. 682-692.

³¹⁴ Karakurt, s. 82.

³¹⁵ Ali İhsan Yitik ve Aynur Çınar, “Semitik Dinlerde Algı ile Gerçeklik Arasında Kadın”, **Dinler Tarihi Yazıları**, Ed. Durmuş Arık, Ahmet Aras, Cemil Kutlutürk, Berikan Yayınevi, Ankara, 2022, (Semitik Dinler), s. 119.

³¹⁶ İlhan Kutluer, “İnsan”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 322.

³¹⁷ Hicr Suresi 15/29.

inanmak ve o doğrultuda yaşamaktır. Yeni Ahit'te yer alan "Esenlik kaynağı olan Tanrı'nın kendisi sizi tümüyle kutsal kılsın. Ruhunuz, canınız ve bedeniniz Rabbimiz İsa Mesih'in gelişinde eksiksiz ve kusursuz olmak üzere korunsun."³¹⁸ cümlesine göre Pavlos beden bütünlüğünün üç parçadan oluştuğunu söyler. Ayrıca insan bedeni nasıl bir bütündür, tüm inananlar da Mesih'in ruhu ile bir bütündür yani tek bedendir.³¹⁹ İnsanın da görevi tanrıyı sevmek ve ona hizmet etmektir. Tora'nın Yaratılış bölümünde anlatılan ifadelerle göre de insan; can, beden ve ruh'tan yaratılmıştır.³²⁰ Diğer yaratılışların insan için olduğu vurgulanarak insanın sahip olduğu akıl ve irade ile diğer varlıklara hükmetme yetkisi verilmiştir.³²¹ Bu bağlamda seçilmiş bir varlık olarak yaratılan insanın görevi, tanrının buyruğuna uymak ve güzel işler yapmaktır. Sümer mitolojisine göre tanrılar kendilerine yardımcı olacak birini isterler ve bunun sonucunda diğer tanrıların yardımıyla da insan kil ve gözyaşı kullanılarak yaratılır. Yaratılan insana ise en son soluk verilerek canlı hale getirilir. Bu mitolojide insanın yaratılış amacının tanrılara hizmet ederek onların rahatlamasını sağlamak olduğunu görürüz. Kısaca diyebiliriz ki bu mitolojiye göre insan, tanrılara hizmet etmek için yaratılmıştır.³²²

Kozmogonik mitlerden hemen sonra insanın yaratılması ele alınmıştır. Aynı durumu gözlemlediğimiz Türk mitolojisinde de Radloff ve Verbitskiy'in anlatımlarında insanın ağaç, toprak gibi tabiat öğelerinin bir araya gelmesi ile oluştuğundan bahsedilir. Bir nevi insanın yaratılma olayı kozmik bütünlük içinde ele alınmıştır.³²³

Altay yaratılış destanlarında tanrının yarattığı kişi, tüm varlıklara göre üstün özelliklere sahip olarak yaratılmış ve tanrı yarattığı bu varlığı beğenmiştir. Kişioğlu ismi verilen bu varlık destanlarda bahsi geçen önemli varlıklardan biri haline gelmiştir. Göktürk yazıtlarında da yer ve gök arasında insanın yaratılmasından bahsedilirken aslında tanrının yarattığı değerli bir varlık olduğu dile getirilmektedir. Yakut Türkleri de tanrının her şeyi en değerli varlık olan insan için yarattığını düşünürlerdi. İslam da insanı yaratılmış varlıklar içinde en seçkin varlık olarak kabul

³¹⁸ 1.Selanikliler 5:23.

³¹⁹ <https://kutsalkitap.info.tr/?q=1Se.5>, (05.09.2024).

³²⁰ <https://www.jba.gr/Turkish/Beden-can-ve-ruh.htm>, (06.09.2024).

³²¹ Gaon, s. 268.

³²² Hafızoğlu, s. 222.

³²³ Tuğçe Erdal, "Türk ve Dünya Mitlerinde İnsanın Yaratılışı ve Toprak", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı:61, Erzurum, 2018, s. 119.

ettiği için Türkler İslam'ı kabul edince bu konuda ortak paydada buluşmuşlardır.³²⁴ Dede Korkut Hikayelerinde geçen şu ifadelerde bizlere insanın kıymetini göstermektedir.³²⁵

“Yücelerden yücesin Yüce Tanrı
Kimse bilmez nicesin Görklü Tanrı
Sen Ademe tac urdun
Şeytana lanet kıldun”

Yahudilik ve Hristiyanlıkta da insanın tanrı suretinde yaratılmış olduğunun ifade edilmesi insanın yaratılanların içinde üstün bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Hristiyanlar, İsa'nın günahları yüklenmesi sonucu insanın tanrı gözünde değer kazandığını düşünmektedirler. Çünkü Mesih en üstündür ve Mesih sayesinde insan yenilenip tanrının ilk yaratılıştaki haline kavuşmuştur.³²⁶ Yahudilerin kendi ırklarını üstün görmeleri de Tora'da yer alan “Seni büyük bir ulus yapacağım, Seni kutsayacak, sana ün kazandıracacağım, Bereket kaynağı olacaksın.”³²⁷ ifadesi ile İbrahim'e dayandırılır. Dilediği kişiyi bereketlendirme yetkisi elinde olan tanrı daha sonradan bu yetkiyi İbrahim'e vermiştir. İbrahim'i takip edenler mübarek kılınacaktır. İslam dininde de ibadetlerde okunan Salli ve Barik dualarında İbrahim'e verilen bereket ve rahmet istenmektedir.³²⁸ Yaratılış zamanında tanrının insan için planladıkları İbrahim'in soyu ile yerine gelecektir. Avram ismi yerine İbrahim isminin verilmesi³²⁹, Yakup'un kendisini kişi gibi gösteren tanrı ile savaşması sonucu kendisine İsrail isminin verilmesi de³³⁰ Yakup soyuna üstünlük kazandırmıştır. Kur'an-ı Kerim'de de insana şan ve şeref verilip diğer yaratılmışlardan üstün kılındığı “Andolsun biz Âdemoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık.”³³¹ ayeti ve birçok ayet ile dile getirilmiştir.

İnsanın yaratılmasında en eski bilgi, Kur'an- ı Kerim'in bize bildirdiği Hz. Âdem'in yaratılışıdır. İlk yaratılışla ilgili, Tekvin kitabında yer alan İbrani görüşleri

³²⁴ Ögel, Türk Mitolojisi 1, ss. 475-476.

³²⁵ Ögel, Türk Mitolojisi 1, s. 477.

³²⁶ <https://kutsalkitap.info.tr/?q=2Ko.5>, (07.09.2024).

³²⁷ Yaratılış 12:2.

³²⁸ Gaon, s. 361.

³²⁹ “Artık adın Avram değil, İbrahim olacak. Çünkü seni birçok ulusun babası yapacağım.”, Bkz. (Yaratılış 17:5).

³³⁰ Bkz. Yaratılış 32:24-29.

³³¹ İsra Suresi 17/70.

ve Babillilerin yaratılış destanında anlatılan bir bölüm Kur'an-ı Kerim'den sonra gelen diğer eski bilgilerdir. Babillerin destanında geçen anlatım şu şekildedir. Tanrılar arası çatışmadan dolayı üst tanrıların düzeninin bozulmaya başlaması ile Tanrı insanın yaratılmasını teklif eder ve bir tanrı kanını insan için feda eder. Böylece bu kan ile kil karıştırılıp ilk insan ortaya çıkar. Bu ilk insandan yedi çift insan yaratılır. Sümer mitolojisinde de insanın balçıktan yaratıldığından bahsedilir. Kadının yaratılışı ise Sümer mitolojisinde; Tanrıça Ninhursag'ın Enki'ye kızıp onu hasta eder. Diğer tanrılar onu ikna edip yardım isterler. Tanrıça da her organı iyileştirecek bir tanrıça yaratır. Bu tanrıçalardan birisi kaburga tanrısı "Ninti"dir.³³²

Mısırlı tarihçi Devadari, Türklerin ilk atasının yaratılışı hakkında şöyle bir rivayet nakletmektedir. İlk çağlarda yağmurların meydana getirdiği sel, yerden çamur sürükleyip Karadağcı denilen bir mağaraya getirdi ve bu çamur insan şekline benzeyen çukurlara doldu. Bu çukurdaki çamura güneş vurdu ve çamur pişti. Mağara tıpkı bir anne karnı gibi dokuz aylık bir süre sonunda rüzgarların da etkisiyle bünyesinde barındırdığı çamur ve ısı unsurlarını birleştirmiş oldu. Ve böylece ilk insan oluştu ve ona ay babam anlamına gelen "Ay Atam" isimi verildi. Bu kişi havası ve suyu olan yerde kırk yıl yaşadı. Sonra yukarıdakine benzer durum tekrar gerçekleşti ve bu sefer dişi kişi ortaya çıktı. Bu kişiye de ay yüzlü anlamında "Ay-va" denildi. Erkek ve dişi kişi evlendiler, kırk çocuk dünyaya getirdiler ve onların çocukları da evlenip çoğaldılar.³³³

Lebed Tatarlarına ait efsane de ise yeryüzünü yaratan tanrı sonra tek başına yaşayan bir erkek kişi yarattı. Bu kişi uyurken, Şeytan'ın göğsüne dokunması ile kaburga kemikleri büyüdü ve kadın oluştu. Holmberg'in Kara Tatarlara ait efsanesinde ise Büyük Pajana, yeryüzünün bir parçasını alarak insanı yaratır ancak ona ruh vermez. İnsana vermek için ruh arayışına girer ve insanın başına bekçi olarak bir köpek bırakır. Erlik ise köpeği tüylü bir deri vermek vaadiyle kandırır ve ilk insana ulaşır, ona tükürerek kirletir. Tanrı geriye dönüp de durumu görünce yarattığı insanı temizlemek için içini dışına çevirir. Ayrıca bu efsanede insanın içindeki kötülüğün kaynağı olarak da bu durum gösterilmiştir. Holmberg'in anlattığı Yakut ve Altay efsanelerinde de benzer bir durum yaşanmıştır. Tanrı dünyayı yaratıp yedi insan suretinin olduğu taş bir ev yaratır ve Adam adlı varlıktan bekçilik

³³² Yonar, ss. 58-61.

³³³ Sakaoğlu ve Duymaz, s. 168.

yapmasını ister. Şeytan Adam'a bir kıyafet vereceğini söyleyerek kandırır. Tanrı geri dönünce oluşturduğu suretlerin kirlendiğini anlar ve bekçi olan Adam'ı köpeğe çevirir. Oluşturduğu suretleri de iç dış çevirir ve onlara ruh verir.³³⁴ Yakutlara ait Er-Sogotah destanında kahramanımız Âdem gibi yeryüzüne gönderilmiş ve insanın ilk atası durumundadır. Er-Sogotah Er-Toyon'nun göklerde doğmuş çocuğudur. Altay yaratılış mitlerinde Ülgen olarak geçen demiurg adı Yakutlarda “Yüryüng Toyon” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. İnsanı ve ilk insanları yaratan ve onların heykellerini taş bir eve bekçi eşliğinde koyan Yüryüng Ayı Toyon'dur.³³⁵ Holmberg'in ilk örneğine baktığımızda köpeğin bekçi olarak görevlendirilmesi, hayvanların insandan önce yaratıldığını göstermektedir.

Türk mitolojilerinde, toplumların tarımla uğraştığı zamanlarda ağaçtan yaratılma, en eski mitlerden biri olarak kabul edilir. Yakutlar aynı bu şekilde insanın, ağacın içinde bulunan yarı çıplak bir kadın tarafından beslendiğine inanırlardı. Uygur Yaratılış destanında da Tuğla ve Selenga ırmaklarının kesiştiği yerde bulunan ağaçlardan sesler çıkması ve her gece bu ağaçların üstüne ışık inmesi sonucunda bir gün ağacın içinde tanrı tarafından gönderildiği düşünülen beş insan buldular.³³⁶ Burada da ağaçtan yaratılma örneğini görmekteyiz. Radloff'un derlediği yaratılış destanında da aynı şekilde insanların kutsal görülen kayın ağacının dokuz dalından ortaya çıktığını belirtmiştik.

Türk Moğollarında insanın topraktan yaratıldıktan sonra tanrı tarafından ruhun verilmesi ile yaratılış gerçekleşmiş olur. Türk destarında da yaratılış konusunda topraktan yaratılma konusu ortaktır. Özbek destanı Han-Name'de ilk hakanın adının Kil Han olması da topraktan yaratılmanın bir örneğidir.³³⁷

Tora kitabında da insanın yaratılışı konusunda ortak görüş olan toprak ve kil unsurları kabul edilmiştir. Tora anlatımında insanın yaratılışı konusunda tanrı ve insan arasında herhangi bir çekişme veya kıskançlıktan bahsedilmez. İnsan tanrının kendisini koyduğu Aden bahçesinden çıktığında bile tanrı ile ilişkisi bozulmamıştır. “Rab tanrı Âdem'i topraktan yarattı ve burnuna yaşam soluğunu üfledi. Böylece

³³⁴ Çoruhlu, Ana Hatları, ss. 164-165.

³³⁵ Yonar, ss. 138-139.

³³⁶ Özkul Çobanoğlu, “Türk Mitolojisinde Ana Erkil Dönem”, **Türk Söz ile Kültür Varlıklarının İzinde**, Ed. Timur Kocaoğlu, Kutlu Yayınevi, İstanbul, 2020, ss. 124-125.

³³⁷ Toysanulı, s. 120.

Âdem yaşayan varlık oldu.”³³⁸ Tora kitabında insanın yaratılışı anlatılırken kullanılan “yaşayan canlı” ifadesini Sa’adya “nefsen natikaten” diye tercüme etmiştir. “Nefs-i nâtika” kavramı da tanrının yarattığı tüm canlı varlıklar içinde akli düşünme gücü ve konuşma kabiliyeti olan tek varlık insanı anlatmaktadır.³³⁹ Çoğu konuda olduğu gibi antropogoni konusunda da Rabbinik kaynakların etkisi vardır. Bu anlatımlarda kurgusal eklemeleri görmekteyiz. İnsanın yaratılırken en saf toprağın seçilmesi, yaratılışın tıpkı ekmek yapan bir kadının özeni gibi özenle yapılması şeklinde detaylı anlatımlar mevcuttur.³⁴⁰ Yeni Ahit’te yer alan “İlk insan yerden, yani topraktır. İkinci insan göktendir.”³⁴¹ cümlede bahsi geçen ilk insan Âdem’in topraktan yaratıldığıdır. Gökten olduğu söylenen kişi ise Mesih’tir.

Kadının yaratılması konusu ise Tekvin bölümünde şu şekilde anlatılmaktadır. “Rab tanrı Âdem’e derin bir uyku verdi. Âdem uyurken, Rab tanrı onun kaburga kemiklerinden birini alıp yerini etle kapadı. Âdem’den aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaratarak onu Âdem’e getirdi. Âdem, İşte bu benim kemiklerimden alınmış kemik, etimden alınmış ettir. Ona kadın denilecek. Çünkü o adamdan alındı.”³⁴² Kadının yaratılması donanım ve kabiliyet olarak erkek ile aynı olup tek fark cinsiyetidir. Tanrı Âdem’e isimleri öğretmek amacı ile varlıkları eşli karşısına getirince Âdem kendisinin eşinin olmamasına üzüldü. Ve Âdem uyku halinde iken ona eş yaratıldı. Âdem kendisinden acısız bir şekilde parça alınıp yaratılan bu varlığı sevdi.³⁴³

Tekvin kitabında yaratılış konusunun Yahvist ve Ruhban kaynaklara ait kıssalardan oluştuğunu görmekteyiz. Ruhban kaynakların kabul ettiği görüşe göre evren, insan ve tabiattan oluşan kozmos altı günde yaratılmıştır. Fakat Yahvist kaynaklar yaratılışı anlatırken sayı belirtmemişlerdir. Yahvist anlatımlarda önce cennet kabul edilen bahçe, sonra ilk insan yani erkek, daha sonra hayvanlar ve en son

³³⁸ Yaratılış 2:7.

³³⁹ Gaon, s. 272.

³⁴⁰ Yonar, ss. 85-90.

³⁴¹ 1.Korintliler 15:47.

³⁴² Yaratılış 2:21-24.

³⁴³ Gaon, ss. 276-277.

da kadın yaratılmıştır. Ruhban anlatımında ise Âdem'in tanrının kelimesinden oluştuğu anlatılmaktadır. Ortak olan durum ise kadının sonra yaratılmasıdır.³⁴⁴

Yahudi kaynaklarına göre kadın ve erkeğin yaratılışı konusunda farklı anlatımlar söz konusudur. Yaygın inancı göre önce erkek yaratılmıştır fakat Yaratılış kitabında³⁴⁵ geçen ilk anlatıma göre insan yaratılan ilk varlık olarak ele alınmış cinsiyetten bahsedilmemiştir. Hatta aynı gün içinde ve kendi özünden yarattığı vurgulanmaktadır. Diğer bir anlatımda ise tanrı, dünyayı yaratma eylemine devam ederken “adam” olarak nitelendirilen ilk insanı yaratmıştır. Buradaki insan erkektir. Çünkü devamında tanrı insanın yalnız kalmaması için kadını yaratmıştır. Bu iki anlatımdaki farklılığı açıklamak için de ilk anlatımda yaratılan varlığın, Mezopotamya mitlerinden aktardıkları şeytani vasma dönüşmüş kadın Lilith olduğunu söyleyerek ilk yaratılan varlığın erkek olduğunu savunurlar. Ayrıca kadının Âdem'in kaburgasından yaratılması, onun gibi özünün topraktan olmaması sebebiyle kadın değersiz görülmüştür. Kadın algısı Hristiyanlıkta farklıdır. İlk dönemlerde Yahudilerin aksine kadın erkek ile eşit duruma getirilmiştir. Fakat daha sonraları ise kadının zayıf olduğu düşüncesi yaygın olmuştur. İslam dininde Kur'an-ı Kerim kadına haklar tanımış kadının değerini yükseltmiştir fakat toplumda kadının ikinci planda görülmesi gibi durumlara engel olamamıştır.³⁴⁶

Türk mitolojilerinde insanın ve hemen ardından kadının yaratılmasını anlatan içeriklere sahiptirler. Evren oluşturulurken tanrının kullandığı kil veya toprak insan için de kullanılmış, insan kâinat dengesi gözetilmiştir. Anlatımlarda Ülgen'in, kâş kemikleri olan ve vücudunu balçıktan oluşturduğu yedi insan yarattığından bahsetmektedir. Daha sonra Ülgen'in yarattığı insana üfleyerek kulağından ruh ve burnundan akıl verdiği söylenmektedir. Devamında ise Altındağ'da Maydere isimli bir insan daha yaratır. Bir müddet sonra Ülgen yarattığı bu sekiz insanın çoğalmadığını fark eder ve bu durumu sorgular. Bu soruya en son yarattığı adam dişi yok diyerek cevap verir. Ve böylece erkeğe eş olacak dişinin yaratılmasına karar verilir.³⁴⁷

³⁴⁴ Tuğrul Kurt, “Dinlerde ve Mitolojilerde İlk İnsan Çifti ve İnsanın Yaratılışı”, **Din ve Bilim Açısından Yaratılış**, Ed. Mehmet Bulgen, Enis Doko, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2022, ss. 56-57.

³⁴⁵ Yaratılış 1: 26-27.

³⁴⁶ Ali İhsan Yitik ve Aynur Çınar, *Semitik Dinler*, ss. 121-122, 129-133.

³⁴⁷ Yonar, ss. 145-146.

— Mandı-Şire'den başka, kemikleri kamıştan,
— Yedi kişi yarattı, etleri de topraktan,
— Nefesiyle üfledi, tuttu kulaklarına,
— Yedi insanın hemen, can geldi ruhlarına
— Tuttu burunlarına, bir dahacık üfledi,
— Akıl verdi, insana, ruha akıl ekledi.³⁴⁸

Kadının yaratılması tanrı özellikleri taşıyan Maydere isimli insana verilir. Maydere kadını yaratır fakat ona bir ruh veremez. Erlik ise durumu fırsat bilip demir komus isimli bir müzik aleti ile dokuz dilde üfler ve yaratılan kadına ruh vermiş olur. Kadını tanrının değil de tanrının özel yetenekler verdiği insan Maydere'nin yaratması kadını ikinci plana atmıştır. Toplumlarda kadının ikinci derece insan konumuna düşürülmesinin, bu mitolojik anlatımlar ile başladığı görülmektedir. Ayrıca yaratılan kadınların pis olması ve kötü kokmasından dolayı diğer erkekler onunla evlenmek istemezler. Bu erkeklerden üçü Altın Dağ'a kaçarlar ve tanrı geriye kalan dört erkeğin her tarafından iki kaburga alarak kadını yaratır ve bu kişiler evlenir, insan soyu çoğalır. Kadının pis olması ve kötü kokması İbrani kaynaklarda da anlatılan bir durumdur.³⁴⁹

Çoğu mitte kadının yaratılması bir şekilde kötü varlık Erlik veya Şeytan ile ilişkilendirilmiştir. Yukarıda Lebed Tatarlarında kabul gören insan yaratılış düşüncesinde bahsettiğimiz, insan uyurken şeytanın onun kaburgasına basması sonucu kadının yaratılması, buna bir örnektir. Kaburgadan yaratılma konusu Tora metinlerinde de mevcuttur.

Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde ilk yaratılan insan Âdem topraktan yaratılmıştır ve daha sonra ruh üflenmiştir.³⁵⁰ Hac suresi 5. Ayette;

Ey insanlar! Öldükten sonra yeniden dirileceğiniz konusunda bir şüpheniz varsa, bilin ki Biz sizi önce topraktan, sonra bir damla sudan, sonra rahim duvarına yapışan aşılınmış yumurtadan, sonra da yaratılışı kısmen tamamlanmış, kısmen tamamlanmamış olan bir et parçasından yarattık. Böylece size ilk yaratılışızdaki kudretimizi gösteriyoruz ki, tekrar sizi nasıl dirilteceğimizi anlayasınız...

ve Taha suresi 55. ayette “Biz sizi de topraktan yarattık. Yine toprağa döndüreceğiz ve topraktan sizi tekrar çıkarıp dirilteceğiz.”³⁵¹ Allah bizlere insanın yaratılışı konusunda bilgi vermektedir.

³⁴⁸ Ögel, Türk Mitolojisi 1, s. 436.

³⁴⁹ Bayat, Mitolojik Sistem, ss. 102-103.

³⁵⁰ <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Hicr-suresi/1831/29-35-ayet-tefsiri>, (04.01.2025).

³⁵¹ Şener, Sofuoğlu ve Yıldırım, s. 331.

Hac suresi 5. ayette ayrıca insanın oluşumu sırası ile anlatılmaktadır. Ayette bahsedilen sıralama toprak, nutfе, alaka ve belli belirsiz et parçası (mudga) şeklindedir.

Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık ki size (kudretimizi) açıkça gösterelim ve biz dilediğimizin rahimlerde belirli bir vakte kadar kalmasını sağlarız, sonra sizi bebek olarak çıkarırız, ki daha sonra yetişkinlik çağınıza erişesiniz. İçinizden kimi erken vefat ettirilirken kimi de önceden bildiklerini bilmez hale gelinceye kadar ömrün en düşkün çağına eriştirilir. Öte yandan yeryüzünü kupkuru ve cansız görürsün; üzerine yağmur indirdiğimizde ise (bir de bakarsın) canlanıp kabarıp ve her cinsten güzel bitkiler çıkarır.

Al-i İmran suresi 59. ayette “Şüphе yok ki, Allah katında İsa’nın durumu Âdem’in durumu gibidir. Allah Âdem’i topraktan yarattı, sonra da ona “ol” dedi, o da (Allah’ın koyduğu yasalara uygun olarak belli bir süreçte insan) oldu.” lafzı ile her iki peygamberin olağanüstü yaratılışından bahsetmektedir. Hz. İsa’nın bu durumu Allah’ın her çeşit yaratılışa muktedir olduğunu göstermektedir.³⁵² Ayetlerde yaratılış konusunda aşamalardan, toprağın özelliklerinden ve yaratılış sürecindeki değişimlerden bahsedilir. Ayetlerde toprak maddesi; toprak, su, çamur kavramlarıyla anlatılırken, çamur çeşitleri ise süzme, yapışkan ve kurumuş çamur sözcükleri ile ifade edilmiştir.³⁵³ Anadolu’da İslam’ın etkisi ile anlatılan yaratılış mitolojilerinde, Allah Cebrail’i insanı yaratmak için kullanacağı toprağı almak üzere yeryüzüne gönderir. Fakat yer yalvarır, meleği ikna eder ve melek toprağı almadan döner. İsrail ve Mikail melekleri de toprağı alamazlar. En son Azrail gider ve yeryüzünün yakarışlarına aldırış etmez ve toprağı alır böylece insan yaratılır.³⁵⁴

Türk mitolojisinde ve Kur’an-ı Kerim’de insanın yaratılışının toprak olduğundan bahsedilir. Ayrıca hem İslam’da hem de Türk düşüncesinde ilk yaratılan varlık erkektir. Yahudi ve Hristiyan metinlerinde, insanın yaratılma aşamasında tanrının toprağı özenle en saf yerinden aldığı, rastgele kullanmadığı belirtilmektedir.³⁵⁵

Türk boylarında türeyiş mitlerine baktığımızda ise, bu tarz anlatımların ortaya çıkmasının başında insanların kendilerini mitsel bir kökene veya varlığa bağlama

³⁵² Ali İhsan Yitik, “İncillere ve Kur’an’a göre Hz. Meryem’in Müjdelemesi ve Hz. İsa Doğumu”, **Türkiye’de Dinler Tarihi’nin Kurumsallaşması Sürecinde Prof. Dr. Abdurrahman Küçük**, Ed. Ahmet Hikmet Eroğlu, Berikan Yayınevi, Ankara, 2016, (Hz. İsa), s. 419.

³⁵³ Yonar, s. 186.

³⁵⁴ Roux, Eski Dini, s. 88.

³⁵⁵ Kurt, s. 57.

zorunluluğu hissetmeleri ve bunu bir ihtiyaç görmeleri gibi nedenler gelmektedir. Bazen hayvan bazen ağaç olan bu türemelerde babasız doğum da dikkat çekmektedir. Bu durumu Hz. İsa'nın doğumunda da görmekteyiz. Hristiyan inancına göre Hz. İsa Ruh'u'l Kudüs'ten yani tanrıdandır ki bu sebeple onu oğul olarak görürler. Türk ve Moğol mitolojilerinde de Tanrı'nın ışığı ile gebe olma babasız türemeye örnek verilebilir. Bu türeyiş çeşitleri ilk yaratılışa örnek verilmezler. Çünkü bu türeyişlerde herhangi bir sebepten dolayı yok olacak toplumun kalan bir kişi yolu ile tekrar türemesi söz konusudur.³⁵⁶

Uygurlara ait çeşitli türeme efsaneleri vardır. Bunlardan birisi dağın doğurduğu çocuktur. Ayrıca Türk mitolojilerinde gördüğümüz ağacın çocuk doğurması inancı da vardır. Uygurlar ilk olarak Orhun nehri kenarında türediklerini düşünmektedirler.³⁵⁷ Kurttan türeme konusu Asya Hun döneminde Çin yıllıklarında da iki farklı şekilde geçmektedir. Bu anlatımlardan birisinde, hükümdar kızının bir kurt ile evlenip birleşmesi ile oluşan Ti boylarından bahsetmektedir.³⁵⁸ Bir diğer kurttan türeyiş örneğini de Göktürk efsanelerinde görmekteyiz. Bu efsanede tek kalan bir kişinin kurt aracılığı ile tekrardan soyun devamını sağladığından bahsedilmektedir. Türeyiş mitlerine diğer bir örnek de kutsal kökten geldiği kabul edilen Oğuz Kağan Destanı'dır. Oğuz Kağan'ın tanrı tarafından seçildiği, kutsandığı kabul edilmiş ve ırklarının da bu kutsallık ile türediğine inanılmış böylece kutsal bir varoluş hikayesi oluşmuştur.³⁵⁹ Ağaçtan türemeyi anlatan en önemli destanlardan biri olan Oğuz destanında Kıpçakların ağaç içinde doğan bir çocuk yoluyla çoğaldıklarından bahsetmektedir.³⁶⁰

3.1.2. İlk İnsanın ve Kadının Yeryüzüne Gönderilmesi

Tanrının huzurundan veya cennetten kovulma hadisesi Altay destanlarında Tora'daki anlatılara benzer şekilde geçse de Altay mitolojisinin kendine has tarafları vardır. Semavi dinlerde tanrı bir çift insan yaratmıştır. Altay destanlarında ilk başta tek insan yaratılmıştır ancak kovulma anında erkek ve dişi iki kişi görmekteyiz. Bu

³⁵⁶ Çoruhlu, Kısa Tarihi, ss. 262-264.

³⁵⁷ Yonar, s. 135.

³⁵⁸ Çoruhlu, Ana Hatları, s. 168.

³⁵⁹ Yonar, ss. 140-144.

³⁶⁰ Çoruhlu, Ana Hatları, s. 172.

kişiler Ece ve Törüngey isimli insanlardır. Ve bu isimler semavi dinlerde geçen Âdem ve Havva çiftini anımsatmaktadır.³⁶¹ Ülgen yarattığı bu kişilere “Bütün gördüklerinizden yiyin, ancak şu ağacın meyvesinden yemeyin.” diyerek gözden kayboldu. Gitmeden önce hem insanları hem de meyveleri koruması için bir yılan yarattı. Ece ve Törüngey burada mutlu bir yaşam sürüyorlardı.³⁶² Radloff'un derlediği destanda tanrının ağacın dört dalını yasaklayıp doğu tarafta bulunan beş dalından yemeyi serbest bıraktığı anlatılmaktadır. Ağacın altına da bir köpek ve yılanı bekçi olarak bıraktığını ifade etmektedir.³⁶³ Bu ağacın ismi geçmez fakat Tora'daki iyiyi ve kötüyü bilme ağacına benzemektedir. Ece, Erlik'in kendisini kandırması üzerine tanrının onlara yasaklamış olduğu meyveden ısırır hatta eşinin tatması için ağzına sürer. Yasaklanan meyveyi yiyince ikisinin de üzerlerindeki tüyler döküldü ve çıplak olduklarının farkına vardılar.³⁶⁴ Hatta mitte çıplak olduklarını anlayan Ece ve Törüngey bir ağacın arkasına saklanırlar. Ülgen gelip de onları göremeyince onlara “Neden gelmiyorsunuz” diyerek seslenir. Onlar ise utançlarından gelemediklerini söyleyince Ülgen utanmalarına gerek olmadığını söyleyerek onları tekrar çağırır. Tanrının yanına gelirken de görünen ayıp yerlerini ağacın yaprakları ile kapatmaya çalışırlar. Ülgen bu durumu görüp yapılanları anladı ve çok sinirlenip; “Siz benim sözümü dinlemediniz. Şimdi yeryüzüne inin ve ölüm vaktiniz gelinceye kadar orada yaşayın.” dedi. Bu çift, ağlayıp yalvarmaya başladı ve tanrı da son kararını verdi.³⁶⁵ Korumakla görevli yılan tanrı tarafından lanete uğrar, kadına ise doğum ve doğum sancısı cezaları verilir. Ayrıca her ikisine de ölümlü olma cezası verilir.³⁶⁶ Dünya yaşamları başlayan Ece ve Törüngey'in dokuzar kızları ve oğulları dünyaya geldi. Erkekler kız kardeşleri ile evlenip soyun devamını sağladılar. İnsanlar Ülgen'in istediği gibi kendi rızıklarının peşine düştüler, ektiler, pişirdiler. Çoğaldıkça savaştılar ve dünyanın zor hallerini öğrendiler. Şımarıp, yoldan çıkıp tanrıya uymadılar ve kendi sonlarını hazırladılar.³⁶⁷ Ayrıca Semitik dinlerde var olan tanrının insanın ömrünü belirlemesi durumuna karşılık Verbitskiy'in anlattığı yaratılış

³⁶¹ Bayat, Mitolojik Sistem, s. 105.

³⁶² Bayat, Kadim, s. 46.

³⁶³ Ögel, ss. 454-455.

³⁶⁴ Yonar, s. 149.

³⁶⁵ Bayat, Kadim, s. 47.

³⁶⁶ Yonar, s. 149.

³⁶⁷ Bayat, Kadim, ss. 47-48.

mitinde insanların ömrünü belirleyen, Ülgen'in yardımcısı Yaya-Çeçen isimli yardımcı bir ruh bulunmaktadır.³⁶⁸

Tora'da geçen ifadelerde tanrı yarattığı insanı Aden'de bir bahçeye yerleştirmiştir. Tora'da ayrıca tanrının bahçesi olarak da geçmektedir. Aden kelimesinin Sümerce'de bozkır anlamına gelen “eden” kelimesinden alındığı düşünülmektedir. Talmud'da cehennemin karşıtı olarak kullanılan “eden” kavramı hem dünyada hem de semada yer alan iki bahçeyi işaret etmektedir. Dünyadaki yeşil ve bereketli bir yer, semadaki ise iyi kimselerin ruhlarının gideceği yer olarak ifade edilmiştir.³⁶⁹ Kur'an-ı Kerim'de Arapça “Adn” kelimesi “cennet” kelimesi ile birlikte zikredilmektedir. Bu yerden insanların yaratıldığı ve inananların sonsuz kalacakları ve çeşitli nimetlerle karşılaşacakları yer olarak bahsedilmektedir.³⁷⁰ Kur'an-ı Kerim'de Adn cennetlerinden salih kimselerin gideceği yer olarak bahsedilir ancak Âdem ve Havva'nın ikamet ettiği yer olarak bahsedilmez.³⁷¹

İbrani Rabbinik metinlerde cennetten çıkışın kaynağı olarak görülen kadındır. Tanrı, Âdem ve Havva'ya Aden bahçesinde bulunan iyiyi ve kötüyü bilme ağacı dışındaki tüm ağaçlardan yemeye izin vermiştir. Tora'da yılanın gelerek kadına tanrının onları aldattığını yasaklanan ağaçtan yemesi durumunda tanrı gibi olacağını söylemesi üzerine kadının meyveyi koparıp yediğinden sonra kocasına da yedirdiğinden bahseder. Devamında her ikisi de çıplak olduklarını anlayıp incir yapraklarından kendilerine önlük diktiklerinden, Rab gelince de ağaçların arkasına saklandıklarından bahseder. Âdem kendisini yanına koyulan kadının kandırdığını söyler, kadın da kendisini yılanın aldattığını belirtir. Rab yılanı cezalandırır ve kadına da doğum acıları vereceğini, kocasının onu yöneteceğini ayrıca karısına uyduğu için toprağın Âdem yüzünden lanetlendiğini, emeksiz yiyecek bulamayacağını söyler.³⁷² Kadın yasak meyveyi yedikten sonra eğer kendisi ölürse Âdem başka kadınlara kalmasın diye ona da yedirtmiştir.³⁷³ En sonunda ise “Böylece Rab Tanrı, yaratılmış olduğu toprağı işlemek üzere Âdem'i Aden bahçesinden çıkardı. Onu kovdu. Yaşam

³⁶⁸ Bayat, Mitolojik Sitem, s. 110.

³⁶⁹ Emil G. Hirsch ve diğerleri, “Eden,Garden of”,
<https://www.jewishencyclopedia.com/articles/5428-eden-garden-of>, (26.11.2024).

³⁷⁰ Yusuf Şevki Yavuz, “Adn”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, (Adn), s. 390.

³⁷¹ Emil G. Hirsch ve diğerleri, “Eden,Garden of”,
<https://www.jewishencyclopedia.com/articles/5428-eden-garden-of>, (26.11.2024).

³⁷² Bkz. Yaratılış 3:2-19.

³⁷³ Gaon, s. 280.

ağacının yolunu denetlemek için de Aden bahçesinin doğusuna Keruvlar³⁷⁴ ve her yana dönen alevli bir kılıç yerleştirdi.”³⁷⁵ Tekvin bölümünde anlatılan insanın düşüşü konusunun muhtemel kaynağı pers miti olarak da görülmekte ayrıca anlatımdaki bazı öğelerin, Gılgamış Destanı gibi çok eski zamanlara ait söylencelerden etkilendiği anlaşılmaktadır.³⁷⁶

İnsanlara verilen cezalara baktığımızda ise bu cezaların birer acziyet durumları olduğunu görmekteyiz. İbranicede “enoş” kelimesi hasta anlamında bir sözcükten gelmiştir ve insan anlamında kullanılmaktadır. Bu bağlamda baktığımızda ilk insanların cennetten çıkarılmaları aslında insanın aciz olduğunu göstermektedir.³⁷⁷

Yasak meyve bir seçimdir aslında. Çünkü yasak meyveye kadar olan zamanda var olan iyi, doğru ve güzeldi, sonrasında ise kötü ve çirkin olan ortaya çıkmış oldu. Tüm yaratılış anlatımlarında ilk başta insana verilen özgürlüğün sonradan sınırlandırıldığını görmekteyiz.³⁷⁸

Yasak meyve konusunda, Semavi dinlerin kökenleri aynı olduğu için ortak özellikler bulunmaktadır. Zaman içerisinde yasak meyve konusu mitolojik bir anlatıma dönüşmüştür. Sümer mitlerine kadar ulaşan yasak meyve ögesi, edebiyatta ve sanatta da kullanılmıştır. Yasak meyve ile insanın mükemmelliği keşfettiği yani ölüm sayesinde ilahi kaynaklı olduğunu fark ettiği söylenmektedir. Ayrıca yasak meyvenin ölümü sembolize ettiği anlatılan mitolojik hikayelerde kendini göstermektedir. Yasak meyve yenildiğinde tanrının insanı ölümle cezalandırması, Afrika yerlilerinde tanrının sözünü dinlemeyince ölümün ortaya çıkması gibi örnekler yasak meyvenin anlatılan mitolojik hikayelerde ölümü sembolize etmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Kısaca diyebiliriz ki yasak meyve bir dönüşümü göstermektedir. İlk bilgi olarak görülen yasak meyve, şeytanın insana yedirmesi ile asilik sembolü olmuştur. Böylece insan yaratılmaktan üremeye, ölümsüz yaşamdan ölümlü yaşama geçiş yapmıştır.³⁷⁹

Âdem ile Havva'nın yeryüzüne gönderilme hadisesinde halk arasında yaygınlaşan anlatımlarda diğer kutsal kitapların etkisi görülse de en baskın anlatıma

³⁷⁴ Kanatlı doğaüstü varlıklar ve bunların heykelleri. Bkz. Kutsal Kitap, s. 1361.

³⁷⁵ Yaratılış, 3:23-24.

³⁷⁶ Robert Graves, Raphael Patai, **İbrani Mitleri Tekvin -Yaratılış Kitabı**, çev. Uğur Akpur, Say Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 120,121.

³⁷⁷ Kurt, s. 58.

³⁷⁸ Bayat, Mitolojik Sistem, s. 106.

³⁷⁹ Bayat, Mitolojik Sistem, ss. 106-108.

Kur'an-ı Kerim'den ulaşmaktayız. Âdem ile Havva'nın dünyaya gönderilmeden önce yaşadıkları cennetin ahiret yurdu mu yoksa bu dünyada mı olduğuna dair fikirler ortaya sunulmaktadır. “Ve sonra dedik ki: Ey Âdem! Sen ve eşin şu cennete/bahçeye yerleşin. Dilediğiniz meyveden istediğiniz gibi yiyin. Ama şu ağaca yaklaşmayın. Yoksa zalimlerden olursunuz.”³⁸⁰ Bu ayetteki cennet kelimesini, cennette ebedi yaşam olacağından dolayısıyla Âdem ve Havva'nın buradan çıkarılamayacağı düşünülerek bahçe anlamında kabul eden alimler de bulunmaktadır. Ehli sünnet alimlerinin çoğunluğu ise Hz. Muhammet'in miraç hadisesi esnasında cennette gördüklerini rivayet eden hadislerden yola çıkarak bu ayette geçen ifadenin gökteki cennet olduğunu savunmuşlardır.³⁸¹

*(Allah buyurdu ki): Ey Âdem! Sen ve eşin cennette yerleşip dilediğiniz yerden yiyin. Ancak şu ağaca yaklaşmayın! Sonra zalimlerden olursunuz. Derken şeytan, birbirine kapalı ayıp yerlerini kendilerine göstermek için onlara vesvese verdi ve: Rabbiniz size bu ağacı sırf melek veya ebedî kalanlardan olursunuz diye yasakladı, dedi. Ve onlara: Ben gerçekten size öğüt verenlerdenim, diye yemin etti. Böylece onları hile ile aldattı. Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü. Ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye başladılar. Rableri onlara: Ben size o ağacı yasaklamadım mı ve şeytan size apaçık bir düşmandır, demedim mi? diye nidâ etti. (Âdem ile eşi) dediler ki: Ey Rabbiniz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz. Allah: Birbirinize düşman olarak inin! Sizin için yeryüzünde bir süreye kadar yerleşme ve faydalanma vardır, buyurdu. Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve orada (diriltilip) çıkarılacaksınız" dedi. (...) Ey Âdem oğulları! Şeytan, ana-babanızı, ayıp yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizi de aldatmasın. Çünkü o ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz şeytanları, inanmayanların dostları kıldık.*³⁸²

Bu ayet Âdem ve Havva'nın cennette ağaca yaklaşımadan önce saf ve temiz olduklarından, hatayı işledikten sonra şeytan gibi kibre kapılmak yerine hemen pişmanlıklarını dile getirip Allah'ın affına ulaştıklarından bahsetmektedir.

İslami kaynaklarda cennetten gönderilme konusunda Yahudilikten alınma bilgiler bulunmaktadır. Özellikle de ayetlerin tefsiri yapılırken Yahudilik ve Hristiyanlık öğretilerine ait bilgiler ile karşılaşmaktayız. Fakat Kur'an-ı Kerim'de Âdem ve Havva'nın hem yanlış yapma konusunda hem de pişman olup af dileme konusunda birlikte olduklarını görmekteyiz. Suçlu yalnızca Havva değildir tam

³⁸⁰ Bakara Suresi 2/35.

³⁸¹ Bolay, ss. 360-361.

³⁸² A'raf Suresi 7/19-25,27.

aksine her ikisi de eşit şekilde sorumlu tutulmuştur.³⁸³ Yaptıkları hata sebebiyle veryüzüne gönderilen Âdem ve Havva için Allah dünyada yaşamı, ölümü, yeniden dirilişi takdir etmiştir. Bunun dışında Tora'da bahsi geçen diğer zorluklardan bahsedilmemektedir.

Kur'an-ı Kerim'de geçen Âdem ve Havva'nın hem cennete yerleşme hem de çıkarılma ayetlerine baktığımızda diğer inanışlardaki anlatımlar ile benzerlik ve farklılıkları olduğunu belirtmiştik. Kur'an-ı Kerim'de cennetten çıkarılma olayı Âdem, Havva ve Şeytan arasında geçen konuşmalardan sonrasında yaşanan olaylardan bahsetmektedir. Cennet'e yerleştirilen Âdem ve Havva bir ağaca yaklaşmamaları konusunda uyarılmaktadır.³⁸⁴ Anlatımların çoğunda cennette insan imtihana tabi tutulmuştur. İmtihan sebebi olan ağacın cinsi Kur'an-ı Kerim'de belirtilmez. Ayrıca Tora ve Türk destanlarında geçen bekçi ve aldatıcı vasıfları olan hayvanlar Kur'an-ı Kerim'de bulunmamaktadır. Kur'an-ı Kerim'de insanı yanlışla sürükleyen varlık yılan değil şeytandır.³⁸⁵ Tora'da Âdem nefesine hâkim olmuş fakat Havva iradesine yenik düşüp yılanın sözüne kanmıştır.³⁸⁶ Tanrı Âdem ile konuşarak günahını itiraf etmesini istemiştir fakat Âdem suçu kadına atmıştır. Burada kadını kendi yanına veren tanrıya da bir gönderme bulunmaktadır.³⁸⁷ Hatta Yahudilikte Âdem'i doğru yoldan çıkaran Havva'dan dolayı tüm kadınlar suçlanmış ve kötülüğün sebebi olarak görülmüşlerdir.³⁸⁸ Yeni Ahit kitabında da aynı şekilde suçlunun kadın olduğu vurgusu bulunmaktadır. "Çünkü önce Âdem, sonra Havva yaratıldı; aldatılan da Âdem değildi, kadın aldatılıp suç işledi."³⁸⁹ Pavlos, bu bağlamda kadınların yanlış kişilerden din öğrenip aldatıldıklarını ve öğrendikleri yeni şeyler ile eşlerini etkilediklerini söyleyerek kadınların ders öğretmesine izin vermez.³⁹⁰

Yahudi kaynaklarında şeytanın cennete nasıl girdiği, nasıl kandırdığı ile ilgili detaylı bilgiler yer almaktadır fakat Kur'an-ı Kerim detaylardan bahsetmeyip olayı

³⁸³ Hakkı Şah Yasdımın, "İslami Literatürde İsrailiyyat İzleri: Cennet'in Kaybı", **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:2, Sayı:34, 2011, (Cennet'in Kaybı), ss. 37-39.

³⁸⁴ Hakkı Şah Yasdımın, "Yılan, Havva, Âdem Arasında Geçen Olaylara İslam ve Yahudiliğin Bakışı", **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:2, Sayı:34, 2011, (Yılan), ss. 14-15.

³⁸⁵ Bolay, ss. 361-362.

³⁸⁶ Ögel, Türk Mitolojisi 1, s. 475.

³⁸⁷ Gaon, s. 281.

³⁸⁸ Yasdımın, Cennet'in Kaybı, s. 49.

³⁸⁹ 1.Timoteos 2:13-14.

³⁹⁰ <https://kutsalkitap.info.tr/?q=1Ti.2>, (24.10.2024).

genel hatları ile anlatır. Bu olayların İslami anlatımlarında, Kur'an-ı Kerim ayetlerine ilaveten mitsel öğeler ve Yahudi-Hıristiyan kaynaklı bilgiler karşımıza çıkmaktadır.³⁹¹ İnsanın yasak ağaca yaklaşma sebebi olarak insanın aldatılmasını görürüz. Yeni Ahit'te "Ne var ki, yılanın Havva'yı kurnazlığıyla aldatması gibi, düşüncelerinizin Mesih'e olan içten ve pak adanmışlıktan saptırılmasından korkuyorum"³⁹² ve Tora'da yılanın insanı "iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi olacaksınız"³⁹³ demesi insanı aldatan varlığın yılan olduğunu göstermektedir. Kur'an-ı Kerim'de ise şeytan "...Rabbinizin size şu ağaca yaklaşmanızı yasaklamasının tek sebebi, sizin melekler gibi olmanızı ya da sonsuza kadar yaşamanızı istememesidir."³⁹⁴ diyerek kandırmaya çalışmıştır. Altay anlatımlarında yasak ağaca yaklaşma sebebi belirtilmemiş şeytan insanı, meyve vererek kandırmıştır.³⁹⁵ Diğer bir benzerlik anlatımlarda ilk insan ve eşinin yasaklanan ağaca yaklaşımları sonucu çıplak kalmalarıdır. Farklılık ise çıplaklarını giderme de anlatılan detaylardır. Kur'an-ı Kerim'de ağaç yaprakları ifadesi kullanılırken, Tora'da incir yaprakları, Türk destanlarında ise saklandıkları ağacın yaprakları şeklinde geçmektedir. Anlatımlarda ortak olan bir diğer olay ise tanrının ilk insan ve eşini yasağı çiğnemelerinden dolayı bulundukları yerden çıkarmasıdır. Yeryüzüne gönderilmeden önce Tora ve Türk destanlarında kadına, yılan ve ilk insana cezalar verilmiştir. Anlatımlardan bu cezaların birbiri ile benzediğini görmekteyiz. Kur'an-ı Kerim'de cezalar konusunda ayrıntılı bir bilgi yoktur. İnsanoğluna yeryüzünde belirli bir süre yaşam verildiği belirtilmiştir. İnsanoğlunun bu yasağı çiğnemesi Hıristiyanlıkta asli günah sayılmış ve her bireyin doğarken bu günah ile doğduğu kabul edilmiştir. İslam'da tam aksine Allah Âdem ve Havva'nın tövbesini kabul etmiştir.³⁹⁶ Türk destanlarında ise insanın af dilemesinden bahsedilmez sadece tanrının bundan böyle insan ile iletişim kurmayacağı, onlarla birlikte yeryüzüne yardımcı olması ve iletişimi sağlamak adına Maytere'yi göndereceği

³⁹¹ Yasdımın, Yılan, s. 28.

³⁹² 2.Korintliler 11:3.

³⁹³ Yaratılış 3:5.

³⁹⁴ A'raf Suresi 7/20.

³⁹⁵ Serkan Sayar, "Bazı Dinlerde ve Altay ve Yakut Mitlerinde Yaratılış ve Kötülük İlişkisi", **ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:14, Nisan, Erzurum, 2022, s. 195.

³⁹⁶ Bolay, "Âdem", ss. 358-363.

anlatılmaktadır.³⁹⁷ Bu yaşananların ardından tüm anlatımlarda artık insanoğlunun yeryüzünü yaşamının başladığı belirtilmektedir.

Bazı rivayetlere göre de Âdem ile Havva yeryüzünde yüz otuz sene birbirlerine kavuşamamışlardır.³⁹⁸ Âdem ve Havva'nın yeryüzüne gönderildikten sonra Arafat'ta buluştuklarına dair de görüşler mevcuttur.³⁹⁹ Müslüman seyyah İbn-i Batuta gittiği Serendib dağında Hz. Âdem'in ayak izinin olduğunu hatta bu dağın Hinduzim, Budizm ve Hıristiyanlık dinleri açısından kutsal görüldüğünü ifade eder.⁴⁰⁰

3.1.3. Antropogoni Anlayışında Benzerlik ve Farklılıklar

Bu başlık altında insanın yaratılışı hakkında destan metinleri ve Semitik dinler üzerinde yaptığımız araştırmalar sonrasında “insanoğlu nasıl ve niçin yaratıldı?” sorusunun cevabı üzerine elde ettiğimiz sonuçlarını ortaya koyacağız.

Dünya mitlerinin genelinde karşımıza çıkan insanın yaratılışı konusu önemini her daim korumuş hatta birçok mitolojide evrenin ve insanın yaratılış konusu birlikte anlatılmıştır. İnsan kendisinin başlangıcına tanıklık etmediği için her zaman nasıl ve niçin var olduğunu sorgulamış, bu sorunun cevabını da kutsal kitaplar ve mitolojiler aracılığı ile vermiştir. Genel olarak baktığımızda ulaştığımız sonuç tanrının evreni yaratıp sonrasında insanı yaratması ve ona ruh verip yarattığı yeryüzüne göndermesi şeklindedir. Antropogoni konusunda da Türk destanlarındaki anlatımların o dönemlerde yaşamış dinlerden etkilendiğini görmekteyiz.

İnsanın nasıl yaratıldığı konusuna gelince ise bu konuda çeşitli cevaplar verildiğini söyleyebiliriz. İnsanın yaratılış kökeni olarak daha çok karşımıza toprak ve türevleri çıkmaktadır. Bunun dışında ağaç, hayvan kemiği, kamyş gibi cevapların verildiğine araştırmalarımız sonucu ulaştık.

İnsanın yaratılışı konusunda kabul edilen genel olgunun toprak olması, o dönemin insanların tarımla uğraşması ve toprağı önemli görmelerinden de

³⁹⁷ Sayar, s. 195.

³⁹⁸ Yasdımın, Cennet'in Kaybı, s. 52.

³⁹⁹ Abdullah Boks, “Arafat”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 261.

⁴⁰⁰ Said Aykut, “İbn Battuta”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:19, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 362.

kaynaklanmış olabilir. Onlara yaşam için gerekli olan ürünleri veren toprağın, yaşam için gerekli olan bir diğer nesne olan su ile birleşmesi, çamuru oluşturmaları metinlerin genelinde anlatılan bir durumdur. Örneğin; yaratılış destanında Ülgen insanı topraktan yaratır ve kemiklerini yaratmak için de taş kullanılır. Kadını ise yarattığı erkeğin kaburga kemiğinden yaratır. Lebed Tatarlarında ise şeytan yaratılan erkeğe dokunur ve onun düşen kaburga kemiğinden kadın ortaya çıkar. Altay yaratılış destanlarına göre insanın yaratılış sebebi tanrının yalnızlığını gidermek istemesidir. Tanrı dokuz dallı bir ağaç yaratır ve bu ağacın her bir kökünden dokuz insan yaratır. Altay efsanelerinin farklı anlatımlarında ise diğer yaratılışlara benzer olarak insanın toprak ve kilden yaratılıp sonradan tanrı soluğu ile canlandırıldığını görürüz.

Semitik dinler açısından baktığımızda ise aralarındaki benzerlik sebebiyle mitolojinin bu anlatımlardan etkilendiğini söyleyebiliriz. Tora’da anlatılanlara göre tanrı evreni yaratmış daha sonra ise kendi suretinde insanı yaratıp ona can vermiş ve bir takım yaşanan olaylardan sonra insanı yeryüzüne göndermiştir. Tora’da kullanılan “adam” ismi ilk insanı ve insan türünü ifade için kullanılmıştır. Tora’ya göre ilk yaratılan erkektir sonra da kadındır. Hatta kadın erkeğin kemiğinden yaratılmak sureti ile ikinci plana atılmış ve dünyaya gönderilmeden önce yaşanan olayların müsebbibi kadın görülmüş bu durum da aynı şekilde kadını değersizleştirmiştir. Çalışmamızda bahsi geçen konu başlığında Tora metinleri ile bunları örneklendirerek öncelikle erkek olmak üzere erkeğin topraktan ve kadının da erkeğin omurga kemiğinden yaratıldığını görmekteyiz. Ayrıca Tora metinlerini incelediğimizde insanın Aden bahçesine yerleştirilmesinin tanrının bahçesini korumak amacı ile olduğu görürüz. Mitolojilerde var olan tanrıya hizmet için yaratılmış insan düşüncesine burada da ulaşırız.

Hristiyanlar, insanın yaratılışı konusunda Tora kitabında anlatılanları kabul ederler. Yapılan yorumlarda ise insanın, toprağa yaratma gücünün verilmesi ile toprak tarafından yaratıldığı düşünülür. Sonrasında ise tanrı ruh üfleyerek insana hayat verir.

İslam’da da aynı şekilde ayet örnekleri ile Âdem ve Havva’nın öz olarak topraktan yaratıldığını anlamaktayız. Ayrıca ayet metinlerinde toprak kelimesinin çeşitli türevleri geçer. Daha çok toprak ve çamur olarak karşımıza çıkan bu kelimeler eşliğinde ayetlere baktığımızda insanın yaratılırken farklı aşamalar geçirdiğini

söyleyebiliriz. Âdem'in ilk yaratılışının nasıl olduğu konusunda da Havva'nın yaratılışı konusunda da detaylı bilgi verilmeyen Kur'an-ı Kerim her ikisinin de tek bir nefisten yaratıldığını ve eş olduklarını bildirir. Âdem'in yaratıldıktan sonra Allah huzurunda yaşadığı olaylardan bahsedilir. İnsanın halife olarak yaratılması, onun Allah'ın yarattığı tüm varlıklardan üstün olması, Allah'ın yarattığı eşyayı, varlıkları kendi için kullanıp üretmesi gibi özelliklere sahip olduğu belirtilir. İslam'a göre de insanın yaratılışının temelinde yaratan varlığa karşı yani Allah'a kulluk vazifesi vardır.

İnsanın yaratılışı konusunda hem Türk mitolojisinde hem de Semitik dinlerde insanın yaratıldığı öz olan toprak unsurunun ortak olduğunu fakat bazı detaylarda farklılıklar olduğunu görürüz. Örneğin mitolojilerdeki anlatımlarda insan yaratılırken kullanılan toprağa gözyaşı, kan gibi tanrısal bir unsur eklendiğini görürüz. Genellikle ilk yaratılanın erkek olduğu ve kadının daha sonradan yaratıldığı da diğer bir ortak anlatımdır. Yaratılış amacının da insanın yaratıcısına kulluk etmesi, onun hizmetini görmesi olarak ifade dilen durumlarda temelde inanılan varlık olması sebebiyle benzer olduğunu söyleyebiliriz. İnsanın yaratılan en değerli, en üstün varlık olması da tüm anlatımlarda karşımıza çıkmaktadır. Semitik dinlerden farklı olarak Türk destanlarında dağdan, ağaçtan, mağaradan, kurttan türeme anlatımları bulunmaktadır.

İnsanın yaratıldıktan sonra yeryüzüne gönderilmeden önce tanrı huzurunda bulunması ve burada bir imtihana tabi tutulması tüm anlatımlarda karşımıza çıkmaktadır. İnsanın bu imtihanda hata yapması sonucu yeryüzüne gönderilmesi konusu da ortak bir anlatımdır. Türk mitolojisi, Yahudilik ve Hristiyanlıkta kadın suçlu iken İslam'da her ikisi de eşit şekilde sorumludur. İslam dışındaki anlatımlarda insana yaptığı bu hatadan dolayı farklı cezaların verildiğinden de bahsedilmektedir.

3.2. TÜRK DESTANLARINDA VE SEMİTİK DİNLERDE ESKATOLOJİ

Mitolojilerde yaratılış konusunun yanı sıra yok oluş öyküleri de oldukça yaygındır ki çok eski medeniyetlerde bile bu anlatımları görmekteyiz. Mitolojilerde dini anlatımlara en yakın olan anlatımlar yaratılış ve yok oluş yani kıyamet mitleridir. Yunancada anlamı son olan “eshatos” kelimesinden ortaya çıkan eskatoloji dünyanın sonunu anlatan bir terimdir. Kozmogoni, antropogoni, teogoni mitleri geçmişin

hikâye edilmesidir. Eskatoloji ise bunlardan farklı olarak gelecek hakkında fikirler öne sürmektedir. Daha yaşanmamış olan geleceğin anlatılmasıdır.⁴⁰¹ Her ne kadar yok oluş çoğu toplumların kabul ettiği bir durum olsa da bu durumun algılanması da farklılıklar bulunmaktadır. İlahi dinler ve karma inancına sahip dinler arasında farklılıklar olsa da her iki anlayışta da son buluş inancı vardır. Birinde bu yok oluş hayatın içinde dönemlerin devam edip tekrarlanma yolu ile olmakta diğesinde ise dünya hayatının son bulması ile sonsuz bir yaşamın başlaması şeklinde olmaktadır.⁴⁰² Dünya üzerinde geçmişte veya günümüzde inançların çoğu ruhun ölümsüz olduğuna, bedensel ölüm gerçekleşikten sonra ruhun bu dünyada veya öteki alemlerde yaşamına devam edeceğine inanmaktadır.⁴⁰³ Bu başlık altında yok oluş anlatımları olan ölüm, kıyamet ve sonraki yaşamdan kısaca bahsedeceğiz.

3.2.1. Ölüm

Her kültür ve inanın kabul ettiği, kaçamadığı ve zamanını bilemediği ölüm, kabullenilmiş bir kader anlayışı olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan yaşamının sınırlı olması insanı başka bir dünya veya ahiret düşüncesine yöneltmiştir. Orta Asya Türklerinde insanların ve hayvanların dünya yaşamını devam ettirebilmeleri için sahip oldukları, kalpte veya kanda bulunduğunu düşündükleri güç “tın” ve “süne” kavramları ile açıklanmıştır.⁴⁰⁴ Ayrıca Altay Türklerinde sahip olunan can için “eşi” anlamında “yula” kelimesi de kullanılmaktadır. “Süne” denilen can’ı sadece şamanlar görmektedir fakat “yula” herkes tarafından görülmektedir.⁴⁰⁵ Can ve ruh anlamlarına gelen “tın”, dönmek üzere bedeni terk edince ölüm gerçekleşmiş olmaktadır. Ruhun ayrılışı sadece ölüm zamanında değil, uykuda veya hastalık zamanında da olabilmekteydi. Bundan dolayı Dede Korkut efsanelerinde uyku tanımlanırken “küçük ölüm” ifadesi kullanılmıştır. Türklerin çeşitli inanç ve dinlerle etkileşimi ölüm hakkındaki düşüncelerinde de etkisini göstermiştir. Ölüm hakkında sahip olunan düşünceye göre kötü ruhların bu işi yapmasıydı. Yakut Türklerinde bu

⁴⁰¹ Bayat, Mitolojik Sistem, ss. 114-115.

⁴⁰² Bekir Topaloğlu, “Kıyamet”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2022, (Kıyamet), ss. 516-522.

⁴⁰³ Ali İhsan Yitik, “İslâm Dini ve Yeniden Doğuş: İnancı”, **Türk Yurdu**, Evren Yayıncılık, Cilt:17, Sayı:116-117, Ankara, 1997, (İslam Dini), s. 216.

⁴⁰⁴ Köken, s. 107.

⁴⁰⁵ Çoruhlu, Ana Hatları, s. 184.

duruma bağılı olarak ölüm, kötü ruhların insanın canını yemesiyle oluşan bir durum olarak görölmekteydi.⁴⁰⁶

Ruhun bedenden ayrılmasıyla kişi ölünce “uçmağa vardı”, “kuş gibi uçtu” ifadeleri kullanılarak bu durum anlatılmaktaydı. Eski Türklerde de ölüm kabullenir ve öldükten sonra bir yaşamın var olduğuna inanılırdı.⁴⁰⁷ İnsanların dünya üzerinde üremesi ile yeryüzünde insanoğlu sayısı çoğalmıştı eğer tanrı bu duruma müdahale etmezse her yerin tıklım tıklım olması kaçınılmaz olurdu. Bu yüzden eski Türkler, tanrının hayatın bu dengesini korumak adına Yara-Çeçen adlı yardımcısını insanların ömrünü belirlemesi için yeryüzüne gönderdiğine inanılırdı. Yara-Çeçen sadece insanların değil tüm yaratılmışların yaşam süresini belirledi. Ölümü bilmeyen insanoğlu bu şekilde ölümü öğrenmiş oldu. Hatta Yara-Çeçen onlara yol göstermek için öldürdüğü bir insanı toprağa gömdü.⁴⁰⁸

Semitik dinlerin inançlarında ise ölüm meleği olarak Azrail karşımıza çıkmaktadır. Tora kitabında tanrının belirlediği ölümü bu meleğin gerçekleştirdiği belirtilir.

“O gece RAB'bin meleği gidip Asur ordugahında yüz seksen beş bin kişiyi öldürdü. Ertesi sabah uyananlar salt cesetlerle karşılaştılar.”⁴⁰⁹

“Tanrı Yerusallim'i yok etmek için bir melek gönderdi. Ama melek yıkıma başlayacağı sırada RAB onu gördü. Göndereceği yıkımdan vazgeçerek halkı yok eden meleğe, “Yeter artık! Elini çek” dedi. RAB'bin meleği Yevuslu Ornan'ın harman yerinde duruyordu.”⁴¹⁰

Bu ifadelerde tanrının meleğinin kimi zaman insanları ölüm ile cezalandırmakla görevli olduğu anlaşılmaktadır.

“Var mı yaşayıp da ölümü görmeyen,

Ölüler diyarının pençesinden canını kurtaran? Sela”⁴¹¹

Bu ifadede de ölüm meleğine bir gönderme bulunmaktadır.

Yahudilere göre tanrının gerçekleştirdiği yaratılış gününün ilk anından itibaren var olan ölüm meleği on iki kanada sahiptir ve göklerde yaşadığı kabul

⁴⁰⁶ Celal Beydili, **Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük**, çev. Eren Ercan, Yurt Kitap Yayın, Ankara, 2003, ss. 454-455.

⁴⁰⁷ Duran, s. 118.

⁴⁰⁸ Bayat, Kadim, ss. 75-76.

⁴⁰⁹ II. Krallar 19:35.

⁴¹⁰ I. Tarihler 21:15.

⁴¹¹ Mezmurlar 89:48.

edilir. Ölüm anı gelen kişiye varınca onun başında elinde ölüm kılıcı ile beklediğine inanılır.⁴¹² Ölüm meleğinin kılıcında bulunan damla ile kişinin ölümü gerçekleşir. Ölecek kişi meleği görünce ağzını açar ve melek bu damlayı onun ağzına damlatır ve böylece ölüm başlamış olur. Ayrıca kişinin ruhunu teslim alırken kişi iyi ise üç iyi melek eşliğinde, kötü kişilerinkini ise üç kötü melek aldıkları kabul edilir.⁴¹³ Ölüm günü geldiği zaman Mesih tarafından yok edilecek olan Azrail Musa peygamberin canını almaya geldiğinde, Musa onu reddeder. Sonrasında Musa tanrının emriyle ellerini göğsünde birleştirip gözlerini kapar ve tanrı Musa'nın ruhunu öpücüklerle alır.⁴¹⁴ Hristiyanların da ölüm meleği konusundaki inançları Yahudilikle aynıdır. "Var mı yaşayıp da ölümü görmeyen, Ölüler diyarının pençesinden canını kurtaran? Sela"⁴¹⁵ Ölüm emrini tanrıdan alan rabbin meleği veya yıkıcı melek olarak isimlendirilen ölüm meleğinden kimsenin kaçamayacağı belirtilmektedir. Âdem ile gelen ölümün Mesih ile son bulacağına inanılmaktadır.⁴¹⁶ "Ortadan kaldırılacak son düşman ölümdür."⁴¹⁷ pasajı ile dirilişin Mesih ile gerçekleşeceği ve inananların sonsuz yaşama kavuşacağı düşünülmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de ise Azrail kelime olarak geçmemektedir. Fakat ölüm meleği olarak nitelendirilen "melekü'l-mevt" diye ayetlerde bahsi geçen melek insanların canını Allah'ın izni ile almaktadır.

"De ki: Sizin için görevlendirilmiş bulunan ölüm meleği canınızı alacak, sonra rabbinize döndürüleceksiniz."⁴¹⁸

"Allah, ölüm vakitleri geldiğinde insanları vefat ettirir, ölmeyenleri de uyuklarında ölmüş gibi yapar. Ölümüne hükmettiklerini tutar, diğerlerini ise belli bir süreye kadar (hayata) salar. Kuşkusuz bunda iyice düşünenler için dersler vardır."⁴¹⁹

Ayrıca ayetlerde bulunan ifadelerden ölüm meleğinin iyilik ve kötülük işleyenlere farklı şekillerde geleceği de belirtilmektedir.

⁴¹² Ahmet Saim Kılavuz, "Azrail", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 350.

⁴¹³ Murat Serdar, "Semavi Dinlerde Dört Büyük Melek (Cebrail, Mikail, İsrail, Azrail)", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:13, Sayı:2, Elâzığ, 2008, s. 238.

⁴¹⁴ Joseph Jacobs, "Moses", <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/11049-moses>, (20.12.2024).

⁴¹⁵ Mezmurlar 89:48.

⁴¹⁶ Kaufmann Kohler ve Ludwig Blau, "Ölüm, Melek", <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/5018-death-angel-of>, (20.12.2024).

⁴¹⁷ 1.Korintliler 15:26.

⁴¹⁸ Secde Suresi 32/11.

⁴¹⁹ Zümer Suresi 39/42.

“Onlar, meleklerin, “Selâm size; yaptıklarınıza karşılık girin cennete!” diyerek mutluluk içinde ruhlarını teslim alacağı kimselerdir.”⁴²⁰

“Melekler, inkâr edenlerin suratlarına ve arkalarına vura vura, “Tadın bakalım yangın azabını!” diyerek canlarını alırken bir görseydin!”⁴²¹

“O, kullarının üstünde yegâne kudret ve tasarruf sahibidir. Size koruyucular gönderir. Nihayet birinize ölüm geldi mi elçilerimiz (görevli melekler) onun canını alırlar. Onlar vazifede kusur etmezler.”⁴²²

Yukarıdaki ayette bahsi geçen “elçilerimiz” ifadesini çoğu müfessir, Azrail meleğinin yardımcıları olarak yorumlamışlardır.

İslam dininde de Yahudilik ve Hristiyanlıkta olduğu gibi Azrail’den ölüm meleği olarak bahsedildiğini, tefsirlere ve hadislerle ise İsrailiyat bilgilerinin girdiğini görürüz. Hatta Türk destanlarında da bu etkinin izleri görülmektedir.

Dede korkut Hikayelerinde ölümden şu şekilde bahseder ve dünyanın ölümlü olduğu anlatılır;

*Hani dediğim bey erenler
Dünya benim diyenler
Ecel aldı yer gizledi
Fani dünya kime kaldı
Gelimli gidimli dünya
Ahir son ucu ölümlü dünya!*⁴²³

Ayrıca Dede Korkut kitabında Deli Dumrul’un sahip olduğu maneviyat, kahramanlık, sevgi gibi bir takım ahlaki değerlerden dolayı kendini kıymetli görmesi ve ölüme meydan okuyup ölümü yenmesi de anlatılır. Ayrıca insanın kendini dünyaya kaptırmaması, kendisine çok güvenip ölümü unutmaması da vurgulanır.⁴²⁴

Türklere göre ölümün çeşitli sebepleri vardır. Bunlar; tanrıya karşı gelmek, kötü ruhların yaptıkları ve sahip olunan kut veya ruhun yok oluşudur. Gök-yer dikomotisi bağlamında düşünüldüğünde uçma olarak ifade edilen ölüm aslında ruhun yeryüzünden gökyüzüne gitmesidir. Uçmak kavramı daha sonraları cenneti ifade edecek uçmag fikrini de oluşturmuştur.⁴²⁵ Uçmağ terimi İslam’ın kabulünden sonra

⁴²⁰ Nahl Suresi 16/32.

⁴²¹ Enfal Suresi 8/50.

⁴²² En’am Suresi 6/61.

⁴²³ İbrahim Emiroğlu, “Dede Korkut Kitabındaki Ahlaki Mesajlar”, **Felsefe Dünyası**, Sayı:44, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2006, s. 48.

⁴²⁴ Emiroğlu, s. 52.

⁴²⁵ Çoruhlu, Ana Hatları, s. 184.

cenneti ifade etmek için kullanılmıştır.⁴²⁶ Her ne kadar insanın ölüm zamanı Yara-Çeçen tarafından belirlense de bazen Erlik bu duruma karışarak insanların ölümünü hızlandırmaktaydı. Altay Türkleri, Erlik'in yardımcısı olan ölüm meleği gibi görülen Tınalgıç Aldaçi veya Usmekçi'nin insanların ruhları alıp yeraltına götürdüklerine inanırlardı.⁴²⁷ Bu durum gibi bazen ölüm doğal olmayıp cehennem ruhuna sahip kötü ruhların müdahaleleriyle oluşmuş bir durum olarak da kabul edilirdi.⁴²⁸

Ölen kişilere ne olacağı konusu Yaratılış destanında belirtilmiştir. Tanrı Kayra Kan en son yardımcı ruhlarına şunları der;

Sağlığında iyilik yapmış olanların ruhlarını yanına al; kendini öldürenlerinkini alma. Benim için, bir de hakanları için savaşp ölenlerin ruhlarını da yanına al, benim yanıma getir.

*Ağca Dağ! Gözlerini dört aç. Erlik senin elinden ölenlerin ruhlarını çalmak isterse, Ulu Kişi'ye söyle; o güçlüdür.*⁴²⁹

Yaratılış destanlarında tanrının emri ile yardımcı ruhlar önceden belirlenmiş ruhları, Erlik'ten de koruyarak tanrıya ulaştırmaktadırlar.

Roux'a göre ölüm aslında yaşama son vermemektedir. Fakat Türk yazıtlarında ölümle ilgili ifadelerde kullanılan “yokbol” kelimesi ahiretin sadece belirli insanlar için olacağını göstermektedir. Yenisey Yazıtlarında ise yer alan “Ey karıcığım, anneciğim, çağırmak suretiyle sizinle tekrar buluştum; ey halkım, sizlerin yanına tekrar aşağı indim.” ifadesi ölünün geri dönebileceğini göstermektedir. Hatta burada geçen aşağı inmek ifadesinden de ölünün ilk inanışlarda gökyüzüne gittiğinin düşünülmeydi.⁴³⁰ Ölümün gerçekleşmesi esnasında ruh insan vücudundan şeffaf bir buhar gibi ayrılarak göğe yükselmekte⁴³¹ ve bu dünya ile olan bağı kopartmamaktadır.

Kaşgarlı'ya göre, ölen kişinin ruhu yılda bir defa bir gece yaşadığı yere dönüp insanların yanına uğramaktadır. Hatta bu durum Azerbaycan Türkleri arasında “ruh ölçme” inancı şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Ölen kişinin gözü hala dünyada olduğu için bazen hayatta olan bir kişiyi ölen bir yakınının ruhu tutabilmektedir. Bunun sebebi olarak ise ölen kişinin anılmaması veya mezarının ziyaret edilmemesi

⁴²⁶ Beydili, s. 456.

⁴²⁷ Bayat, Kadim, s. 77.

⁴²⁸ Beydili, s. 456.

⁴²⁹ Atatürk Okulu, Türk Destanları, Chrome extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/
<https://ataturk.org.au/wp-content/uploads/docs/Turk-Destanlari.pdf>, (20.11.2024), ss. 37-38.

⁴³⁰ Roux, Eski Türk, s. 29.

⁴³¹ Çoruhlu, Ana Hatları, s. 185.

görülmektedir. Gelen ruhun ise ne istediğini öğrenmek için bu işi bilen kişi ziyaret edilir ve örneğin ruh helva yapıp dağıtmanı istiyor şeklinde isteklerini kişiye bildirirdi.⁴³² Uryanhaylar ölü ruhun gelip rahatsız etmemesi için dua okurlardı. İlk ölüm gerçekleştiğinde ölen kişinin ruhunun üç gün yaşadığı yerlerde dolaştığına inanılırdı ki zaten ölen kişide bedeninin ruhtan ayrıldığını birtakım izlenimlerle fark ederdi.⁴³³ Ayrıca ölen kişiye ait ruhun gelip rahatsız etmesini engellemek için saç yapılmaktaydı.⁴³⁴ Aslında yeni ölen kişiden korkma sebepleri ölen kişinin yeni dünyasına alışamaması eski yaşamına geri dönmek istemesinden dolayıdır. Kişi yeni dünyasına alışana kadar mezarlıktan dönüş yolunun değiştirilmesi gibi çeşitli önlemler alınır ve üçüncü, yedinci, kırkinci günlerde öteki tarafa yola çıkacağı düşünülen kişi için şöenler yapılırdı.⁴³⁵

Türk destanlarında ölen kişinin artık uçmağa vardığı düşünülse de birkaç örnekte ölüp dirilme olaylarına rastlamaktayız. Örneğin; Manas destanında halk tarafından önemli görülen kahramanın hemen ilk ölümle gitmesi insanları çok üzeceğinden kahramanımız üç defa ölümü yaşayıp dirilir. Aşağıdaki söylenceler ise Manas'ın son olarak gerçek ölümü yaşadığını anlatır.⁴³⁶

*Cakıp'ın oğlu genç Manas,
Alemde şimdi göçtü diyor,
Bay'ın bir oğlu bu Bakay,
Ak kamışı saldı diyor,
Dağ gibi olan Manas'ı,
Alıp varıp koydu diyor,
Arzusuz dünya olur mu?
Ecelsiz kişi ölür mü?*⁴³⁷

Bir diğer örnek olarak ise Köroğlu destanında, kahramanın annesi öldüğünde karnında olması ve mezarda dünyaya gelip ölen annesinin sütü içip büyüüp mezardan çıkması anlatılır. Burada da yine Türklerde var olan ölüp dirilme örneğini görürüz. Bu durum onlar için tanrının bir armağanı olağanüstü bir durumdur.

Destanda ölüp dirilme şu şekilde anlatılır.

“Yunus der bu dünyaya gelmişsin

⁴³² Beydili, ss. 455, 478.

⁴³³ Bayat, Kadim, s. 78.

⁴³⁴ Köken, s. 109.

⁴³⁵ Eliade, Şamanizm, s. 240.

⁴³⁶ Ceyhun Bağ, “Manas’ın Öldükten Sonra Dirilme Olayı ve Ölüm Olgusunun Temelinde Yatan İnançsal Unsurlar”, **Manas Destanı İncelemeleri**, 2019, ss. 7.

⁴³⁷ Bağ, s. 11.

Bu dünyanın faniliğini bilmişsin
Sen anadan doğan günü ölmüşsün
Dünya vefasızdır geçer Goroğlu”⁴³⁸

Her ne kadar Manas ve Köroğlu destanları İslamiyet sonrası olsa da eski inanç izlerini görmekteyiz. Ayrıca bu anlatımlar bizlere Türkler arasında ölüm anlayışının zaman zaman farklı olduğunu gösterir. İslamiyet’in de kabulü ile birlikte Türkler hayatlarının son bulacağı, zamanını ise tanrının bileceği eceli tamamen kabullenmişlerdir.

Ayrıca Eski Türklerde ölüm süreci bir yenileşme veya güç olarak da görülmüştür. Örneğin Azerbaycan toplumlarında ölen kişinin yıkandığı tahtadan kısır bir kadının geçirilmesiyle çocuğunun olacağı düşünülmektedir.⁴³⁹ Başka bir örnek ise güçsüz doğan çocukların güçlenmeleri için bir ölünün gömülü olduğu toprağa bastırılmasıdır.⁴⁴⁰

Türkler gidecekleri öteki dünyayı bu dünyanın zıt hali olarak görmekteydiler. Bu dünyanın tam tersine bir işleyiş söz konusu idi. Bu dünyanın aksine öteki dünyada güneş batıdan doğmakta, burada gündüz ise öbür tarafta karanlık yani akşam hakim olmaktaydı.⁴⁴¹ Bundan dolayı ölümler için yapılacak tören, kişi öbür dünyaya vardığında gündüz ile güne başlasın diye akşamları yapıldı.⁴⁴² Öbür dünyadaki varlıklar bu dünyadaki varlıkların dilini dahi ters anladıkları için öbür dünyaya yolculuk yapan bir kahraman atının nalını ters çakmaktaydı.⁴⁴³ Osmanlı da cenaze törenlerinde ölü kişiye ait atın eyerinin ters konulması da örnek olarak verilebilir. Bunun amacı da aynı şekilde öteki dünyada işlemi tersine döndürmek yani eyerin düz bir şekilde kullanıma hazır olmasını sağlamaktır.⁴⁴⁴

Ölen kişinin ardından törenler yapılması da Türklerde yaygın olan bir uygulamadır. Yas törenlerini anlatmak için kullanılan bu terim Orhun-Yenisey yazıtlarında karşımıza çıkmaktadır. İslam öncesi dönemde cenaze törenlerinde okunan ağıtlara da yuğ denilmekteydi. Eski Çin kaynaklarında Türklerin bu törenlerde ilk olarak ölen kişi çadıra koyup, onun için kestikleri kurbanları da çadırın

⁴³⁸ Bağ, s. 12.

⁴³⁹ Beydili, s. 456.

⁴⁴⁰ Çoruhlu, Ana Hatları, s. 186.

⁴⁴¹ Köken, s. 109.

⁴⁴² Çoruhlu, Ana Hatları, s. 185

⁴⁴³ Beydili, s. 452.

⁴⁴⁴ Çoruhlu, Ana Hatları, s. 185.

önüne yerleştirip çadırın etrafında atlar ile yedi defa dolaştıklarından bahsedilmektedir.⁴⁴⁵ Hatta üzüntüsünü daha da iyi göstermek için yüzlerine kesikler atıp kanlı gözyaşı dökerlerdi. Bu tören bir hakan içinse ağlayıcılar tutulup üzüntü ortamı arttırılmaktaydı.⁴⁴⁶

Yakut Türkleri ilk zamanlar ölen kişiyi bir gün bekletip gömerlermiş fakat sonra gömdükleri bir kadının canlandığını görünce ölüyü üç gün bekletmeye başlamışlar.⁴⁴⁷ Ölünün gömülmesi konusunda da çeşitli farklılıklar bulunmaktadır. Bunlar; direkt toprağa gömme, kurgan yapıp gömme, taşla çevrilmiş bir çukura gömme, küp içinde gömme, cesedin yakılması ile oluşan külleri gömme, toprak üzerine yapılan bir mezara gömme ve son olarak da cesedin tabut içinde ağaca asılması şeklinde karşımıza çıkmaktadır.⁴⁴⁸ Ayrıca iskelet kalıntılarının ağaç kovuklarında bulunması da bazı ölen kişilerin tıpkı şamanlar gibi ağaç altına bırakılması ile derisinin kemiklerden ayrılma isteklerini göstermektedir.⁴⁴⁹ Roux'a göre ölen kişiden geriye kalan kemikler kutsal kabul edilmiştir.⁴⁵⁰

Türklerde öldükten sonra bir hayat olduğuna inanılmasının başka bir göstergesi de mezarlardır. Kurgan denilen bu mezarlar bir oda gibi tasarlanmış ölen kişiye ait eşyalar da ahirette kullanması için yanına konulmuştur.⁴⁵¹ Böylece bu hayatın devamı gördükleri ahiret hayatına hazırlık yapmış olmaktaydılar.

Semitik dinlerde genellikle ölen kişi kefenlenir tabuta konur ve defin işlemi gerçekleştirilir. Bunun öncesinde ise hem günahların affı hem de helallik istenme durumlarını da görmekteyiz. Ayrıca o dinlere ait kutsal metinlerden okunması suretiyle ölen kişinin ardından dua edilir ve ölen kişi adına yardımlar yapılır. İslam'da ölen kişi toprağın altına yüzü kıbleye dönük olacak şekilde yan yatırılarak defnedilir. Hristiyanlarda ölen kişi, dirilişin olduğu vakit Mesih'e dönük olması ve O'na secde edebilmesi için ayakları doğuya dönük şekilde defnedilir.⁴⁵² Yahudilikte de ölen kişi, yüzü Süleyman Mabedine dönük olacak şekilde defnedilir.⁴⁵³

⁴⁴⁵ Çoruhlu, Ana Hatları, s. 193.

⁴⁴⁶ Köken, s. 109.

⁴⁴⁷ Duran, s. 119.

⁴⁴⁸ Çoruhlu, Ana Hatları, ss. 189-192.

⁴⁴⁹ Köken, s. 111.

⁴⁵⁰ Duran, s. 119.

⁴⁵¹ Köken, s. 110.

⁴⁵² [https://tr.wikipedia.org/wiki/Cenaze_\(Hristiyan%C4%B1k\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Cenaze_(Hristiyan%C4%B1k)), (30.12.2024).

⁴⁵³ <https://www.ilimge.com/yahudilikte-cenaze-torenleri>, (30.12.2024).

Türk destanlarında ayrıca ölümden kaçış motiflerinin de işlendiğini görmekteyiz. İlk şaman olarak kabul edilen Korkut Ata rüyasında tanrının kendisine “Sen ölümü arzulayana kadar yaşayacaksın!” dediğini belirtmektedir. Hatta Âdem’in çok uzun süre yaşaması ve adımlarının çok büyük olması Azrail’in onu yakalayamadığı düşüncesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İslam dininde kabul edilmeyen bu görüş daha sonraları uzun ömürlülük şeklinde görülmeye başlanmıştır.⁴⁵⁴

Türklerde ahiret inancı düşüncelerini ödül ceza yöntemi ile şekillendirmişler, iyi insanların gökyüzüne varacağına tam tersi kötü insanların da erlik yanına yeraltına gideceğine inanmışlardır. Daha sonraları iyilerin gideceği yer uçmağ, kötülerin gideceği yer de tamug olarak kabul edilmiştir.⁴⁵⁵ Altay destanlarında yer alan aşağıdaki ifade ile ahiret inancı ve ölüm anlatılmaktadır.

“Dinleyin, ey insanlar! Var’ı yok demeyiniz!

Varlığa yok deyip de yok olup gitmeyiniz!”⁴⁵⁶

Diğer dinlerde ölüm anlayışına baktığımızda eski İsrail inançlarında ölümün bir mükafat olduğu düşünülmüş fakat ölüm erken gelmişse bunun sebebi işlenen günahlar olarak düşünülmüştür. Hatta ölüm sonrası herkesin dönüşü olmayan ve çok kötü bir yer olan Şeol’e gittiği orada da bir gölge gibi yaşadığı kabul edilmiştir. Fakat sonraki dönemlerde yeniden diriliş ve ruhun ölümsüz olduğu düşünceleri ortaya çıkmıştır. Hayatın kutsal ve korunması gerekli olduğu düşünülmüş ve ölümden sonra ebedi hayat fikrine inanılmıştır.⁴⁵⁷ Talmud, Kutsal Kitap’ta yer alan “Toprak geldiği yere dönmeden, Ruh onu veren Tanrı’ya dönmeden, Seni yaratanı anımsa.” ifadesi ile ruhun ölümsüz olduğunu vurgulamaktadır.⁴⁵⁸

Yahudilikte geç dönemlerde değişip şekillenen ahiret inançları, Yahudileri dünyaya daha bağlı hale getirmiş ödül ve ceza anlayışları da ahiret odaklı değil dünya merkezli olmuştur. Bir Yahudi için bu dünyadaki zafer her zaman daha önemli hale gelmiştir. Ayrıca Yahudiler kendilerini Allah’ın sevgili kulları olarak düşündükleri için cenneti de sadece kendilerinin varacağı yer olarak kendilerine özel

⁴⁵⁴ Beydili, s. 458.

⁴⁵⁵ Köken, s. 108.

⁴⁵⁶ Ögel, s. 433.

⁴⁵⁷ Salime Leyla Gürkan, “Ölüm”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, (Ölüm), s. 33.

⁴⁵⁸ Editör Kurulu Yürütme Komitesi ve diğerleri, “Cennet”, <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/11900-paradise>, (25.12.2024).

görmektedirler.⁴⁵⁹ Kur'an-ı Kerim Yahudilerin bu düşüncesini “De ki Ey Yahudiler! Başka insanlar değil, yalnız kendinizin Allah'ın dostları olduğunuzu iddia ediyorsanız ve şayet sözünüze sadıksanız haydi ölümü temenni edin!”⁴⁶⁰ ayetiyle ahireti kabul ettikleri halde dünyaya adeta taparcasına bağlı yaşamaları eleştirilmektedir.⁴⁶¹

İlk insanın işlediği günahı yüklenerek doğduklarını kabul eden Hristiyanlara göre ölüm, bu günahın ve insanın tanrıya uzaklaşmasının bir sonucudur. Tabi İsa'ya inananlar her zaman kurtuluşa erenlerdir. Fakat inanmayanlar asli günaha bir de kendi günahlarını kattıkları için ölüm cezası gelmiş ve kurtuluşu da kaybetmişlerdir. İnanan insanların bir gün bu ölüm uykusundan kaldırılıp İsa'nın yanına varacaklarına inanmaktadırlar. Kısaca hem ruh hem de beden için ölüm sonsuz kurtuluşa ermek olarak görülmüştür.⁴⁶²

İslam dininde ise ahiretin varlığı ve ölümün hak olduğu ile ilgili ayetler sıklıkla vurgulanmıştır. İslam'da ölüm, her varlık için Allah'ın belirlediği yaşam süresi sona erince ruhun cesedi terk etmesidir.⁴⁶³ İslam dininde Allah'ın belirlediği vakit gelince Azrail meleğinin insanın canını alması ile ölüm gerçekleşmiş olmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de yer alan “Her nefis ölüm tadacaktır.”⁴⁶⁴ ayeti ölümün vakti saati geldiğinde gerçekleşeceğini vurgulamaktadır. Böylece insan ebedi kurtuluşa ve hayata ulaşacaktır. Allah Kur'an-ı Kerim'de ayrıca dönüşün kendisine olacağını da vurgulamaktadır.⁴⁶⁵ Bu açıdan baktığımızda hem eski Türk inançlarında hem de İslam dininde ölüm aslında bir son değildir, çünkü öldükten sonra insan için öbür dünya hayatı başlayacaktır. Yine bu iki inanışta ortak olan bir unsur ise ölen kişilerin toprağa gömülmesidir. Fakat İslam inancında eski Türklere ait olan ruhun geri gelmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Yukarıda bahsettiğimiz Türklere ait bir düşünce olan ölen ruhun öteki dünyaya gidememesi ve üçüncü, yedinci ve kırkıncı günlerde o tarafa doğru yola çıkacağı düşüncesi de İslam da bulunmamaktadır. İslam sonrasında da ölen kişinin ardından ölümün yedinci ve

⁴⁵⁹ İrem Ceyhan, “Yahudi Cennet Tasavvuru Üzerine Bir Değerlendirme”, **Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt:10, Sayı:2, 2019, ss. 554-555.

⁴⁶⁰ Cum'a Suresi 62/6.

⁴⁶¹ <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Cuma-suresi/5182/5-8-ayet-tefsiri>, (05.01.2025).

⁴⁶² Gürkan, s. 33.

⁴⁶³ Yitik, Hz. İsa, s. 219.

⁴⁶⁴ Ankebut Suresi 29/57.

⁴⁶⁵ En'am Suresi 6/60.

kırkıncı günlerinde yapılan mevlitler bu düşüncenin yansıması olarak görülebilir.⁴⁶⁶ İslam dininde ölen ruhların kıyamete kadar bekleyecekleri berzah aleminden bahsedilmektedir. Ölüm ile başlayacak olan berzah, yeniden dirilme ile son bulacaktır. Berzah dünya ile ahiret hayatı arasında yaşanacak olan ara dönem kısaca kabir hayatıdır.⁴⁶⁷

Eski Türklerde ve diğer çoğu inanışta karşımıza çıkan, insanların öteki dünyada mükafatlandırılması veya cezalandırılması durumu İslam dininde de önemle vurgulanmaktadır. Allah’a iman edenler dünyadaki yaptıkları işlerin yazıldığı amel defterlerinin açılması ile yaptıkları sevap ve günahlara göre cennet veya cehenneme gideceklerdir. Amel defteri sağdan verilenler cennete gideceğini anlayıp sevinecek, soldan verilenler ise cehenneme gideceğini anlayarak yok olmayı dileyenlerdir. Ayrıca İslam’da “yevmü’l-dîn” kavramı ile ifade edilen, yapılanların karşılığının verileceği günün geleceği ve Allah’ı inkâr edenlerin dönüş yerinin cehennem olduğu Kur’an-ı Kerim’de belirtilmektedir. Allah, inananlara ise cennete dönüşü müjdelemektedir.

Yahudilikte ölüm sonrası hayat, yani cennet, cehennem ve yeniden diriliş dair bilgilerin bulunamamasından dolayı ahiret düşüncesi problemlili konulardan biri haline gelmiştir. Yahudiler genelde mükafatlarını ve cezalarını bu dünyada alacaklarını düşünmektedirler. Tanrının emir ve yasaklarına uyulması durumunda bereket, zafer ve itibar verileceği, uyulmadığı takdirde ise bunların tam tersinin olacağına dair düşünceler hakimdir. Saadia Gaon’a göre tanrı ahiretteki karşılıklardan bahsetmez çünkü insanlar bu dünyada yaptıklarına ahirette ne karşılık alacağını bilir. Ayrıca ahiretin zamanında uzun süre olmasına karşın dünya yaşamı devam eden bir durumdur. Tüm bunlardan sebep tanrı da insanların bu dünyada karşılık alacağını ifade etmiştir.⁴⁶⁸ Sadece Neviim ve Ketuvim kitaplarında yer alan bazı ifadeler bize diriliş konusunda bilgi vermektedir. “Yeryüzü toprağında uyuyanların birçoğu uyanacak: Kimisi sonsuz yaşama, kimisi utanca ve sonsuz

⁴⁶⁶ Çoruhlu, Ana Hatları, s. 188.

⁴⁶⁷ Cüneyt Gökçe, “Berzah”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 525.

⁴⁶⁸ Yasin Meral, “Tevrat’ta Ahiret ve Diriliş İnancı Neden Zikredilmedi? Yahudi Düşünürlerin Gerekçeleri ve Kur’an’ın Tanıklığı”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, Cilt:31, Sayı:1, Türkiye Klinikleri, 2020, Ankara, ss. 2-7.

iğrençliğe gönderilecek.”⁴⁶⁹ pasajı bizlere ahiret konusu hakkında az da olsa bilgi vermektedir.

Yeni Ahit’te yer alan “Ve onlar mezarlarından çıkacaklar. İyilik yapmış olanlar yaşamak, kötülük yapmış olanlar yargılanmak üzere dirilecekler.”⁴⁷⁰ pasajı da bize dirilişin ardından iyi ve kötülerin ne şekilde karşılık alacağını göstermektedir. Tanrı kararlarında adil olduğunu ve inanmayanların yaptıkları amellerin kendilerini kurtarmadığını göstermek amacı ile insanları yargılamaktadır. Kurtuluşa erenler yani Rab ile sonsuz yaşamı kazanacak kimseler yaşam kitabında belirtilmektedir. Mesih’in izinden gitmeyip onu reddeden kişilerin ise ateş gölüne atılacağı ayrıca Rab ile sonsuz yaşamdan yoksun kalacağı belirtilmektedir.⁴⁷¹ Yeni Ahit’te ahiret yurdunda yaşanılacak hayat ise “Bir daha ölmeleri de söz konusu değildir. Çünkü meleklerle benzerler ve dirilişin çocukları olarak Tanrı’nın çocuklarıdır.”⁴⁷² şeklinde dile getirilmektedir. Ahiret yurdunda dünya hayatındaki bazı durumların yaşanmayacağı insanın dirildiği yeni beden ile melekleştiğine bağlanmaktadır. Ayrıca Hristiyanlıkta insanları hesaba tanrı çekmeyecek, Mesih çekecektir.⁴⁷³

Altay destanlarında da diğer inanışlarda var olan inanan ve emre uyan kişilerin kurtuluşa ermesi, emre uymayıp günahkâr olanların ise cezalandırılması durumunu şu ifadelerde görmekteyiz:

“Benden suç saklayanlar, senin halkın olsunlar!

Günahkâr olanlarsa, senin malın olsunlar!

Senin suçundan kaçan, gelsin kul olsun bana,

Günahından gizlenen, gelip sığınsın bana!”⁴⁷⁴

Genel olarak baktığımızda bahsettiğimiz dinlerde ortak kanaat insanın ölümlü olması, öldükten sonra gideceği bir alem olması ve bu dünyada yapıp ettiklerine göre öteki dünyada muamele göreceğidir.

3.2.2. Kıyamet

⁴⁶⁹ Daniel 12:2.

⁴⁷⁰ Yuhanna 5:29.

⁴⁷¹ <https://kutsalkitap.info.tr/?q=Va.20>, (28.12.2024).

⁴⁷² Luka 20:36.

⁴⁷³ <https://sorularlailamiyet.com/hiristiyanlikta-ahiret-inanci-nasildi>, (28.12.2024).

⁴⁷⁴ Ögel, Türk Mitolojisi 1, s. 464.

Dünyanın var oluşu ile ilgili mitler kadar dünyanın sonu ile ilgili mitlerde önemlidir. Her inanış ve toplumda dünyanın sonuna dair hikayeler, anlatılar mevcuttur. Kıyamet konusundan önce ikinci bir yaşamın tekrar başladığı tufan anlatımlarını değerlendireceğiz. Tufan olayı Semitik dinlerin kutsal kitaplarında anlatılmasının yanında dünya mitolojilerinde de önemli bir anlatım olmuştur. Hint, Yunan, Çin mitolojilerinde ve birçok mitoloji de ortak olan anlatımlar göze çarpmaktadır. Tüm bu anlatımlarda tufandan sonra bir şekilde yenilenen yeni yaşam görülmektedir. Tufan anlatımlarının kökeni ise Sümerlerin anlatımlarından etkilenen Gılgamış Destanı'ndaki anlatımlara kadar gitmektedir. Bu destan insanların günahları yüzünden meydana gelecek tufanı tanrının haber vermesi, bunun üzerine haberi alan kişinin bir gemi yapıp ailesi ve hayvanlar ile gemiye binip kurtulmalarından bahsetmektedir.⁴⁷⁵

Öncelikle Altay Türklerine ait, dünyanın aslında bir defa tufan olayını yaşadığına dair anlattıkları tufan efsanesini ele alacağız. Çünkü onlara göre şu an dünya, geçirdiği tufandan sonraki dönemini yaşamaktadır. Bu efsane anlatımlarda şu şekilde geçmektedir: Tanrı yanlışa düşen insanları cezalandırmak ister ve bu durumu bir gök teke öğrenir. Bu teke insanları uyarmak için her yeri dolaşsa da insanlar onu dinlemezler. Teke yedi gün dünyada dolaştı sonunda hava buz gibi oldu. O dönemde yaşayan yedi kutsanmış erkek kardeşler büyük bir tufanın geleceğini anladılar. Bu kardeşlerden birisi Erlik birisi de Ülgen'di. Yedi kardeş bir araya gelip bir gemi yaptılar ve gemiye hayvanlardan birer çift aldılar. Ve sonunda her yeri su kapladı, her şey suyun altında kaldı ve bir tek gemidekiler kurtuldu. Tufan kesilip sular çekilince Ülgen bir horozu toprak bulmaya gönderdi. Horoz donup ölünce bir kaz gönderdi fakat o da geri dönmedi. Sonra bir karga gönderdi o da gelmeyince bir kırlangıç gönderdi. Kırlangıç dağın ötesinde bir kara parçası olduğunu söyledi ve gemidekiler oraya varıp yaşamın ikinci dönemini başlatmış oldular.⁴⁷⁶

Altay Türklerine ait bu efsanenin bir başka varyantında ise; sel gelmeden önce Tennis Han isimli bir efendi varmış. O dönemde ayrıca Nama adında bilge bir adam varmış. Kutsanmış yedi kardeşlerden Ülgen, Nama'ya tufan olacağını ve bir gemi yapmasını söyler. Nama'nın oğulları bir gemi yaparlar ve hem kendileri hem de

⁴⁷⁵ İskender Dölek, "Mitolojiden Dinlere, Tarihten Jeolojiye Nuh Tufanı" **Milliyet Arkeoloji**, 2023, s. 24.

⁴⁷⁶ Bayat, Kadim, ss. 84-85.

hayvanlar birlikte gemiye binerler. Tufan başlar ve on dört sonra gemi iki dağ arasında durur. Nama sırası ile hayvanları gönderir fakat güvercin dışında hiçbir geriye dönmez. Güvercinde ağzında bir dal ile gelir. Ve böylece yaşam tekrar başlar.⁴⁷⁷ Türkler tufan kahramanlarını Yayık olarak kabul etmişlerdir. Yayık'ın da göklere çıkıp Ülgen'in habercisi olduğuna inanmışlardır.⁴⁷⁸ Anlatılan bu mitlerde Hristiyanlığın ve İslam'ın etkilerini görmekteyiz. Çünkü ilahi kitaplarda yer alan Nuh tufanına benzer şekilde anlatılmışlardır.

Kur'an-ı Kerimde anlatılan tufan olayı, Nuh peygamberin doğru yoldan çıkan kavmini Allah'a yönelmeleri konusunda uarması, kavminin Hz. Nuh peygamberi dinlemeyip alaya alması sonucu, Hz. Nuh peygamberin Allah'a yalvarıp yardım istemesi sonucu gönderilen azap şeklinde anlatılmaktadır. Allah, Hz. Nuh peygamberin isteği üzerine, bir gemi yapmasını söyler. Cebrail'in de öğretmesi ile Hz. Nuh peygamber gemiyi tamamlar. Allah, Hz. Nuh peygambere gemiye hayvanlardan birer çift ve ailesi ile birlikte kendine inananları almasını emreder. Devamında ise yer gök her yer sularla kaplanınca ve inanmayanlar helak olunca tufan sona erer, gemi Cudi dağı üzerine oturur. Hz. Nuh ve beraberindekiler gemiden inerek yeni bir hayata başlarlar.⁴⁷⁹ Bu hadise ayrıntıları ile Hud suresinde anlatılmaktadır.⁴⁸⁰ Tufan olayı Kur'an-ı Kerim'e göre tevhid inancını terk edip günahlarında ısrarcı olan topluluğun sonraki nesillere de ibret olmaları için cezalandırılmalarıdır.

Tora'da anlatılanlara göre ise tanrı kötülükler arttığı için insanları cezalandırmak ister ve tufan olayı gerçekleşir. Bu olay Tora'nın Yaratılış kitabında şu şekilde anlatılmaktadır:

“Rab baktı, yeryüzünde insanın yaptığı kötülük çok, aklı fikri hep kötülükte.”⁴⁸¹ İnsanların inanç ve eylemlerinde yaptıkları yanlışlar tufan sürecini başlatmıştır. Başlayacak tufandan kurtulmak için ise Nuh'un tanrı nezdinde değerli, güvenilir, sabırlı oluşundan gemi yapma görevi kendisine verilmiştir. Tufan sonrasında tanrı insanları bir daha bu şekilde cezalandırmayacağını başka şekillerde

⁴⁷⁷ Çoruhlu, Ana Hatları, s. 199.

⁴⁷⁸ Bayat, Kadim, s. 88.

⁴⁷⁹ Yonar, ss. 193-194.

⁴⁸⁰ Bkz. Hud Suresi 11/25-48.

⁴⁸¹ Yaratılış 6:5.

ceza vereceğini de bildirmiştir. Tanrı yeni yaşam ile birlikte evrenin de düzeninin sünnetullah içerisinde işleyeceğini sözünü vermektedir.⁴⁸²

“Tanrı Nuh’a ‘insanlığa son vereceğim, çünkü onlar yüzünden yeryüzü zorbalıkla doldu. Onlarla birlikte yeryüzünü de yok edeceğim’ dedi.”⁴⁸³

Tora’da bu pasajların devamında tanrı Nuh’a, nasıl olacağını anlatarak gofer ağacından bir gemi yapmasını, gemiye ailesini ve hayvanlardan birer çift almasını söyler. Kırk gün boyunca yağmur yağdı, sular yükseldi ve gemi hareket etti. Yeryüzünde kalan her şey yok oldu. Yüz elli gün sonra sular çekildi ve gemi Ararat dağlarına oturdu.⁴⁸⁴ Tora’daki ifadelerin devamında Türk mitolojisine benzer şekilde Nuh dışarı bakması için bir kuş türü gönderir fakat o dönmeyince güvercini gönderir ve güvercinde ağzında zeytin yaprağı ile döner. Gemiden inen insanlar için yeni bir yaşam başlar.

Yeni Ahit kitabında tufan olayı ile ilgili bir bölüm yoktur ve bu olaydan çok da bahsedilmemektedir. Kitap içerisinde birkaç pasajda Tora’daki ifadelere atıfta bulunularak tufan anlatılmaktadır.⁴⁸⁵ Tufanın insanların yaptıklarının bir sonucu ve yok edici olarak görülmesini şu pasajlardan anlamaktayız. “Nuh’un gemiye bindiği güne dek, tufandan önceki günlerde insanlar yiyip içiyor, evlenip evlendiriliyorlardı. Tufan gelinceye, hepsini süpürüp götürünceye dek başlarına geleceklerden habersizdiler. İnsanoğlunun gelişi de öyle olacak.”⁴⁸⁶, “Nuh’un gemiye bindiği güne dek insanlar yiyip içiyor, evlenip evlendiriliyorlardı. Sonra tufan gelip hepsini yok etti.”⁴⁸⁷ Ayrıca Yeni Ahit kitabında tufan olayı kendi değerleri üzerinden anlatılmaya çalışılmıştır. “Bir zamanlar, Nuh’un günlerinde gemi yapılırken, Tanrı’nın sabırla beklemesine karşın bu ruhlar söz dinlememişlerdi. O gemide birkaç kişi, daha doğrusu sekiz kişi suyla kurtuldu.”, ve “Bu olay vaftizi simgeliyor. Bedenin kirden arınması değil, Tanrı’ya yönelen temiz vicdanın dileği olan vaftiz, İsa Mesih’in dirilişiyle şimdi sizi de kurtarıyor.”⁴⁸⁸ pasajları suyun bir kurtuluş aracı olduğunu

⁴⁸² Gaon, ss. 303,306,318.

⁴⁸³ Yaratılış 6:13.

⁴⁸⁴ Bkz. Yaratılış 6:14-24, 8:2-5.

⁴⁸⁵ Ramazan Yıldırım, “Nûh Tufanına Kitab-I Mukaddes ve Kur’an-I Kerim Perspektifinden Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım”, **Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, Cilt:16, Sayı:1, Şarkiyat Araştırmaları Derneği, Diyarbakır, 2024, s. 350.

⁴⁸⁶ Matta 24:38-39.

⁴⁸⁷ Luka 17:27.

⁴⁸⁸ 1.Petrus 3:20-21.

göstermektedir. Bir nevi tufan dünyanın vaftiz edilerek kötülüklerden arınması olarak görülmüştür.

Kur'an-ı Kerim'de, Tora'da ve Türk mitolojisinde geçen Nuh'un yeryüzüne bakmak için gönderdiği kuşlardan bahsedilmez. Yeni Ahit'te yer alan tanrının bir daha insanlığa böyle bir olay yaşatmayacağı sözünden Kur'an-ı Kerim'de bahsedilmez. Kutsal Kitap'ta tufanın İsrail dışında her yeri kapladığı belirtilmektedir. Kur'an-ı Kerim ayetlerinden tufanın belirli bir bölgede yaşandığı ama vermek istediği mesajın genel olduğu yorumları yapılmaktadır. Nuh ve ailesinin kurtulduğunu ifade eden Kutsal Kitap'ın aksine Kur'an-ı Kerim inananların kurtulduğunu bildirir.⁴⁸⁹

Son buluş efsaneleri, Türklere ait yazıtlarda göğün üzerlerine düşmesi ve bunun sonucunda da milletin yok oluşu şeklinde anlatılmaktadır. Örneğin Kültigin yazıtlarında geçen "Türk Oğuz beyleri, kavmi dinleyin, yukarıda gök basmasa, aşağıda yer delinmese Türk milleti ülkeni, töreni kim bozar." ifade kıyamet ile milletin yok olacağı endişesini anlatmaktadır.⁴⁹⁰ Türk mitolojisinde de önemli bir yeri olan dünyanın sonu yani kıyamet için "kalgançı çak" ifadesini kullanmışlardır. Kıyametin oluşması için bazı nedenler bulunmaktadır. Bunların başında törenin bozulmaya başlaması, tanrıya saygının azalması gibi nedenler gelmektedir.

Türkler, kıyameti yer ve göğün birbirine karışması olarak görmüşlerdir. Her türlü kaosu olacağı bugünde Kutup yıldızı da hareket ederek yıldızlar birbirinden ayrılacaktır.⁴⁹¹ Yukarıdaki sema ile aşağıdaki sema arasında olan mücadele gibi tanrı ve erlik arasında da savaşlar olacaktır. Türklere göre bu savaşlar sonucu yeryüzü darmadağın olacak ve böylece kıyamet kopacaktır.⁴⁹² Altay Türkleri ve Uryanhaylar, tanrının deprem, sel, tufan gibi gönderdiği uyarıların insan tarafından dikkate alınmadığını ve insanoğlunun kötülük yapmaya devam ettiğini düşünmekteydiler. Bu da demek oluyordu ki kıyamet gelmekte.⁴⁹³ Radloff ve Verbitskiy'in Teleütlere dair aktardıkları kıyamet senaryosu şu şekildedir:

Kalğançı çak geldiği zaman gök demir, yer sarı bakır olur. Hanlar hanlara saldırır, uluslar birbirine kötülük düşünür, katı taşlar ufalır, sert ağaçlar kırılır. Kişi bir dirsek (arşın) kadar küçük olur. Başparmak kadar erkek olur. Erlerin

⁴⁸⁹ R. Yıldırım, s. 354.

⁴⁹⁰ Bayat, Mitolojik sistem, s. 118.

⁴⁹¹ Köken, s. 112.

⁴⁹² Gökalp, s. 85.

⁴⁹³ Bayat, Kadim, s. 89.

*dizgini kısa olur (güçlülerin elinde oyuncak olur). Ayak takımı bey olur. Baba çocuğunu, çocuk babasını tanımaz. Yaban soğanı pahalı olur. At başı kadar altına bir kap yemek verilmez. Ayak altında altın bulunur onu alacak kimse bulunmaz.*⁴⁹⁴

Bu derlemede kısa bir anlatım vardır ancak yine Radloff tarafından derlenen Altaylara ait senaryo biraz daha ayrıntılıdır.

*Dünyanın sonu geldiğinde, kara toprak ateşle yanacaktır. Kayrakan, Tanrı baba kulaklarını tıkayacaktır. O zaman toprak yok edilecektir. Toprak ve ekin yok edilecektir. Başkaldıranın güçlü sesi insanı sevindirecektir. Çamur tepeleri sallanacaktır. Demir üzenginin tabanı delinmiş olacaktır. İğnenin deliği yarılmış olacaktır. Kalabalık halk yok edilmiş olacaktır. Kara solucan kanatlanacaktır. Kara gözü kan bürüyecektir. Pınarlardan kan akacaktır. Yer uğuldayacak, dağlar ters dönecektir. Bayırlar çökecektir. Gökyüzü titreyecektir. Deniz dalgalanacaktır. Toprak tersyüz olacak, üstü altta kalacaktır. Yosun koparılmış olacak ve kül olacaktır. Gökyüzü harekete geçecek, bir yarık açılacaktır. Deniz dalgalanacak ve dibi görünecektir.*⁴⁹⁵

Anlatımın devamında ise;

*Deniz dibinden dokuz siyah taş çıkar. Dokuz yerden yarılr. Dokuz yerden dokuz demir sandık çıkar. Her sandıktan demir atlı dokuz savaşçı çıkar. İkisi başkan olur. Onların bindiği atlar savaşçı, ulu, sarı çok sarı atlar olur. Kuyrukları keskin hançer olur. Ormana girer ağaçları biçer. Hayvanlara ulaşır, onları canlı yer.*⁴⁹⁶

Bu iki anlatımda da Şaman etkilerini görmekteyiz. Kıyamet yaklaştıkça Erlik yeraltı dünyasından çıkarak insanların dünyasına yaklaşacaktır. Erlik'in yardımcısı Karaş ise yeryüzüne çıkarak insanlara tanrıyı unutturmaya çalışacak bu sırada yerin koruyucusu olan Tepkar ise insanları korumaya çalışacaktır. İlahi kaynaklı dinlerde insanları tanrıdan uzaklaştıracak Karaş yalancı peygamberlik iddiasında bulunan kişilere dönüşmüştür. Ayrıca Altay varyantında geçen denizin altından çıkacak olan dokuz varlık, İlahi kaynaklı dinlerde Dabbetü'l-Arz olarak yorumlanmıştır.⁴⁹⁷

Yeraltı ve yeryüzünün savaşı uzayınca, yeraltında Kerey, Gökten de Mangıdışire yardıma gelecektir. Mangıdışire sahip olduğu güçle Kerey'i yok edecek ve buna sinirlenen Erlik de Mangıdışire'yi öldürecektir. Tanrı insanları tekrar doğru yola iletmek için bu kez de Maydere'yi gönderecek, o da insanları Erlik'ten uzak tutmayı başaracaktır. İnsanların o tarafa yöneldiğini gören Erlik Maydere'yi

⁴⁹⁴ Çoruhlu, Ana Hatları, s. 198.

⁴⁹⁵ Çoruhlu, Kısa Tarihi, ss. 299-300.

⁴⁹⁶ Bayat, Kadim, s. 94.

⁴⁹⁷ Bayat, Mitolojik Sistem, ss. 125-126.

öldürecek ve savaş bitecektir. Maydere'nin ateş olan kanı her şeyi yok etmek üzere yeryüzüne yayılacaktır.⁴⁹⁸

Bu olaylar sonucunda kıyamet başlamış olacak ve yeryüzünde hiçbir canlı kalmadığında Ülgen gökten inerek ellerine vurarak “Kıydep”⁴⁹⁹ diyecektir. Tanrının sesi ile birlikte ölümler uyanacak ve iyi ruhlar ve kötü ruhlar ayrılacaklar. Erlik ve ona uyanlar cehenneme gidecek, tanrıya inanıp uyanlar tanrının yanında yani cennette bulunacaklardır.⁵⁰⁰ İyilerin mükafatlandırılması ile Altın Çağ başlayacaktır.⁵⁰¹

Türklerde de Erlik ve ona uyanların cehenneme gitmesi, tanrıyı inkâr etmenin affedilmez bir suç olduğunu da göstermektedir.⁵⁰² İslam dininde de aynı şekilde inkarcıların sonunun kalıcı cehennem olduğu vurgulanmaktadır.

İslam dininde, kalkmak anlamında kıyam sözcüğünden türeyen “kıyamet” dirilip Allah'ın huzurunda durma anlamına gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de kıyamet ve ahiret konularına değinilmiş, bu ayetlerde geleceği düşünerek insanlara sorumluluk duygusu hatırlatılmış, dünyada yaptıklarının karşılığına göre ebedi olan ahiret yurduna gidecekleri belirtilmiştir.⁵⁰³ “İnsanların içinde bulunduğu dünya hayatı geçici bir zevk ve eğlenceden ibarettir. Âhiret yurduna gelince asıl hayat oradaki hayattır, keşke bunu bilselerdi”⁵⁰⁴ ayetinde ölüm sonrası hayatın önemi vurgulanmıştır. Kur'an-ı Kerim'in sonlarında yer alan sureler genel itibari ile kıyametten bahseder. Ayrıca bu surelerde geçen saat, ukba, vakıa, hâfida-râfia, ba's ve haşr kelimeleri de kıyameti anlatmak için kullanılmıştır.⁵⁰⁵

Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dinlerine ait kutsal kitaplarda kıyamet konusu ile ilgili anlatımlar yer alsa da bu konunun Allah'ın bilgisi dahilinde olduğu kabul edilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de kıyamet bilgisinin Allah'tan başkası tarafından bilinmeyeceği belirtilir. Kur'an-ı Kerim'e göre kıyamet zamanı belli değildir. Bu durum şu ayetle belirtilmektedir. “İnsanlar senden kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlar. ‘Bunun bilgisi yalnızca Allah katındadır’ de. Nereden

⁴⁹⁸ Bayat, Kadim, ss. 95-97; Bayat, Mitolojik Sistem, ss. 127-128.

⁴⁹⁹ “Ölümler kalkınız” demektir. Şamanlarda bu sözcük uyanma anlamında kullanılmıştır. Bkz. Bayat, mitolojik Sistem, s. 127.

⁵⁰⁰ Bayat, Kadim, ss. 96-97.

⁵⁰¹ Köken, s. 113.

⁵⁰² Bayat, Mitolojik Sistem, s. 128.

⁵⁰³ Topaloğlu, ss. 516-517.

⁵⁰⁴ Ankebut Suresi 29/64.

⁵⁰⁵ Topaloğlu, s. 517.

bileceksin, belki de kıyamet yakında olacak.”⁵⁰⁶ Aynı durum Yeni Ahit’te de “O günü ve saati ne gökteki melekler ne de Oğul bilir; Baba’dan başka kimse bilmez.”⁵⁰⁷ pasajı ile belirtilmektedir. Her iki kutsal metin ifadelerinde de kıyamet vaktini kimsenin bilemeyeceği vurgulanmaktadır.⁵⁰⁸

Ayrıca ayetlerde kıyametin yakınlığından da bahsedilmektedir.⁵⁰⁹

Ne zaman gelip çatacak?” diye sana kıyamet saatini sorarlar. De ki: “Onun hakkındaki bilgi sadece rabbimin katındadır. Vakti geldiğinde onu açığa çıkaracak olan ancak Allah’tır. O (kıyamet), göklere de yere de ağır gelecektir! Sizi ansızın yakalayacaktır!” Sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar. De ki: “Onun bilgisi Allah katındadır, fakat insanların çoğu bunu bilmezler.”⁵¹⁰

Kur’an-ı Kerim’de yer alan kıyamet gününü anlatan ayetlere baktığımızda ise şu şekillerde anlatıldığı görmekteyiz.

Güneş katlanıp dürüldüğünde, yıldızlar (kararıp) döküldüğünde, dağlar (sallanıp) yürütüldüğünde, gebe develer salıverildiğinde, vahşi hayvanlar toplanıp bir araya getirildiğinde, denizler kaynatıldığında, ruhlar (bedenlerle) eşleştirildiği zaman, diri diri gömülen kız çocuğunun, hangi günahtan ötürü öldürüldüğü sorulduğu zaman, amel defterleri açıldığı zaman, gökyüzü sıyrılıp kapandığı zaman, cehennem alevlendirildiği zaman, cennet yaklaştırıldığı zaman, herkes önceden hazırlayıp getirdiği şeyleri bilecektir...⁵¹¹

“Ey insanlar! Rabbinizden korkun! Çünkü kıyamet vaktinin depremi müthiş bir şeydir! Onu gördüğünüz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğunu unutur, her gebe kadın çocuğunu düşürür. İnsanları da sarhoş bir halde görürsün. Oysa onlar sarhoş değildir; fakat Allah’ın gazabı çok dehşetlidir!”⁵¹²

“Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı.”⁵¹³

Bu ayetler kıyamet günü evrendeki düzenin bozulacağından bahsetmektedir. İslam’da kıyametin başlaması İsrail adlı meleğin sur denilen bir alete üflemesi ile başlayacaktır.

Yeni Ahit’in özellikle Vahiy kitabında tanrının amacını ve bu amacına binaen de yeryüzünün yaşayacağı bazı doğüstü olaylardan bahsedilmektedir. Pasajlarda geçen ifadeleri kısaca özetleyecek olursak; o gün tanrının gazabı gelecektir fakat insanlar bunu umursamayacak ve tövbe etmeyeceklerdir. Tanrının yargısı dedikleri o

⁵⁰⁶ Ahzab Suresi 33/63.

⁵⁰⁷ Matta 24:36.

⁵⁰⁸ Bayat, Mitolojik Sistem, s. 133.

⁵⁰⁹ Bayat, Mitolojik Sistem, s. 132.

⁵¹⁰ A’raf Suresi 7/187.

⁵¹¹ Tekvir Suresi 81/1-14.

⁵¹² Hac Suresi 22/1-2.

⁵¹³ Kamer Suresi 54/1.

gün, yedi mührün açılması, yedi borazanın çalınması, tanrı öfkesi ile dolu yedi tasın boşalması gibi olaylar ile gerçekleşecektir. Bunların olması ile dünyanın egemeninin Rab ve Mesih olacağı⁵¹⁴ bildirilmektedir. Şeytan, baş melek ve kendilerini son günlerde büyük kötülükten koruyan melek olarak görülen Mikail tarafından yenilgiye uğratılacak ve yeryüzüne atılacaktır.⁵¹⁵ Şeytan yeryüzünde son hamlesini yapacaktır fakat orada da bozguna uğrayıp ateş gölüne atılacaktır. Bundan sonra ise yargılanma başlayacak, günah ortadan kalkmasıyla da tanrının başlangıçtan beri amaçladığı vaadi gerçekleşecek ve yeni yaşam başlayacaktır. İsimleri yaşam kitabında yer alanlar tanrı ile birlikte olacak, onlara ölüm, acı gelmeyecektir.⁵¹⁶ Yaşam kitabında isimleri olmayanlar için de ikinci ölüm gerçekleşecek ve ateş gölüne atılacaklardır.⁵¹⁷ Aden bahçesinde başlayan mutlu yaşamın anlatımı ile başlayan Kutsal Kitap, yeni kurulan dünyadaki mutlu yaşamın anlatımı ile sona ermektedir.⁵¹⁸

Yeni Ahit'te kıyamet anında yaşananlar başka olaylar da aşağıdaki pasajlarda geçen ifadeler ile belirtilmektedir;

“Güneşte, ayda ve yıldızlarda belirtiler görülecek. Yeryüzünde uluslar denizin ve dalgaların uğultusundan şaşkına dönecek, dehşete düşecekler. Dünyanın üzerine gelecek felaketleri bekleyen insanlar korkudan bayılacak. Çünkü göksel güçler sarsılacak.”⁵¹⁹

“O günlerin sıkıntısından hemen sonra, güneş kararacak, ay ışık vermez olacak, yıldızlar gökten düşecek, göksel güçler sarsılacak.”⁵²⁰ pasajında tanrının günahkâr olan dünyaya göndereceği yargıdan bahsedilmektedir.

“İsa, ‘Sakin sizi saptırmassınlar’ dedi. Birçokları, ‘Ben O’yum’ ve ‘Zaman yaklaştı’ diyerek benim adımla gelecekler. Onların ardından gitmeyin.”

“Savaş ve isyan haberlerini duyunca telaşlanmayın. Önce bunların olması gerek, ama son hemen gelmeyecek.”

“Sonra onlara şöyle dedi: Ulus ulusa, devlet devlete savaş açacak. Şiddetli depremler, yer yer kıtlıklar ve salgın hastalıklar, korkunç olaylar ve gökte olağanüstü

⁵¹⁴ Vahiy 11:15.

⁵¹⁵ Bkz. Vahiy 12:7-8.

⁵¹⁶ Bkz. Vahiy 21:3-4.

⁵¹⁷ Bkz. Vahiy 20:14-15.

⁵¹⁸ <https://kutsalkitap.info.tr/?q=Va.21>, (29.12.2024).

⁵¹⁹ Luka 21:25-26.

⁵²⁰ Matta 24:29.

belirtiler olacak.”⁵²¹ bu pasajlarda İsa’nın insanları uyarması, yargı gününden önce tüm olanların beklenen olaylar olduğunu anlatılmaktadır.

“Rab’bin kendisi, bir emir çağrısıyla, baş meleğin seslenmesiyle, Tanrı’nın borazanıyla gökten inecek. Önce Mesih’e ait ölümler dirilecek. Sonra biz yaşamakta olanlar, hayatta olanlar, onlarla birlikte Rab’bi havada karşılamak üzere bulutlar içinde alınıp götürüleceğiz. Böylece sonsuza dek Rab’le birlikte olacağız.”⁵²² Bu pasajda dirilişten bahsedildiğini görmekteyiz. Yargı gününde Mesih’in ikinci gelişi ile birlikte daha önceden ölmüş olan kişilerde dahil herkes diriltilip en büyük umutları olan Rab’be kavuşmaları anlatılmaktadır. İsa Mesih her ne kadar çarmıhta insanlar için ölmüş olsa da kurtuluşun tamamlanacağı gün, dünyanın sonunun olduğu gündür.⁵²³

“Ama Rab’bin günü hırsız gibi gelecek. O gün gökler büyük bir gürültüyle ortadan kalkacak, maddesel öğeler yanarak yok olacak, yer ve yeryüzünde yapılmış olan her şey yanıp tükenecek.”⁵²⁴ pasajında da dünyanın sonunda yaşanacak olayların aniden geleceğinden ve her şeyin yok olacağından bahsetmektedir.

Ayrıca Yeni Ahit kitabında hesap gününün gelmeyeceğine inanan, alaylı bir ifade ile tanrının yarattığı her şeyin aynı şekilde durduğunu ve tanrının müdahale etmediğini düşünen kişilere Rab’bin gününün geleceği hatırlatılmaktadır.⁵²⁵ “Ne var ki, göklerin çok önceden Tanrı’nın sözüyle var olduğunu, yerin sudan ve su aracılığıyla şekillendiğini bile bile unutuyorlar. O zamanki dünya yine suyla, tufanla mahvolmuştu. Şimdiki yer ve göklerse ateşe verilmek üzere aynı sözle saklanıyor, tanrısızların yargılanarak mahvolacağı güne dek korunuyorlar.”⁵²⁶

Hristiyanlıkta da İslam’da olduğu gibi bir takım gök olaylarının olacağı ve bunların artık kıyametin habercisi olduğu belirtilmektedir.⁵²⁷ Ayrıca İslam’da olduğu gibi kıyametin bir ses ile duyurulacağı da bildirilmektedir.

Türk mitolojisinde de Dede Korkut Kitaplarında bir takım doğa olaylarının Kur’an-ı Kerim’de anlatılanlara benzemesi ayrıca Dede Korkut’un o günü görmeden ölmeyi dilemesi de o günün dehşetini göstermektedir.⁵²⁸

⁵²¹ Luka 21:8-9-10-11.

⁵²² 1. Selanikliler 4:16-17.

⁵²³ https://simple.wikipedia.org/wiki/Day_of_judgment, (29.12.2024).

⁵²⁴ 2.Petrus 3:10.

⁵²⁵ <https://kutsalkitap.info.tr/?q=2Pe.3>, (29.12.2024).

⁵²⁶ 2.Petrus 3:5-7.

⁵²⁷ Bayat, Mitolojik Sistem, s.136.

Çoğu mitoloji ve dinlerde anlatılan kıyamet günü olaylarının benzediğini görmekteyiz. Çünkü evrenin kozmosun sonunun geldiği bugünde her şey yok olacaktır. Bu yüzden de tanrı tarafından konulan düzen bozulacaktır.

Türkler zaman içerisinde kıyamet alametlerini dile getirmişlerdir. Örneğin Korkut Ata toplum içinde insanların birbirine olan saygının yok olduğu, Yiğit kişilerin kadın gibi davranmaya başladığı gibi sebeplerin birer alamet olduğunu düşünmüştür. Bu duruma benzer şekilde, Dede Korkut hikayelerinde Oğuz toplumunun ahlaki değer yargılarının bozulması, savaşlar ve kardeş mücadeleleri de alamet olarak görülmüştür. Dede Korkut kitabındaki anlatımlarda savaşın neden olduğu kıyametler, tanrıya kurban sunup onunla bağı tekrar güçlendirerek önlenebilirdi.⁵²⁹

Semitik dinlerde ahir zaman olarak geçen kıyamet öncesi dünyanın son günleri olan vakit gelecektir. Ahir zamanda yaşanacak bazı olaylarla kıyametin yaklaştığı anlaşılabilecektir. Bu olaylardan birisi de Mesih inancıdır. Tanrının bir görevi yapması için el verdiği kişi anlamına gelen “Mesih” kavramı İslam’da Hz. İsa’ya verilmiş ancak diğer dinlerdeki anlam yüklenmemiştir. Yahudilikte temel amentülerden biri olarak karşımıza çıkan Mesih inancı, kurtarıcı beklentisi ortaya çıkartmıştır. Bu kurtarıcı Davud soyundan gelecek bir kral, bir peygamber olabilmektedir. Yahudilere göre Mesih tanrının oğlu ve İsa değildir.⁵³⁰ Yahudi inancında ahir zamanda gelecek olan Mesih, Yahudileri diğer milletlerin sürgününden kurtarıp barış içinde yaşayan bir krallık kuracaktır.

Hristiyanlar, Yahudilerdeki Mesih fikirlerini İsa’ya uygulayıp beklenen Mesih’in İsa olduğunu kabul etmişlerdir. İsa’nın öğrettikleri, tanrının hükümlerinin bir göstergesi olarak görülmüş ve İsa’nın yolundan gidenlerin tanrının dostluğunu, mağfiretini kazanacağı düşünülmüştür.⁵³¹ Yeni Ahitte sadece bir yerde İsa kendisini Mesih olarak tanıtmıştır.⁵³² Hristiyanlıkta İsa’nın ikinci gelişi ile birlikte Mesih karşıtıyla mücadele sonrası kurulacak olan tanrının krallığı ahir zamanda olacaktır.

⁵²⁸ Bayat, Mitolojik Sistem, s.136.

⁵²⁹ Bayat, Mitolojik Sistem, s. 119.

⁵³⁰ Jacques Waardenburg, “Mesih”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 306-307.

⁵³¹ Waardenburg, ss. 307-308.

⁵³² Bkz. Yuhanna 4:25-26.

İslam'da ise ahir zamanda ortaya çıkacak durumlar anlatılarak insanlar uyarılmaktadır. Her üç dinde de insanların ahir zamana hazırlıklı olması istenmiştir.⁵³³ Bu belirtilere kıyamet alametleri denmiş ve çoğu inanışta bu alametlerden bahsedilmiştir. Bu konuda Kur'an-ı Kerim şunları söylemektedir:

“Nihayet Ye’cûc ve Me’cûc (sedleri) açıldığı ve onlar her tepeden akın ettiği zaman;”⁵³⁴ İslam'da Ye’cûc ve Me’cûc çevreye zarar verecek, yakıp yıkacak bir topluluk olarak görülmektedir. Ye’cûc ve Me’cûc kavramları Eski Ahitte ve Yeni Ahitte Gog ve Magog şeklinde ifade edilmektedir.⁵³⁵ Bu kitaplarda ise Gog ve Magog, tüm ulusların birleşmesi ile oluşan ve tanrı halkına saldırarak olan orduyu anlatmaktadır.⁵³⁶

“Şaşmaz sözün gerçekleşmesi yaklaşmıştır; bir de bakarsın ki inkârcıların gözleri yerinden fırlamış! ‘Gerçekten biz, bu konuda gaflet içindeymişiz; daha da ötesi büsbütün zulme batmışız’ diye yakınmaktadırlar!”⁵³⁷

“Söylenen (kıyamet) başlarına geldiği zaman, onlara yerden bir yaratık çıkarırız da insanların ayetlerimize kesin bir şekilde iman etmedikleri konusunda onlarla konuşur.”⁵³⁸

Bu ayetler kıyamete yakın çıkacak olan alametleri ve peygamberlerin haber verdiği kıyametin geleceğini belirtmektedir. Bu ayetlerde geçen Ye’cûc, Me’cûc ve dabbetü’l-arz ifadelerini temsili anlatım şeklinde görenler de bulunmaktadır. Genel anlamda bu durumların ortaya çıkması ile fitne ve kargaşa sonucu ortaya çıkacak toplumsal karışıklık olarak görülmektedir.⁵³⁹

İslam dininde hadislerde geçen ve insanları yanlışa sürükleyecek bir varlık olarak görülen Deccal kavramı Yahudilik ve Hristiyanlık inancında da kıyamet alametlerinden birisidir. Hristiyanlarda Deccal Mesih karşıtı olarak tanımlanmıştır. Yahudilikte ise kendilerini kurtaracak Mesih’e karşı bir güç olarak deccal, Yahudilerin son zamandaki en önemli düşmanlarından birisi olan Armilus adı ile

⁵³³ https://tr.wikipedia.org/wiki/Ahir_zaman, (29.12.2024).

⁵³⁴ Enbiya Suresi 21/96.

⁵³⁵ İlyas Çelebi, “Ye’cûc ve Me’cûc”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 373-374.

⁵³⁶ Vahiy 20:8.

⁵³⁷ Enbiya Suresi 21/97.

⁵³⁸ Neml 27/82.

⁵³⁹ <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Enbiy%C3%A2-suresi/2577/94-96-ayet-tefsiri>, (06.01.2025).

ifade edilmiştir. Ayrıca bu üç dinde de Deccal boynuzları olan, küçük ve kötü görünümlü bir canavar şeklinde tasvir edilmiştir.⁵⁴⁰

Aslında dini inanışlarda dünyanın sonu olan büyük kıyamet ve insanın ölümü olan küçük kıyamet şeklinde iki tür kıyametten bahsedilmektedir. Sadece tanrının bileceği bu kıyametler konusunda insanlar çeşitli fikirler sunmuşlardır. Kendilerince kıyametin belirtilerini düşünmüşlerdir. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi çoğu inanışta bu belirtilerin en başında ahlakın ve sosyal düzenin bozulması gelmektedir. İslam dininin kaynaklarına göre zamanla bozulan insanlar inkarcıların peşinden gidecekler ve neden yaratıldıklarını unutacaklardır. Tabi bunlara bağlı olarak fitneler artacak, dinin emirleri farklı yorumlanacak ve din anlayışlarında yozlaşma meydana gelecek, topluluklar arası mücadeleler başlayacak, ayrıca bunlara bir takım kuraklık deprem gibi doğa olayları da eklenecektir.⁵⁴¹

Tora kitabında da kıyamet alametleri konusunda benzer ifadeleri görmekteyiz. Ahlakın bozulması, afetler, savaşların çıkması gibi olaylar sonun yaklaştığının habercisidir.⁵⁴² Saadia Gaon'ın Mesih öncesi ve sonrası şeklinde ele aldığı yaşanılacak olayların ilki İsrailoğullarının sürgün hayatı yaşayacak olmasıdır. İsrailoğullarının yapacakları tövbe neticesinde kurtuluş zamanı başlayacaktır. Diğer bir alamet ise Davud soyundan gelecek gerçek Mesih'i bildirecek olan Yusuf soyundan bir Mesih'in gelmesidir. İlk Mesih Yahudileri etrafında toplayacak ancak Armilus tarafından öldürülecek. Onun ölümünün ardından İsrailoğulları anlaşmazlıklara düşecek ve sonunda sürgüne gönderileceklerdir. Çok ızdıraplı olacak sürgünden geriye halis inananlar kalacaktır. Armilus'un ansızın gelecek asıl Mesih tarafından öldürülmesi ile beklenen kurtuluş başlamış olacak, Kudüs geri alınacak, yeniden inşa edilecek ve böylece Mesih ile birlikte olanlar onur kazanacaklardır.⁵⁴³ Tanrının insanlara bahsettiği bu lütuf Yeşaya kitabının 61. babında ilk pasajlarda bildirilmektedir.

“İşte RAB'bin günü geliyor! Ey Yeruşalim halkı, senden yağmalanan mal gözlerinin önünde paylaşılacak. Yeruşalim'e karşı savaşmaları için bütün ulusları bir

⁵⁴⁰ Kürşat Demirci ve İlyas Çelebi, “Deccal”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2019, ss. 67-72.

⁵⁴¹ Bayat, Mitolojik Sistem, ss. 133-134.

⁵⁴² Bayat, Mitolojik Sistem, s. 135.

⁵⁴³ Muhammed Ali Bağır, Yahudi Eskatolojisinde Armilus, **Doğu Araştırmaları**, Sayı:15, İstanbul, 2015, ss. 17-18.

araya getireceğim. Kent ele geçirilecek, evler yağmalanacak, kadınların ırzına geçilecek...”⁵⁴⁴ Yukarı kısımda anlattığımız kıyamet zamanı yaşanacak olaylar Tora’da bu şekilde ifade edilmektedir

“O gün ılık olmayacak, ılık veren cisimler kararacak. Özel bir gün, yalnız RAB’bin bildiği bir gün olacak. Gece de gündüz de olmayacak. Gece aydınlık olacak.”⁵⁴⁵ bu pasajda kıyamet zamanı yaşanılacak olaylardan bazılarının da yeryüzünde gerçekleşecek değişimler olduğundan bahsetmektedir.

Semitik dinler, ahiret inancına inanmaya davet ile yok oluşu daha belirgin şekilde anlatmaktadır. Mitolojide bu durum söz konusu değildir. Ayrıca kıyamet ile birlikte hem Semitik dinlerde hem de Türk mitolojisinde Altın Çağ olarak tanımlanan bir dönemim geleceği düşüncesi bulunmaktadır. Peygamberimizin hadislerinde Mehdi'nin gelişini belirtmesi ve bu olayla birlikte adalet ve güven ortamının geleceğini bildirmesi bu duruma örnek olarak gösterilmektedir. Semitik dinlerde ortak bir düşünce de yeryüzünde en son tek bir dinin olacağı düşüncesidir. Çünkü insanoğlu yaşadığı zaman içerisinde kendisine peygamberler gönderilmesine rağmen gerçek bilgidan uzaklaşmışlardır. Böylece dinlerde oluşan Altın Çağı başlatacak kurtarıcı veya Mehdi inancı, insanı uzaklaştığı gerçek bilgiye tekrar kavuşturacaktır.⁵⁴⁶

Maddi, manevi sebeplerle veya inanç gereği kıyamet bir şekilde gelecektir. Türk düşüncesinde var olan yok oluş düşüncesinin ve Semitik dinlerde inanılan yok oluş düşüncesinin, toplumların etkileşimleri düşünüldüğünde, benzer olması kaçınılmazdır.

3.2.3. Eskatoloji Anlayışında Benzerlik ve Farklılıklar

Bu başlık altında “İnsanoğlu ve alemin sonu hakkında destanlarda ve dinlerde hangi bilgiler veriliyor?” sorusunun cevabı üzerine elde ettiğimiz sonuçlarını ortaya koyacağız.

İnsanın ölümlü olması ve zaman içerisinde insanın yaşadığı dünyanın da yok olması kaçınılmazdır. Her mitolojide var oluş mitleri olduğu gibi yok oluş mitleri de

⁵⁴⁴ Zekeriya 14:1-2.

⁵⁴⁵ Zekeriya 14:7.

⁵⁴⁶ Bayat, Mitolojik Sistem, s. 149.

karşımıza çıkmaktadır. En son yok oluş yani kıyametten başka bazı toplumlarda anlatılan tufan öyküleri de mevcuttur.

Altay Türklerine ait tufan öyküsünü kutsal kitaplarda bulunan tufan kıssaları ile karşılaştırdığımızda temelde bazı motiflerin ortak olduğunu görmekteyiz. Örneğin; tufanın öncesi toplumun uyarılması, sonra büyük bir sel olması, bu selden bir şekilde vazifelendirilmiş önemli bir kişi tarafından yapılan gemiye binenlerin kurtulması, sonrasında yeni bir hayatın başlaması gibi durumlar benzer anlatımlardır. Yahudilikten sonra ortaya çıkan Türk mitolojilerinde benzer durumların olması bu anlatımların kutsal kitaplardan etkilendiğini göstermektedir.

İnsanın yaşam süresince gözlemlediği bir gerçek olan ölüm, insanlar tarafından kaçınılmaz bir son olarak görülmüştür. İnsan yaratıldığı esnada kendisine verilen beden ve ruh ile canlanmıştır. Zamanı gelince de kendisine verilen ruh bedenden ayrılarak ölümü gerçekleştirecektir. Eski Türk toplumlarında da bu düşünce hakimdir. Hatta kimi zaman ruh ve bedenin ayrılması ile meydana gelen ölümden başka, hastalık veya uyku hali de ölüm gibi görülmüştür. Bazen de bazı inanışların etkisi ile ölüme sebep kötü ruhlar görülmüş, gelen ruh tarafından insanın canının yendiği düşünülmüştür. Semitik dinlerde de ruh ve bedenin birbirinden ayrılması ile ölümün gerçekleştiği ifade edilmiştir. Ruhun ayrılmasından sonra farklı düşünceler mevcuttur. Eski Türklerde ruhun dünya ile bağı kopartmadığı düşünülmüş ve bundan dolayı çeşitli ritüeller yapılmıştır. Bu adetlerden kimi zaman saç yapılarak kimi zaman ise ölümün ardından belirli günlerde törenler yapılması şeklinde olmuştur. Ölen kişinin arkasından çeşitli törenler düzenlenmesini Türk mitolojisinde de Semitik dinlerde de görmekteyiz. Ölen kişi için ağıtlar yapılması, kurbanlar kesilmesi, yemekler dağıtılması yapılan başlıca törenler içinde yer almaktadır. Ölü arkasından tutulan matemi Yahudilik ve Hristiyanlık inancında da görürüz. Hatta çoğu kültürde matem rengi siyah olarak kabul edilmiş olduğundan cenaze törenlerinde siyah giysiler giyilir.

Türklerde ölüm hakkındaki bir başka düşünce ise, tanrının sürekli çoğalan insan dengesini korumak adına dünyaya gönderdiği yardımcı ruhu ile insanların ömrünü belirlemesidir. Çünkü tanrının müdahalesi olmazsa insanlar yeryüzüne sığamaz duruma gelecektir. Semitik dinlerde de yaratıcının belirlediği vakitte kişinin ruhunun melek tarafından alınacağı bildirilmektedir.

Ölümün kimi zaman doğal yolla geldiği kabul edilirken kimi zaman da kötü ruhların özellikle de Erlik'in bu durumu hızlandırdığı düşünülürdü. Bazen tanrıya karşı gelen insan, bazen tanrının verdiği kutun yok olması gibi sebepler de ölüme neden olmaktaydı.

Genel olarak ölüm bir son olarak görülmemiş hatta bunun bir göstergesi olarak ölüyü defnetme işlemleri yapılmıştır. Defnetme işlemini hem eski Türklerin uygulamalarında hem de Semitik dinlerde görmekteyiz. Ölü yakma olayı Türklerde ve Semitik dinlerde bulunmamaktadır. Bu inanışlara göre insan yine özüne dönecek şekilde toprağa gömülmektedir. Buradaki farklılık ise gömülme esnasında ortaya çıkmaktadır. Türklerde ahirette bu dünyadaki yaşamın tersi bir duruma inanıldığı için törenlerde bunu göz önünde bulundurarak işlemler yapılmaktaydı. Ayrıca eski Türklerde ölen kişinin eşyaları ile birlikte gömülmesi de sıklıkla uygulanırdı. Semitik dinlerde ise ölen kişi kutsal sayılan yöne doğru gömülmektedir.

Türk inanışlarında iyi insanların tanrının katına yükseleceği, İslam ile birlikte uçmağ denilen yere varacağına, kötülük sahibi insanların ise kötülerin diyarı olan Erlik'in bulunduğu yer altı dünyasına gideceğine inanılırdı. Semitik dinlerde de kurtuluşa erecek ve cennet ile ödüllendirilecek kişilerin iyi insanlar yani yaratıcının emrine uyan insanlar olacağı, kötü ve günahkâr kişilerin ise gidecekleri yerin cehennem olacağı belirtilir. İnanışların genelinde insanların dünya üzerinde iyiye yönlendirilmesi amacı olduğunu görmekteyiz.

Toplumlara ait diğer bir son buluş öyküleri ise kıyamet dediğimiz her şeyin yok olması üzerinedir. Kıyamet için kullanılan terimler farklı olsa da burada da Türk destanlarının kutsal metinlerden etkilendiğini görmekteyiz. Dünyanın düzenin bozulması, yer ve göğün birbirine karışması, sona doğru bazı kötü varlıkların ortaya çıkıp insanları kötülüğe yönlendirecek olması, iyi ve kötünün mücadelesinin başlayacak olması gibi olayların hem Türk destanlarında hem de Semitik dinlerde anlatıldığını görmekteyiz. Bu anlatımların içine dönemin bazı inanç ve düşüncelerinin yansıması ile detay farklılıklar da mevcuttur.

Zamanı insanlar tarafından bilinmeyen kıyametin yaklaştıkça bazı durumların ortaya çıkması konusunda da çeşitli fikirler ortaya konulmuştur. Yaratıcı tarafından sürekli olarak uyarılan insanlar maalesef zaman içerisinde doğruluktan ayrılmaya, bunun sonucunda da ahlaki davranışlarda bozukluk sergilemeye başlamaları da

kıyametin yaklaştığını gösteren en önemli alametlerin başında gelmektedir. Bunlar dışında toplumlara ait çeşitli alametler de insanlara bildirilerek insanın kaçamayacağı kıyamete hazırlıklı olması istenmiştir.

Hem Türk destanlarında hem de Semitik dinlerde kıyamet sonrası ne olacağı hakkındaki kabul gören görüş ise yeni dönemin başlayacağına dairdir. Yeni yurt olarak kabul edilen ahiret hayatı cennet ve cehennem olarak başlayacak ve insanlar yaptıklarının karşılığını alacaktır.

SONUÇ

İnsan, yaratılış gereği evrendeki bilinmezlikleri, görmediklerini, yaşam ile ilgili olayları her zaman merak etmiş ve merakları sonucunda bu durumlara dair çeşitli din ve inanışların da etkisi altında anlatımlar, söylenceler, efsaneler ve inançlar ortaya koymuşlardır. Bu inanç ve anlatımlarda kutsal anlayışı da her zaman var olmuştur. Çünkü insan kendinden üstün, kendinin müdahale edemediği bir varlığı kutsal görmeyi ihtiyaç olarak görmüştür. Böylece evrenin hayatın her aşaması ile ilgili içinde kutsallık, hayranlık uyandıran öğelerin bulunduğu söylencelerini nesilden nesile aktarmışlardır.

Mitoloji veya destan olarak karşımıza çıkan bu anlatımlar tarihin ilk çağlarında sözlü kültür geleneği olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Toplamlar geçmişte yaşanmış olayları, anlatımları kendi kültür ve yaşayışları ile harmanlayarak tekrar halka sunmuşlardır. İnsan hayat içinde hem inanç hem de yaşam açısından motive olmak adına bu anlatımlara ihtiyaç duymuştur. Halk arasında anlatılan bu söylenceler yazının bulunması ile kaleme alınmış ve kalıcı eserler haline dönüşmüştür. Yazının sonradan bulunması bazı destanların zamanla anlatımlarının değişmesi, unutulması gibi sebeplerle günümüze tam aktarılmasına neden olmuştur. Zamanla toplumların geniş coğrafyaya dağılmaları da kültürlerini, inanışlarını, yaşayışlarını kısaca dünya görüşlerini değiştirmiş buna bağlı olarak da eski anlatımları yeniden şekillenmiştir. Belki de bundan dolayı benzer anlatımların detaylarında farklılıklar görmekteyiz. Sözlü kültür geleneği olan destanları incelediğimizde genelde her topluma ait bir destan olduğunu ve bu destanlarda benzer öğelerin, kavramların ve olayların bulunduğu tespit edilmiştir. Çalışmamızda bahsettiğimiz gibi, toplumların yaşadıkları hayat, bulundukları coğrafya bile anlatımlarında değişiklikler olmasına neden olmuştur. Orman içerisinde yaşayan bir toplumun anlatımlarında, yaşamlarında ağaç önemli bir role sahip olmuş hatta bazen kutsal özellikler bile yüklenmiştir. Başka bir toplumda ise ağaç yerine farklı bir nesne görebilmekteyiz. Ağaç faktörü aynı kalsa bile kendi coğrafyalarında yetişen bir ağaç adı ön plana çıkmaktadır. Destanlar doğdukları toplumlardan etkilenmiş ve bulunduğu toplumun kutsallık atfettiği bir unsur destanda ön plana çıkmıştır. Bu unsurlar bazen kahraman, er kişi, bilge kişi ve kadın gibi karakter olarak karşımıza

çıkmiş kimi zaman da ışık, ağaç, mağara, kutsal kabul edilen hayvan, kullanılan bir eşya ve önemli olduğu düşünölüp sıklıkla tekrar edilen sayılar gibi motif olarak karşımıza çıkmıştır. Ayrıca destanlarda yaratılış, evren, öteki dünyaya ait düşüncelerin yanı sıra kahramanlık, vatan sevgisi gibi konular da önemli bir yere sahiptir.

Çalışmamızda ele aldığımız Türk destanlarının gelişim yolculuğunu incelediğimiz zaman Türklere ait destanların dağınık parçalar halinde olduğunu ve ilk bilgilerin de çoğunlukla Çin kaynaklı çalışmalardan edinildiğini görmekteyiz. Çalışmamızın ilk bölümünde, Türk destanlarının fazla olması sebebiyle destanların birçoğunu özet şeklinde ele aldık. Türk destanları, Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle iki farklı dönem halinde sınıflandırılmıştır. İslam öncesi Türk destanlarını da daha çok yaşadıkları topluluk dönemleri şeklinde sınıflandırılmıştır. İslamiyet öncesi dönemlerdeki anlatımlarda şamanizm etkisi görölmektedir. İslamiyet sonrası dönemlerde de anlatılan destanlarda yeni inançlarının etkilerinin görölmesinin yanında eskiye dair düşünceleri de yer almaktadır.

İslam öncesi Türk destanlarının en önemlisi ve en eskisi yaratılış destanıdır. Evrenin, insanın yaratılışı hakkında bilgi veren bu destan Türklerin sahip oldukları inançlarını ve düşüncelerini bizlere aktarması bakımından önemlidir. Bu destan Radloff ve Verbitskiy tarafından derlenip aktarılmıştır. İslam öncesi döneme ait olan bir diğer önemli destan ise Alp Er Tunga destanıdır. Türkler açısından önemli bir kişilik olan Alp Er Tunga ile ilgili bilgiler Divanü Lugat-it Türk, Kutadgu Bilig ve İranlıların eserlerinde bulmaktayız. Destanda kahramanlığın, mücadelenin ne kadar önemli olduğu Alp Er Tunga ile anlatılmıştır. Hatta Alp Er Tunga'nın, İran mitolojisinde önemli bir yere sahip olan hem kötölüğün hem de cesaret ve yiğitliğin sembolü olan Afrasiyab olduğu da iddia edilmektedir.

İslam öncesi döneme ait önemli destanlardan biri de Oğuz Kağan destanıdır. Günümüze tam metni oluşmamış olsa da destan içinde bir bütönlük hakimdir. Destan hem bir kozmogoni miti hem de bir kahramanlık öyküsüdür. Oğuz Kağan'ın ilk doğuşundan hayatının belirli aşamalarında yaşadığı olayların kutsallık içinde yaratılması, destan kahramanının kutsallığının soya da etki ettiğini ve Türk soyunun kutsal olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda İslami anlatımlarda Oğuzların soylarının Nuh peygamberin oğlu Yafes'ten geldiği de anlatılmaktadır.

İslam öncesi döneme ait diğer destanlarda da insanların ilahi bir kudret tarafından kutsallık verilmiş olan bir varlık aracılığı ile türediklerinden bahsetmektedir. Burada insanın soyunu, kendini değerli görmesi ve yaratılışına kutsallık yüklediğini görmekteyiz. Yine bu döneme ait destanlarda insanların zor zamanlarda tanrının yardımı ile zorlukları aşmasından bahseden Ergenekon Destanı ve Göç destanlarında da Türklerin soylarının kutsal birtakım unsurlar ile devam ettiğini görmekteyiz.

İslam sonrası dönemde ise İslamiyet'in kabul edilmesi, insanların yeni dine ait inançlarını yaşamlarına, örflerine ve kültürlerine yansıtılmaları destanların anlatımını da etkilemiştir. Günlük dilde kullanılan İslami terimler yazıya geçirilen destanlarda da görülmüştür. Bu dönem destanlarında diğer destanlarda olduğu gibi kendisine ilahi varlık tarafından kutsallık verilen bir karakter görmekteyiz. Ayrıca bu destanlarda inanılan yeni dinin yaygınlaştırılma çabalarını ve bu esnada yapılan mücadelelerin de anlatıldığı görmekteyiz.

Genel olarak dünya toplumlarında oluşan destanlara baktığımızda destan metinlerinin içinde en çok ele alınan konuların kozmogoni, teogoni, antropogoni ve eskatoloji olduğunu ifade etmiştik. Toplumlarda merak uyandıran, ilgi çeken konulara baktığımızda ilk olarak evrenin oluşumuna dair bilinmezliklerin insanın ilgisini çektiğini görmekteyiz. Kozmogoni miti evrenin nasıl ve ne zaman yaratıldığı, evrenin nelerden oluştuğu ve evrendeki düzenin nasıl olduğu gibi sorular sorarak evrene dair bilinmezlikleri anlatmaya çalışır. Aslında kozmogoni miti bir başlangıç mitidir ve diğer mitlerin özünü oluşturmaktadır. Çünkü diğer her şeyin var olması için ilk başlangıcın olması gerekir.

Evren var olmadan önce ne vardı sorusuna da birçok mitolojide kaos, düzensizlik, belirsizlik gibi cevapların verildiği sonucuna ulaştık. Türk mitolojisinde evren yaratılmadan önce her yerin su ile kaplı olduğu ve sonrasında sırası ile yaratılışın devam ettiği inancı hakimdir. Semitik dinlerde ise Türk mitolojisinden farklı olarak, iki düşünce bulunmaktadır. Bunlardan birisi Türk mitolojisi ile benzer şekilde her yerin sular ile kaplı olduğu, diğeri ise farklı olarak her yerin susuz boş topraklardan oluştuğuna dair görüştür. İslamiyet'te ise bilimsel gerçekliğe daha yakın olan, yerler ve gökler büyük bir patlama sonucu ayrışarak toz bulutu haline gelmesi ve sonrasında evrenin aşama aşama genişleyerek bugünkü halini alması inancı kabul

görmektedir. Ayrıca ilahi dinlere ait kutsal kitaplarda yer alan ifadelerde de suyun yaratılış için önemli bir unsur olduğu belirtilmektedir.

Kozmosun oluşumu, ilk başlangıç bütün inanışlarda her zaman kutsal görülmüştür. Yaratılışın kutsal olması insanların yaşadığı yeryüzünde de bir kutsal yer belirlemelerine etken olmuştur. Genellikle de bu kutsal dedikleri yer merkez olarak gördükleri yaşam yerleridir. Semitik dinlerde de kutsal kabul edilen merkezler hep var olmuştur.

Kozmogonik mitlerde evrenin bir bütün olup olmadığı da merak edilmiştir. Genelde de evrenin bütünlük içinde olduğu kabul edilmiş, evrenin tek bir yaratıcı güç tarafından meydana getirildiğine inanılmıştır. Ayrıca çoğu inanç ve görüşlerde evrenin altı günde yaratılmış olduğu ortak bir düşüncedir. Yahudi ve Hristiyanlıkta tanrı evreni altı günde yaratır sonrasında ise dinlenir. Bu dinlerde tanrının dinlendiği düşüncesi ortaktır, fakat yaratmaya başlama zamanı farklı düşünüldüğü için dinlenme günleri de cumartesi ve pazar olarak farklılık göstermektedir. İslam ise altı günde yaratılmayı kabul eder ancak İslam'a göre dinlenme söz konusu değildir.

Çalışmamızda evren tasarımlarına ait düşünceleri incelediğimiz zaman da genel olarak kabul edilen evrenin yer, gök ve yeraltı olmak üzere bölüm olarak sınıflandırıldığını görmekteyiz. Türklere ait düşüncelerde Şaman etkileri burada da görülmektedir. Bu katlar ayrıca kendi içlerinde de tabakalara ayrılmıştır. Buna bağlı olarak gök tabakasının en üstü kutsaldır ve orada tanrı yaşamaktadır. Yerin en alt katında ise kötüler yaşamaktadır. İnsanoğlu ise bu iki dünya arasında yaşamını sürdürmektedir. Semitik dinlerde de gökyüzünün ve yeraltının farklı katmanlara sahip olduğu, göğün kutsiyetle ve yeraltının da aşağılık olgusuyla ilişkilendirildiği görülmektedir. Semitik dinler Türk mitlerinden farklı olarak yaratıcıyı zamandan ve mekândan münezzeh kılarak, gökyüzünü tanrının bulunduğu bir mekân olarak değil yaratıcının büyüklüğünü, kudretini anlatan bir kavram olarak görmüşlerdir.

Dünyanın sahip olduğu şekil konusunda çeşitli düşünceler ortaya çıkmıştır. Türkler genelde dünyayı dörtgen şeklinde düşünmüşler, dünyanın yönlerini belirten unsurları ve sayıları hayatları ile bağdaştırmışlardır. Semitik dinlerde ise Türk mitolojisinden farklı olarak dünya küre şeklinde tasvir edilmiştir.

Eski Türk inançlarında dünyayı dengede tutan varlıkların olduğunu, bu varlıkların hareket etmesi ile dengenin bozulacağını düşünmüşlerdir. Semitik dinler

de yaratıcının denge unsuru olarak dağları yeryüzüne yerleştirmesinden bahsetmektedir.

Çalışmamızda ele aldığımız insanlar için önemli olan bir konu da teogoni konusudur. İnsan kendisinin ve evrenin mükemmel oluşunu var eden kutsal bir varlığa bağlanma ihtiyacını her daim hissetmiştir. İlk insan Âdem'den itibaren Allah, peygamberler aracılığı ile insanlara kendini tanıtmış ve tek İlah olduğunu vurgulamıştır. Hem Türk mitolojilerinde hem de Semitik dinlerde evrenin yaratılışındaki düzen ve mükemmellik yüce yaratıcı fikrini ortaya çıkarmaktadır. Zaman içerisinde insanların İlahi yoldan uzaklaşmaları farklı tanrı anlayışlarını da beraberinde getirmiştir. Eski Türk inançlarında kutsal kabul edilen tek yaratıcı düşüncesinin yanında bir de ayrıca kabul edilen kült inançlarını görmekteyiz. Farklı inançların, dinlerin de etkisi ile çevrelerindeki bazı varlıkların bir ruhu olduğunu düşünmüşler böylece animizm etkisi ortaya çıkarak yardımcı tanrı ve ruh kavramları inançların içinde yerini almıştır. Semitik dinlerin özünde ise mutlak hâkim tanrı inancı vardır. Tanrının ezeli-ebedi, kudretli, merhametli olması gibi özellikler açısından Semitik dinlerde ve Türk mitolojisinde benzerlikler bulunmaktadır. Tanrı yaratır, yok eder ve bazen de insana özel güç ve yetenekler vererek insanı kutsar. İnsan doğası gereği inandığı varlığa sevgi ve saygısı da her daim göstermiştir. Onun adına kurbanlar kesmiş, çeşitli ritüeller gerçekleştirmiştir. Semitik dinlerde de yaratıcıya kulluk ön plandadır.

Evren yaratılmasına takip eden bir diğer oluşum ise insanın yaratılmasıdır. İnsanın yaratılmasını ele alan antropogonik anlatımları her mitte görmekteyiz. Tanrı sahip olduğu yaratma gücü ile insanı yaratmak ister. Eski mitolojik anlatımların çoğunda ilk insanın yaratıldığı madde toprak olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca ağaçtan, ışıktan veya kutsal bir varlık ile oluşumlarda Türk destanlarında yer edinmiştir. İnsanların tarımla, toprakla uğraşmaları yaratılışın topraktan veya ağaçtan olduğu düşüncenin oluşmasında etkili olmuştur. İnsanın yaratılış sıralamasında çoğu anlatımda karşımıza çıkan ilk olarak erkeğin yaratılmasıdır. Erkekten sonra ise tanrı ona eş olması için kadını yaratmıştır. Mitolojik inanışların çoğunda erkek ve kadının ilk olarak tanrı huzurunda veya cennet olarak görülen yerde bulunduğu, sonrasında ise kötü varlık olan şeytanın kandırması sonucu yasaklanan ağaca yaklaşp cennetten dünyaya gönderilmeleri anlatılmaktadır. Semitik dinlerde de anlatılan ilk insanın

yaratılması, eşinin yaratılması ve her ikisinin yaşadığı olaylar genel çerçeve olarak mitolojik anlatımlara benzemektedir. Tanrı insanları yaratmış, onlara iyiliği ve kötülüğü öğretmek adına sınava tabi tutmuştur. Türk mitolojisinde yaptıkları hatalardan dolayı kadının, erkeğin ayrı ayrı cezalandırılması, Yahudilik ve Hristiyanlıkta da aynı şekilde anlatılmaktadır. Hatta Hristiyanlık ilk işlenen hatayı her doğan ferde yükler ve kişi asli günah ile dünyaya gelmiş olur. İslam dininde kesinlikle böyle bir durum söz konusu değildir. Allah erkeği ve kadını affetmiş ve onlara belirli bir ömür vererek bu süre içinde yaşayacakları dünyaya göndermiştir.

Son olarak ise çalışmamızda ele aldığımız konu evrenin, insanın yok oluşunu ele alan eskatoloji konusudur. Evrenin yaratılışını kabul eden her toplum bir gün gelince yaratılan bu evrenin her şeyi ile birlikte son bulacağını da kabul etmiştir. Zaten yaratılan dünya da geçirdiği bir takım doğal olaylar sebebiyle var olma süresini tamamlayacaktır.

Bu konuda ayrıca karşımıza insanlığın ikinci hayatının başladığı tufan hikayeleri de görmekteyiz. Çünkü tanrı yarattığı dünyanın ve insanın bozulması sonucunda insanı uyarmak istemiş ve seçtiği kişi aracılığı ile insanları kurtuluşa davet etmiştir. Gönderilen elçiye uyan kişiler kurtulup ikinci yaşamı başlatmışlardır.

İkinci bir hayat verilen insan yine de sondan kaçamayacaktır. Vakti saati geldiğinde kendisi için hazırlanan sonu yaşayacaktır. Burada ahiret inancı olan ve bu inanca sahip olmayan toplumlar arasında farklı görüşler oluşmuştur. Türk mitolojisinde kıyamet dedikleri son gelecek ve yeryüzünde iyi olan insanlar cennet ile ödüllendirilecek, yeryüzünde tanrıya uymanlar ise cehennem ile cezalandırılacaklardır. Semitik dinlerde de tanrının belirlediği vakit geldiğinde kıyamet kopacak ve insanlar yaptıklarının karşılığını ahirette alacaktır. Vakti bilmeyen kıyamet için, yaklaştığı gösteren alametler de her inanış ve düşünce de yer edinmiştir. Bu alametlerin başında ve ortak kabul gören durumlar, ahlakın bozulması, düzenin bozulması, tanrının yolundan ayrılmadır. Türk mitolojisinde Şamanizm etkisi ile anlatılan kıyamet günü her şeyin alt üst olacağı, babanın evladın birbirini tanımayacağı dehşetli bir gün şeklinde tasvir edilmektedir. Semitik dinlerde de kıyamet senaryolarının benzer olduğunu görmekteyiz.

Sonuç olarak evren ve içindeki her şey, her oluşum yüce kabul edilen bir varlık tarafından var edilmiştir. İyilik ve merhametin sembolü olan bu yüce varlık

yanında bir de kötülüğün simgesi olan bir varlık bulunmaktadır. Yaratılan evren içinde kendisine bir yaşam verilen insan, tanrının kendisine lütfettikleri ile dünya üzerinde yaşamını sürdürürken bir yandan da iyi ve kötü mücadelesi içerisinde. En sonunda tanrının yarattığı bu evren inananların sahip oldukları yok oluş inancı ile son bulacaktır. Yaşamı son bulan insanoğlu da kendi yaşamı boyunca yapıp ettiklerine göre bulunduğu inanç öğretilerine göre ya ödüllendirilecek ya da cezalandırılacaktır.

İnsanoğlu da bu yaşam serüveni boyunca merak ettiği bu konuları bazen ilahi kaynaklı olarak bazen de toplum içinde ortaya çıkan bilgiler ile nesilden nesile aktararak kendi hikayesini oluşturmuştur. İnsan yaşadığı coğrafya da sürekli olarak birbiri ile etkileşim içinde olduğu için anlatılan mitlerin, kabul edilen inanç ve düşüncelerin benzerlikler barındırması kaçınılmaz olmuştur. Semitik dinlere ait metinlerin yorumlanmasında da mitolojinin etkisini görmekteyiz. Çünkü insan yaşamı boyunca kutsal kabul edilen din ve kutsalın ortaya çıkma şekli olan mitoloji temelinde inanma ve kabullenme duygusu bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Abdurrahman, Varis. “Tarihteki Efsanevi Turan Padişahı Alp Er Tunga Hakkında”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt:23, Sayı:35, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2024, ss. 1-8.

Adam, Baki. “Yahudiliğin Hıristiyanlığa ve İslam'a Bakışı”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:37, Sayı:3-4, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1997, ss. 333-358.

Ahmetbeyoğlu, Ali ve Hüseyin Şen. “Eski Türk Dininin Kozmolojisi ve Kozmogonisi”, **Türk Dünyası Araştırmaları (TDA)**, Cilt:19, Sayı:234 (Mayıs-Haziran), 2018, ss. 45-74.

Aksoy, Mustafa. “Destanlarda ve Tarihi Kaynaklarda Alp Er Tunga”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt:3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 554-568.

Alıcı, Mustafa. “Yaşayan Tanrı’dan Suskun Tanrı’ya: Yahudilik’te Tanrı Yahveh’nin Tarihsel Gelişimi”, **Diyanet İlmî Dergi**, Cilt:59, Sayı:1, Ed. Huriye Martı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2023, ss. 343-376.

Asena, Ahmetcan. **İslam Öncesi Türk Tanrı İnancı**, Altınordu Yayınları, Ankara, 2021.

Aydın, Buse. “Türk Destanlarının Türkçe Eğitimi Açısından Yeniden Formlaştırılması”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl:9, Sayı:121, Ekim 2021, ss. 221-247.

Aykut, Said. “İbn Battuta”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:19, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 361-368.

Bağ, Ceyhun. “Manas’ın Öldükten Sonra Dirilme Olayı ve Ölüm Olgusunun Temelinde Yatan İnançsal Unsurlar”, **Manas Destanı İncelemeleri**, 2019, ss. 1-22.

Bağır, Muhammed Ali. **Yahudi Eskatolojisinde Armilus**, Doğu Araştırmaları, Sayı:15, İstanbul, 2015, ss. 5-21.

Banarlı, Nihad Sami. **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 1**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983.

Bars, Mehmet Emin. “Metinlerarası İlişkiler Bağlamında Oğuz Kağan Destanı'na Bir Bakış”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, Sayı:2/4, Erzurum, 2013, ss. 181-197.

Batuk, Cengiz. “Âdem ve Havva’nın Kitabı: Eski Ahit Apokrifasında Âdem ve Havva’nın Hayatı”, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:5, Sayı:10, Çorum, 2006, ss. 51-96.

Bayat, Fuzuli. **Türk Mitolojik Sistemi 1**, 6.baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2022.

Bayat, Fuzuli. **Kadim Türklerin Mitolojik Hikayeleri**, 8.baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2022.

Beydili, Celal. **Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük**, çev. Eren Ercan, Yurt Kitap Yayın, Ankara, 2003.

Bilgili, Nuray. **Türk Mitolojisi Türklerde Yaratılış ve Evren Tasarımı**, 11.baskı, Kripto Kitaplar, Ankara, 2022.

Boks, Abdullah. “Arafat”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 261-263.

Bolay, Süleyman Hayri. “Âdem”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 358-363.

Ceyhan, İrem. “Yahudi Cennet Tasavvuru Üzerine Bir Değerlendirme”, **Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt:10, Sayı:2, 2019, ss. 546-556.

Çelebi, İlyas. “Ye’cûc ve Me’cûc”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 373-375.

Çetinoğlu, Oğuz. **Türk Dünyası Destanları**, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2022.

Çobanoğlu, Özkul, “Türk Mitolojisinde Ana Erkil Dönem”, **Türk Söz ile Kültür Varlıklarının İzinde**, Ed. Timur Kocaoğlu, Kutlu Yayınevi, İstanbul, 2020, ss. 117-161.

Çoruhlu, Yaşar. **Türk Mitolojinin Ana Hatları**, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2017.

Çoruhlu, Yaşar. **Türk Mitolojisinin Kısa Tarihi**, 2.baskı, Alfa Basım Yayım Dağıtım San. Ve Tic. Ltd. Şti., İstanbul, 2021.

Demirci, Kürşat ve İlyas Çelebi. “Deccal”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2019, ss. 67-72.

Dölek, İskender. “Mitolojiden Dinlere, Tarihten Jeolojiye Nuh Tufanı” **Milliyet Arkeoloji**, 2023, ss. 24-25.

Duran, Remzi. “Türk Mitolojisi”, **Mitoloji ve Din**, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2012.

Elçin, Şükrü. **Halk Edebiyatına Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993.

Eliade, Mircea. **Dinler Tarihi İnançlar ve İbadetlerin morfolojisi**, çev. Mustafa Ünal, Serhat Kitabevi, Konya, 2005.

Eliade, Mircea. **İmgeler ve Simgeler**, çev. M. Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara, 1992.

Eliade, Mircea. **Mitlerin Özellikleri**, çev. Sema Rifat, 2.baskı, Alfa, İstanbul, 2017.

Eliade, Mircea. **Şamanizm**, çev. İsmet Birkan, Yayınevi, Ankara, 1999.

Emiroğlu, İbrahim. “Dede Korkut Kitabındaki Ahlaki Mesajlar”, **Felsefe Dünyası**, Sayı:44, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2006, ss. 46-65.

Erdal, Tuğçe. “Türk ve Dünya Mitlerinde İnsanın Yaratılışı ve Toprak”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Erzurum, Sayı:61, 2018, ss. 113-126.

Erkoç, Hayrettin İhsan. “Türk Mitolojisi”, Röportaj: Ufuk Er, **Akademik Tarih (TR) Aylık Blog Dergisi**, Ekim-Kasım, 2019.

Ergin, Muharrem. **Dede Korkut Kitabı**, 2.baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971.

Ergin, Muharrem. **Orhun Abideleri**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970.

Esin, Emel. **Türk Kozmolojisine Giriş**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001.

Fuad, Köprülü. **Edebiyat Araştırmaları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.

Fuad, Köprülü. **Türk Edebiyatı Tarihi**, 2.baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1980.

Gaon, Sa'adya. **Tefsîru't-Tevrât bi'l-'Arabiyye: Tevrat (Tora) Tefsiri**, haz. Nuh Arslantaş, Cilt:1, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2018.

Gökalp, Ziya. **Türk Töresi**, Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları, 1.Seri:6, haz. Hikmet Dizdaroğlu, Güneş Matbaacılık, Ankara, 1976.

Gökçe, Cüneyt. “Berzah”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 525.

Gömeç, Saadettin. “İslam Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt:20, Sayı:31, Ankara, 2000, ss. 51-92.

Gömeç, Saadettin. **Şamanizm ve Eski Türk Dini**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011.

Graves, Robert ve Raphael Patai. **İbrani Mitleri Tekvin-Yaratılış Kitabı**, çev. Uğur Akpur, Say Yayınları, İstanbul, 2009.

Güç, Ahmet. “Kurban”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:26, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 433-435.

Günay, Tümer ve Abdurrahman Küçük. **Dinler Tarihi**, 2.baskı, Ocak Yayınları, Ankara, 1993.

Gündüz, Tufan. **Oğuz Kağan Destanı**, 6.baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2019.

Göngür, Harun. “Eski Türk Dininin İsimlendirilmesi Üzerine”, **Prof. Dr. Umay Günay Armağanı**, Feryal Matbaacılık, Ankara, 1996, ss. 34-39.

Gürkan, Salime Leyla. “Ölüm”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 32-34.

Gürkan, Salime Leyla. “Yılan”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 527-529.

Hafızoğlu, Ayşegül. “Mitoloji ve İlahi Dinlerde İnsanın Yaratılışı”, **Marifetname**, Cilt:9, Sayı:1, Haziran, 2022, ss. 217-244.

Harman, Ömer Faruk. “Cehennem”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 225-226.

Hasanov, Eldar. “Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt:3, Sayı:4, İstanbul, 2014, ss. 676-695.

Has Hacib, Yusuf. **Kutadgu Bilig**, haz: Mustafa S. Kaçalın, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 3137 Kültür Eserleri, 420.

Hesiodos. **Theogonia-İşler ve Güçler**, çev. Azra Erhat, Sabahattin Eyüboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

İnan, Abdulkadir. “Türk Destanlarına Genel bir Bakış”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten**, Cilt:2, ss. 189-206.

İnan, Abdulkadir. “Manas Destanı Üzerine Notlar”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten**, Cilt:7, ss. 125-159.

İnan, Abdulkadir. **Eski Türk Dini Tarihi**, Mili Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976.

Kafesoğlu, İbrahim. “Eski Türk Dini”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, Edebiyat Fakültesi Matbaası, Sayı:3, İstanbul, 1972, ss. 1-34.

Kafesoğlu, İbrahim. **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Neşriyat, 16.baskı, İstanbul, 1997.

Karakurt, Deniz. **Türk Söylence Sözlüğü**, F- Klavye, Türkiye, 2011.

Kılavuz, Ahmet Saim. “Azrail”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 350-351.

Köken, Merve. **Türk Mitolojisi**, 6.baskı, Karakarga Yayınları, İstanbul, 2022.

Kurt, Tuğrul. “Dinlerde ve Mitolojilerde İlk İnsan Çifti ve İnsanın Yaratılışı”, **Din ve Bilim Açısından Yaratılış**, Ed. Mehmet Bulgen, Enis Doko, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2022, ss. 51-78.

Kutluer, İlhan. “İnsan”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 320-323.

Kutsal Kitap- Eski ve Yeni Antlaşma, Kitabı Mukaddes Şirketi, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul, 2009.

Meral, Yasin. “Tevrat’ta Ahiret ve Diriliş İnancı Neden Zikredilmedi? Yahudi Düşünürlerin Gerekçeleri ve Kur’an’ın Tanıklığı”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, Cilt:31, Sayı:1, Türkiye Klinikleri, 2020, Ankara, ss. 1-17.

Nur, Rıza. **Uğuz Kağan Destanı**, haz. Levent Gündüz, Ötüken Neşriyat, 2022.

Ögel, Bahaddin. **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, Cilt:1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

Ögel, Bahaddin. **Türk Mitolojisi 1**, 5.baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010.

Ögel, Bahaddin. **Türk Mitolojisi 2**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.

Özdemir, Serdar Deniz. “Oğuz Kağan ve Manas Destanlarında Beşikte İken Konuşma Motifi Üzerine Kahramanlık Mitosu Bağlamında Bir İnceleme”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:22, Sayı:1, 2025, ss. 161-170.

Palabıyık, Hanefi ve Korkut Dindi. “İnsanlık Tarihi Bakımından Atamız Âdem ile Hz. Âdem”, **Siyer Araştırmaları Dergisi**, Sayı:9, Ed: Tahsin Koçyiğit, Gülmat Matbaa, İstanbul, 2021, ss. 69-104.

Potapov, Leonid Pavloviç. **Altay Şamanizmi**, çev. Metin Ergun, Kömen yayınları, Konya, 2012.

Potapov, Leonid Pavloviç. “Etnografik Verilerin Işığında Eski Türklerin Tanrısı Umay”, çev. Muvaffak Duranlı, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Sayı:1, İzmir, 1996, ss. 213-233.

Pritchard, Edward Evans. **İlkelerde Din**, çev. Hüseyin Portakal, Öteki Yayınevi, 1998.

Radloff, Wilhelm. **Manas Destanı**, haz. Emine Gürsoy-Naskali, Kamer Matbaacılık, Ankara, 1995.

Radloff, Wilhelm. **Türklük ve Şamanlık**, çev. Ahmet Temir, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2008.

Rasonyi, Laszio. **Tarihte Türklük**, çev. Hamit Zübeyir Koşay, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 3.baskı, Ankara, 1993.

Reichl, Karl. “Türk Sözlü Destanlarında İslami Esintiler”, çev. Nabi Kobotarian, **Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi**, Cilt:3, Sayı:1, 2019, ss. 43-48.

Roux, Jean Paul. **Eski Türk Mitolojisi**, çev. Musa Yaşar Sağlam, BilgeSu Yayıncılık, Ankara, 2022.

Roux, Jean Paul. **Tüklerin ve Moğolların Eski Dini**, çev. Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul, 1994.

Sakaoğlu, Saim ve Ali Duymaz. **İslamiyet Öncesi Türk Destanları**, 18.baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2023.

Sayar, Serkan. “Bazı Dinlerde ve Altay ve Yakut Mitlerinde Yaratılış ve Kötülük İlişkisi”, **ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:14, Nisan, Erzurum, 2022, ss. 178-202.

Sepetçioğlu, Mustafa Necati. **Türk Destanları**, 3.baskı, Toker Yayınları, İstanbul, 1978.

Serdar, Murat. “Semavi Dinlerde Dört Büyük Melek (Cebrail, Mikail, İsrail, Azrail)”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:13, Sayı:2, Elâzığ, 2008, ss. 227-245.

Sharpe, Eric John. **Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram**, çev. Ahmet Güç, Arasta Yayınları, Bursa, 2000.

Şener, Abdulkadir, Cemal Sofuoğlu ve Mustafa Yıldırım. **Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, İzmir, 2008.

Tanyu, Hikmet. **İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980.

Topaloğlu, Bekir. “Hafız”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 116-117.

Topaloğlu, Bekir. “Kıyamet”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2022, ss. 516-522.

Toysanulı, Akedil. **Türk Moğol Mitolojisi**, çev. Bülent Bayram, Bengü, Ankara, 2020.

Uludağ, Süleyman. “Sidretü’l-Münteha”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 151-152.

Waardenburg, Jacques. “Mesih”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 306-309.

Yasdıman, Hakkı Şah. "İslami Literatürde İsrailiyyat İzleri: Cennet'in Kaybı", **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:2, Sayı:34, 2011, ss. 37-64.

Yasdıman, Hakkı Şah. “Yılan, Havva, Âdem Arasında Geçen Olaylara İslam ve Yahudiliğin Bakışı”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:2, Sayı:34, 2011, ss. 9-35.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Adn”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 390-391.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Ulûv”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 136-138.

Yıldırım, Ercüment. “Türklerdeki Evren Anlayışının Mezopotamya Mitolojik Anlatımlarıyla Mukayesesi”, **Bilig**, Sayı:81, 2017, ss. 51-77.

Yıldırım, Ramazan. “Nûh Tufanına Kitab-I Mukaddes ve Kur’an-I Kerim Perspektifinden Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım”, **Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, Cilt:16, Sayı:1, Şarkiyat Araştırmaları Derneği, Diyarbakır, 2024, ss. 346-357.

Yitik, Ali İhsan. “İncillere ve Kur’an’a göre Hz. Meryem’in Müjdelemesi ve Hz. İsa Doğumu”, **Türkiye’de Dinler Tarihi’nin Kurumsallaşması Sürecinde Prof. Dr. Abdurrahman Küçük**, Ed. Ahmet Hikmet Eroğlu, Berikan Yayınevi, Ankara, 2016, (Hz. İsa), ss. 409-422.

Yitik, Ali İhsan. “İslâm Dini ve Yeniden Doğuş: İnancı”, **Türk Yurdu**, Evren Yayıncılık, Cilt:17, Sayı:116-117, Ankara, 1997, ss. 216-223.

Yitik, Ali İhsan ve Aynur Çınar. “Semitik Dinlerde Algı ile Gerçeklik Arasında Kadın”, **Dinler Tarihi Yazıları**, Ed. Durmuş Arık, Ahmet Aras, Cemil Kutlutürk, Berikan Yayınevi, Ankara, 2022, ss. 119-141.

İnternet Sayfaları

Atatürk okulu, “Türk Mitolojisi ve Destanlar”,
<https://ataturk.org.au/okul/3d-flipbooks/turk-mitolojisi-ve-destanlar/> (23.09.2024)

Editör Kurulu Yürütme Komitesi ve diğerleri. “Cennet”,
<https://www.jewishencyclopedia.com/articles/11900-paradise>, (25.12.2024).

Günay, Umay. Türk Destanları,
http://www.dilbilimi.net/Turk_Destlari_Umay_Gunay.pdf (21.9.2024)

Hirsch, Emil G. ve diğerleri. “Eden,Garden of”,
<https://www.jewishencyclopedia.com/articles/5428-eden-garden-of>, (26.11.2024).

“İsa ve Su”, American Bible Society, 10.08.2010,
<https://www.americanbible.org/engage/bible-resources/articles/jesus-and-water/>,
(15.11.2024).

Jacobs, Joseph. “Moses”, <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/11049-moses>, (20.12.2024).

Kohler, Kaufmann ve Ludwig Blau. “Ölüm, Melek”,
<https://www.jewishencyclopedia.com/articles/5018-death-angel-of>, (20.12.2024).

Saltoğlu Rıfat. “Kozmo-mitolojilerden kozmogonilere Antik Ortadoğu’da evren tasarımları”
<https://bilimvegelecek.com.tr/index.php/2014/09/01/kozmo-mitolojilerden-kozmogonilere-antik-ortadoguda-evren-tasarimlari/>, (17.10.2024).

<https://www.ilimge.com/yahudilikte-cenaze-torenleri>, (30.12.2024).

<https://kutsalkitap.info.tr/?q=Ey%C3%BC.9:4-13>, (18.09.2024).

<https://www.jba.gr/Turkish/Beden-can-ve-ruh.htm>, (06.09.2024).

https://tr.wikipedia.org/wiki/Ahir_zaman, (29.12.2024).

https://en.wikipedia.org/wiki/Heaven_in_Judaism, (23.07.2024).

https://simple.wikipedia.org/wiki/Day_of_judgment, (29.12.2024).

[https://tr.wikipedia.org/wiki/Cenaze_\(Hristiyanl%C4%B1k\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Cenaze_(Hristiyanl%C4%B1k)), (30.12.2024).

<https://sorularlaislamiyet.com/hiristiyanlikta-ahiret-inanci-nasildi>, (28.12.2024).

<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/>

<https://biblehub.com/hebrew/776.htm>

EKLER

EK 1: Radloff (Altay Türkleri) Derlemesi

Yerin yer olduğunda, sularla kaplıydı her yer,
Ne gök vardı, ne de ay, ne güneş, ne de bir yer.
Tanrı idiler çünkü, ondan yorulmazlardı.
Yoktu Tanrının hiç bir, işiyle düşüncesi,
İnsanoğlunun ise, durmadı hiç hilesi.
Bir rüzgâr çıkarmıştı, suları kaynatarak,
Tanrıyı kızdırmıştı, yüzüne sıçratarak.
Sandı ki İnsanoğlu, bununla bütün oldum,
Ben çok güçlendim artık, Tanrıdan üstün oldum.
Ama nasıl olduysa, sulara kaydı birden,
Gömüldükçe, gömüldü, denize daldı yerden.
Tanrıya yalvarmıştı, sulara boğulur iken,
“ Kurtar beni, ey Tanrı!” , diye bağırır iken.
Tanrı uçar dururdu, insan oğluysa tekdi,
O da uçar, dururdu, sanki Tanrıyla eşdi.
Uçar, hep uçarlardı, yer yoktu konmazlardı
Tann insafa geldi, gitmedi üzerine,
Dedi: —“ Ey İnsanoğlu, çık suların yüzüne!”
Tanrının buyruğuyla, İnsanoğlu kurtuldu,
Gitti Tanrı yanma, orada uslu durdu.
Tanrı birgün buyurdu : —“ Yaratılsın, katı taş!”
Denizlerin dibinden, nasılsa çıktı bir taş.
Taş birden yüzerekten, geldi Tanrı önüne,
İnsanı da alarak, çıktı taşın üstüne.
Tanrı bir gün insana, şöyle bir buyruk verdi:
“ İn suların dibine, bir toprak getir,*’ dedi.
İnsan daldı sulara, aldı bir avuç toprak,
Sulardan çıkıp verdi, Tanrısına sunarak.
“ Yaratılsın yer!” Dedi, Tanrı sulara saçtı,

Yeryüzü yaratıldı, denizler karalaştı.
İnsana şöyle dedi, Tanrı ona bakarak:
“ Dal suların dibine, getir yine az toprak.”
İnsan dedi : —“ Ben artık, bu defa da dalayım,
“ Kendi payıma olsun, biraz toprak alayım.”
Daldı sular dibine, bu düşünce üstüne,
İki avuç toprakla, çıktı sular yüzüne.
Birini özü için, soktu kendi ağzına,
Birini de uzatıp, sundu Gök Tanrı’sma
Kendi kendine dedi : —“ Dur, bunu saklıyayım,
“ Denizlere saçarak, payıma yer alayım!”
Tanrı toprağı aldı, tutup sulara saçtı,
Tanrının isteğiyle, birden yer kalınlaştı.
İnsanın ağzındaki, gizlice saklı toprak,
Büyümeğe başladı, boğazını sıkarak.
Tıkadı nefesini, boğulur gibi oldu,
ölür gibi olurken, etrafa koşa durdu.
Oh, Tanrıdan kurtuldum, deyip düşünür iken,
Etrafına bakındı, Tanrıyı hazır buldu.
Boğulmak üzereyken, becerdi demesini:
“ Ey Tanrı, gerçek Tanrı, nolursun kurtar beni!”
Tanrı kızıp söylendi: —“ Ne yaptın sen, ne yaptın!
“ Saklıyacağım diye, ağzıma toprak attın,
“ Niçin böyle düşünce, yer alıyor aklında,
“ Toprağı nene gerek, saklarsın sen ağzında!”
İnsan dedi : —“ Ey Tanrı, düşündüm ben payıma,
“ Yerim olsun diyerek, toprak aldım ağzıma.”
Tanrı insanoğluna : —“ Tükür!” , diye bağırdı.
Tükürdü insanoğlu, tükrük yere dağıldı.
Yeryüzü dümdüz iken, kırışıp birden soldu,
Sanki bitti yerlerden, tepeler dağlar doldu.
Tanrı bu hale kızıp, insanoğluna döndü:

“ Kötü düşüncen ile, şimdi günahkâr oldun!
“ Bana kötülük için, kötü hislerle doldun!
“ Saklasın hep içinde, senin halkın da sana,
“ Onlar da öyle olsun, nasıl duydunsa bana!
“ Benim halkımın ise, düşüncesi hep arı,
“ Gözleri güneş görür, aydınlıktır ruhları.
“ Gerçek Kurbustan diye, adlandırırılar beni,
“ Erlik, şeytan diyerek, adlandırınsınlar seni!
“ Benden suç saklayanlar, senin halkın olsunlar!
“ Günahkâr olanlarsa, senin malın olsunlar!
“ Senin suçundan kaçan, gelsin kul olsun bana,
“ Günahından gizlenen, gelip sığınsın bana!”
Günlerden bir gün idi, Tanrı dolanıyordu,
Baktı bir ağaç gördü, göğe tırmanıyordu.
Garip bir ağaç idi, dalsız budaksız idi,
Tann bunu görünce kendine şöyle dedi:
“ Çıplak kalmış bir ağaç, böyle dalsız budaksız,
“ Zevk vermiyor gözlere, görünüşü pek tatsız!”
Tanrı yine buyurdu : —“ Bitsin, dokuz dalı da!”
Dallar çıktı hemence, dokuzlu budağı da.
Kimse bilmez Tanrının, düşüncesi ne idi,
Soylar türesin diye, şöylece emir verdi:
“ Dokuz kişi kılınsın, dokuz dalın kökünden,
“ Dokuz oymak türesin, dokuz kişi özünden!”
Bir gün Erlik Tanrının yanma konmuş idi,
Tanrının karşısında, çöküp oturmuş idi.
Bir çok gürültü geldi, Tanrının sarayından,
Bu ne diyerek Erlik, ölmüştü merakından.
Bunu duyunca Erlik, hemen sordu Tanrıya:
“ Nedir bu gürültüler, geliyor dışarıya?”
Tanrı dedi : —“ Ne olsun, sen de Hansm, ben de Han,
“ Onlar benim ulusum, benim emrime bakan.”

Şeytan bunu duyunca, birdenbire sevindi:
“ Bu ulusu bana ver, ne olur, Tanrı!” Dedi.
Şeytanın bu sözünden, Tanrı sezmişti işi,
“ Hayır veremem sana,” deyip, bitirdi işi.
Şeytan bunu duyunca, dalmış bir düşünceye,
Kendince pılân yapıp, başlamış hep hileye :
“Ne eder, eder elbet, ben bir yol düşünürüm,
“ Tanrının ulusunu, ben yerinde görürüm!”
Varmış yola koyulmuş, uzun uzun yürümüş,
Yetmiş bir günde bulmuş, ama çok şeyler görmüş.
Bakmış Tanrının halkı, kimi insanlar gibi,
Kimi yaban hayvanı, kimi de kuşlar gibi
Şeytan sormuş kendine: “ Tanrı bütün bunları,
“ Ne yaptı, nasıl aldı, almalıyım şunları;
“ Bu da benim isteğim, ne edip almalıyım,
“ Bütün bu ulusları, ulusum yapmalıyım.”
Böyle söyleşen Şeytan, kendi kendine sorar :
“ Ne yeyip ne içerler, ne ile bunlar yaşar?”
Bakmış ki, halk toplanmış, bir ağacın yanında,
Meyva yeyip dururlar, ağacın tek dalında.
Yemiyormuş, hiç kimse karşıkı dallarından,
Meyvavla dolu iken, geçmezmiş yanlarından.
Şeytan bunu görünce, şaşırmış doğrusu bu,
Demiş bari sorayım, nedendir acaba şu :
“ Şimdi gördüm buradan sizlere bir bakınca,
“ Niçin sizler yersiniz, şu dallardan yalnızca?”
Tanrının ulusundan, biri de şöyle demiş:
“ Bu dallardan yiyoruz, Tanrı bu emri verdi,
“ Biz onun kullarıyız, Tanrımız böyle dedi.
“ Tanrı bize dedi ki, görün şu dört budağı,
“ Yemeyin hiç birinden, değdirmeyin dudağı.
“ Dedi, gün doğusunda, beş dal uzanıyor ya,

“ Sizin aşınız olsun, uzanın bu meyvaya.
“ Bunu diyen Tanrımız, çıkıp göklere gitti.
“ Bu ağacın dibine bir iti bekçi dikti.
“ Giderken ite dedi: “—Sakın uyuyup kalma,
“ Eğer Şeytan gelirse, sakın onu bırakma!”
“ Bekçi itin yanma, bir de yılan vermişti
“ Yılana da ayrıca şöyle tenbih etmişti :
“—‘Eğer Şeytan gelirse, sok hemen sen Şeytanı!’”
“ Ayrıca tenbihlledi, hem iti hem yılanı;
“ Dedi: —“ Gün doğusunda, uzanan şu beş daldan,
“ Kim ona yanaşır da, alırsa meyvalardan,
“ Uzak tutun onları, dala yanaştırmayın!
“ Bu dallardan birine, hiç el uzattırmayın!”
“ İşte ne yapalım biz, bu beş daldan yiyoruz.
“ Tanrının emri böyle, buyruğa uyuyoruz!”
Şeytan bunu duyunca, ağaca doğru vardı,
Töriingei adlı biri, halk içinde yaşardı.
Şeytan ona yaklaştı, kurnazca şöyle dedi:
“ Tanrı size demiş ki, beş dala uzanmayın!
“ Sizin aklınız yok mu? Yılana inanmayın!
“ Bu beş dallık meyvayı, yasak etmişmiş size,
“ Bu nasıl bir söz imiş, inanmayın bu söze!
“ Bu büyük bir yalandır, gerçekle ilgisi ne?
“ Dört daldan yenmez diye, kim demiş kendisine
Şeytan bunu söylerken, yılan uymuyor imiş,
Dışarda olanları, sezip duymuyor imiş.
Şeytan girmiş yavaşça, ta yılanın içine,
Akıl vermiş yılana, ne uygunsu işine.
Demiş : —“ Yılan uyuma! Tırman da çık ağaca.”
Yılan başlamış birden, tırmanmış sık ağaca.
Bu yasak meyvalardan, ilk defa yılan tatmış,
Şeytanın arzusuyla, kendini kötü yapmış.

Hani Törüngei adlı, bir er kişi vardı ya,
Vurulmuştu gönülden, Eci adlı bir kıza.
Yasak meyva yer iken, bağırırış şöyle yılan:
“ Eci ile Törüngei, siz de yeyin bunlardan!”
Törüingei akıllıydı, dedi: —“ Yemem onları!”
“ Biz nasıl yeriz onu, yemek yasak bunları;
“ Tanrı bize buyurdu, yemeyin ondan diye,
“ Ben ağzıma vuramam, sen bana versen bile!”
Yılan bunu duyunca, olmayacak bu baktı,
Bir parça meyva alıp, Eci kıza uzattı.
Eci meyvadan alıp, yardı, ikiye böldü,
Meyvanm sularını, yavuklusuna sürdü.
Tam bu çağlarda iken, insanlar tüylü imiş,
Bu meyvayı tadınca, tüyler dökülüvermiş.
Kalmışlar her ikisi de, tüysüz, donsuz, ap ayaz,
Utanmış, aramışlar, saklanacak yer biraz.
Hemen kaçmış birisi, bir ağacın ardına,
öbürününse koşmuş, bir gölge yardımına.
Tanrı çıkagelmiş, bakmış herkes dağılmış,
“ Törüngei! Törüngei! Eci!” Diye çağırırış.
“ Neredesiniz?” Diye de, Tanrı aramış yine,
İnsanlar cevap vermiş, bu soru üzerine :
“ Biz ağaçlardayız ama, gelemeyiz size biz!”
Tanrı demiş : —“ Törüngei, ne yaptınız böyle siz!”
Erkek demiş : —“ Ey Tanrı, benim yavuklum kandı,
“ Yasak olan meyvayı, dudaklarıma bandı!”
Tanrı dönmüş kadına, şöyle demiş Eci’ye :
“ Ben neler duyuyorum, nedir yaptığın böyle!”
Kız da demiş: —“ Ey Tanrım, ben bakmadım meyveye,
“ Yılan söyledi bana, bu meyvayı ye diye!” •
Tanrı yılana demiş : —“ Uymadın sen sözüme!”
Yılan boynunu bükmüş : —“ Şeytan girdi özüme,

“ Bilmedim nasıl oldu, gittim Şeytan izine!”
Tanrı da şaşmış kalmış, Şeytanın hilesine.
Tanrı demiş : —“ Ey yılan, Şeytan senin içine,
“ Nasıl oldu da girdi, uydun Şeytan işine!”
Yılan demiş : —“ Ey Tanrı, düşmedim ben peşine;
“ Sende idi kulağım, hazırdım her sesine;
Ben burada uyurken, Şeytan bana sokulmuş,
“ İçime girerekten beni bu hale koymuş!”
Tanrı dönmüş köpeğe —“ Ey köpek, sen ne yaptın?
“ Şeytanı tutmadın mı, neden uyuyup yattın?
Köpek demiş : —“ Vallahi, Şeytan nedense benim,
“ Gözüme görünmedi, nasıl onu göreyim?”
Bunları duyan Tann, yılanı demiş bir yol :
“ Ey yılan, bundan sonra Şeytan’ın kendisi ol!
“ insan düşmanın olsun, öldürsün canın alsın,
“ Kötülük timsali ol, adın da öyle kalsın!”
En çok kadına kızan, Tanrı şöyle söylemiş :
“ Vefasızlık örneği, ey Eci adlı kadın!
“ Şeytan sözüne kandın, onun aşına bandın!
“ Benim yeme dediğim, meyveyi alıp yedin!
“ Üstelik eşine de, al da bunu ye dedin!
“ Bundan sonra çocuğu, hep kadınlar doğacak,
“ Doğum ağrılarıyla, ızdıraplar boğacak!”
Tanrı erkeğe dönüp, ona da şöyle demiş :
“ Sen de kadına uydun, tuttun Şeytan sözünü,
“ Şeytan aşını yeyip, kaybettin sen özünü!
“ Benimkini tutmadın, Şeytan sözünü tuttun,
“ Yerini bende değil, Şeytan yanında buldun!
“ Bana kulluk etmeyen, ışıgımıla dolamaz
“ Benim sözümünden çıkan, rahmetimi bulamaz!
“ Senin yerin ben değil, karanlık yerler olsun,
“ Kalbin aydınlık değil, karanlıklarla dolsun!

“ Bilirsiniz pekâla, Şeytan benim düşmanım,
“ Şeytanla dostluk ettin, utan, oldun düşmamm!
“ Nedir senin yaptığın, reva gördüğün bana!
“ Senin bu yaptığını, düşmanlar yapmaz sana!
“ Eğer yemeseydin sen, Şeytanın bu aşını,
“ Benim sözümü tutup, çevirseydin başını,
“ Olurdun, eş, arkadaş, Tanrı yanında er geç,
“ Şimdi artık kendine, kendi öz yolunu seç.
“ Sizler çocuk doğurun, türetin soyunuzu,
“ Dokuz kız, dokuz oğlan, türetsin boyunuzu.
“ Ben payıma yaratmam, faydasız, İnsanoğlu!
“ Şeytanın arkadaşı, vefasız İnsanoğlu!
“ Şeytanın meyvasma, kanan sen, İnsanoğlu!
“ Şeytanın duasını, alan sen, İnsanoğlu!
Tanrı döndü Şeytana, kızarak şöyle dedi :
“ Sen nasıl aldatırsın insanı böyle,” dedi.
Şeytan Tannya bakıp, küstahça cevap verdi :
“ Ulusundan ver diye, rica ettim ben sana,
“ Bu ricamı tutmadın, sen vermem dedin bana!
“ Ben de hırsızlık ettim, kandırıp yine çaldım,
“ Atla kaçanı bile, düşürüp yine aldım!
“ Kalbine fesat soktum, rakı, içki içenin,
“ Dayakla canın aldım, insanla döğüşenin!
“ Suya girenlerin de, aklını alacağım,
“ Su dibine daldırıp, canını alacağım!
“ Ağaca çıkanların, kayaya çıkanların,
“ Ayağını kaydırıp, ölüme atacağım!”
Şeytanın bu sözüne, Tann da şöyle dedi :
“ Bir kat var sana göre, üç kat yerin dibinde,
“ Ne ay var, ne de güneş, karanlıklar içinde.
“ Seni gökten aşağı, sürüp indireceğim!
“ Seni yerin altmda, tutup sindireceğim!”

Bundan sonra da Tanrı, insana şöyle dedi :

“ Bekleme benden yemek, benden artık yardım yok!

“ Kendiniz çalışınız, aşınızı yapın çok!

“ Bundan sonra ben size, görünmem artık bitti!

“ Benim elçim Mai-Tere, sizinle yere gitti!

“ O artık ne gerekse, sizlere öğretecek!

“ Bana elçim olarak, haberi iletcek!”

Gönderdi Mai-Tere'yi, Tanrı gitti katına,

öğretti ne gerekse, insanın hayatma.

Arpalı kara ekmek, şalgam aşıyla doyduk,

Tann aşı yerine, türlü soğanı koyduk.

Günün birinde Şeytan, Mai-Tere"ye giderek :

“ Ne olur ey Mai-Tere, Ne olur benim için,

“ Tannya yalvarı ver, varı ver benim için!

“ Kurtulur da çıkanm, belki Tann katma,

“ Belki de kavuşurum, göklerin hayatma!”

Mai-Tere kabul etti, Tanrı katma vardı,

Altmış iki yıl derler, Tanrısına yalvardı.

Tanrı gelip insafa, Şeytana şöyle dedi :

“ Ey Şeytan bana eğer, düşmanlık yapmaz isen,

“ İnsanlara hoş bakıp, kötülük saçmaz isen,

“ Affettim haydi seni, katımda otur,” dedi.

Tanrının affı ile, Şeytan göklere gitti.

Tannya vardı bir gün, şöylece rica etti :

“ Ne olursun ey Tann, ben de gökler yapayım,

“ Kut ver bana nolarsun, payıma gök alayım!

Bu rica üzerine, kut verdi Tanrı ona,

Dedi : —“ Sen de gökler yap, al kendi hesabına.”

Şeytan kutu alınca, kendine gökler yaptı,

Gökler Şeytanla doldu, cinlere köşkler yaptı.

Ayrıca göklerde de, kutsal kişiler vardı,

Tanrıya yardım eder, semâda dururlardı.

Mandı-Şire'ydi biri, düşünüp durdu birden,
Şeytanları görünce, kalbi buruldu birden:
“ Bu ne kötü düzendir, Şeytanlar hep azarlar!
“ Tanrının insanları, yeryüzünde yaşarlar!
“ Şeytanın adamları, gökyüzünü basarlar!
Tanrıya doğrusu bu, Mandı-Şire darıldı,
Düşman oldu Şeytana, harbe hazırlandı.
Şeytan da karşı geldi, vuruştular bir zaman,
Mandı-Şire'yi yaktı, ateş püskürdü Şeytan.
Mandı-Şire kaçarak, yüzün Tanrıya sürdü,
Onun haline bakan, Tanrı sorarak güldü:
Dedi : —“ Ey Mandı-Şire, bu gelişin nereden?”
Mandı-Şire dert yandı, sordu : —“ Bu düzen neden?
“ Ey Tanrım şöyle bakın, bu ne kötü düzendir?
“ Anlatayım size bir, beni en çok üzendir.
“ Şeytanın adamları, gökte hayat sürerler,
“ Tanrının insanları, kara yerde tünerler!
“ Ben atıldım Şeytanı, gök yüzünden koğmağa,
“ Anladım ki bende güç, yok onları boğmağa!
Mandı-Şire'yi duyan, Tanrı doğrulup dedi:
“ Korkma ey Mandı-Şire, benden kuvvetlisi yok,
“ Şeytanın gücü şimdi, elbet senden daha çok!
“ Her şeyin zamanı var, bu çağ bir gün gelecek,
“ Bugün git Mandı-Şire!’ Diye Tanrı diyecek!”
Bekledi Mandı-Şire, yata yata yıl geçti,
Bir gün uykuda iken, güzel bir rüya seçti.
Düşündü Mandı-Şire, o gün mü geldi diye,
Şeytanla vuruşacak, hoş gün mü geldi diye.
Demişti hani Tanrı, elbet bir gün gelecek,
‘Mandı-Şire git hemen!’ Diye Tanrı diyecek!
Beklediğim o günler, artık gelmiş olmalı,
Aradan yıllar geçti, zaman dolmuş olmalı.

Gerçekten Tanrı onu, görerek şöyle dedi:

“ Ey Mandı-Şire artık, sen bugün varacaksın!

“ Göklerden onu koğup, yerlere atacaksın!

“Muradına kavuşup, onları koğacaksm!

“ Ondan kuvvetli olup, çok güçlü olacaksm!

“ Kutladım kutla seni, güçlüdür benim kutum,

“ Her işte sana yetsin, şendedir hep umudum!”

Duyunca Mandı-Şire, güle güle katıldı,

Bu ne biçim güç diye, sormak için atıldı:

“ Ne okum, ne okluğum, ne tüfeğim var benim!

“ Ne kargım, ne mızrağım, ne kılıcım var benim!

“ Yalnız var yalm kolum, biliyorsun ey Tannm!

“ Bir kolun kuvvetiyle, ben ona ne yaparım?”

Tanrı dedi : —“ Ne ile, gitmek istersin ona?”

Mandı-Şire söz aldı, dedi ki Tanrısına:

“ Benim hiç bir şeyim yok, göreceğim ben onu,

“ Kendi öz ayağımla, tepeceğim ben onu.

“ Kendi kollarım ile, ben onu tutacağım,

“ Havaya kaldırarak, onu fırlatacağım!”

Tanrı dedi : —“Al şunu, al bu mızrağımı al!

“ Şeytanı görünce de, mızrağımı ona sal!”

Mandı-Şire almca, bu mızrağı eline,

Göklere çıkıp daldı, gitti Şeytan iline.

Erlık’i buldu yendi, Şeytanı yakaladı,

Gökte neyi var ise, hepsini parçaladı.

Şeytanın her şeyini, göklerden yere attı,

Şeytan bunu görünce, kendi de gökten kaçtı.

Bundan önce dünyada, ne kaya, ne taş vardı,

Ne şimdiki gibi de, yükselen bir dağ vardı.

Şeytanın göklerinden, düşen parçalar ile,

Dünya karışmış oldu, kayalar taşlar ile,

Dünyanın her tarafı, dağla tepeyle doldu,

Dağların her yanı da, yamaç sarp, dik oldu.
Dümdüz iken dünyamız, dünyaya olan oldu,
Tanrının yarattığı hep böyle yaman oldu.
Şeytana tâbi olan, kim varsa attı gökten,
Kimi suda boğuldu, tümü gökten düşerken.
Kimi düştü sığıra, boynuzlarında öldü,
Kimi düştü ağaca, budaklarında öldü.
Kimi de taşa çarptı, insanlara kimisi,
Elhasılı öldüler, ne var ne yoksa hepsi.
Şeytan Tannya vardı, gökte bir yer diledi:
“ Benim gökte nem varsa, yıkıldı gitti,” dedi.
“ Ne olursun, ey Tanrı, küçük bir yer ver bana!”
Tann Şeytana dedi : —“ Yok veremem ben sana!”
Şeytan dedi : —“ Ey Tanrı, küçücük bir yer olsun,
“ Tarla yapayım ondan, benim de tarlam olsun.”
Tann, dedi : —“ Olamaz!” Erlik: —“ Bir yer ver bana,
Yalnız beş kulaç olsun!” Tanrı vermedi ona.
Şeytan baktı olmuyor, gitti bir sopa buldu,
Sopayı yere sokup, sonra Tanrıya sordu:
“ Tann bana bu kadar, yer ver başka istemem,
“ Sopanın ucu kadar, olsun fazla istemem!”
Tann gülererek dedi : —“ Haydi bu yeri alm,
“ Daha fazla değil ha! Ucu kadar sopanın.”
Şeytan yine başladı, kurmağa yuvasını,
Yaymağa başlamıştı, kötülük havasını.
Şeytanın niyetini, Tanrı görüp anladı,
Tann kızıp bağırdı, sesi gökte çınladı :
“ İn yerin ta dibine, in artık in, burdan in!
“ Neyin var neyin yoksa, al tümünü, burdan in!
“ Kur yerin en dibinde, ne istersen kendine!
“ Topla danan, deveni, in yerin en dibine!
“ Kendine ne istersen, ordunu, askerini!

“ Kur yerin en dibinde, sarayını, kaleni!
“ Sönmez ateş âlevi, göklerde hiç sönmesin!
“ Ne güneş ve ne de ay, gözüne görünmesin!
“ Yerin en diplerine, seni kapatacağım,
“ Bil seni kıyamette, ancak çağıracağım.
“ Yaşarsın ışığım, iyilikte yürürsen,
“ Kat kat indireceğim, kötülükte yürürsen!
“ Bil bunu! Sonun böyle!”
Şeytan dedi : —“ Ey Tanrı, düşündüm ki alayım,
“ ölüleri yanıma, yer altına varayım.”
Tanrı dedi : —“ Olamaz! ölüleri veremem!
“ Şeytan eline verip, kötülükler edemem!”
Şeytan dedi : —“ Ey Tanrı, ne aile ne halkım,
“ Var yerin diplerinde; ben nasıl yaşıyayım?”
Tanrı dedi : —“ Ey Şeytan ne sorarsın bunu sen?
“ Kut bile verdim sana, insan yarat istersen!”
Kutu alınca Şeytan, çekildi dünyasına,
Şeytan yaptı bir körük, bir kerpeten yanma.
Eline çekiç alıp, vurdu örse bir defa,
Tam çekicinin altından, fırladı bir kurbağa
Bir vurdu yılan çıktı, kıvrılarak kayboldu.
Bir vurdu ayı çıktı, kaçıp toz duman oldu.
Bir vurdu domuz çıktı, domuzun en vahşisi,
Bir vurdu Albıs çıktı, kötü ruhim saçlısı.
Bir vurdu Şulmus çıktı, kötülükleri saçtı,
Bir vurdu deve çıktı, Tanrının sabrı taşı.
Tanrı kızarak geldi, topladı neyi varsa,
Kerpeten, çekiç, körük, gibi ne şeyi varsa.
Hepsi birden toplanıp, ateşe atılmıştı.
Körüğün âlevinden, bir kadın fırlamıştı.
Kerpetenle çekiçten, er kişi türemişti.
Tanrı kızıp kadının, yüzüne tükürmüştü.

Kadın kuş oldu uçtu, Kordoy derler bu kuşa,
Kokutur bataklığı, köpek havlar bu kuşa.
Erkek de bir kuş oldu, adına derler Yalban,
Bacakları çok uzun, şekli ise çok yaman.
Bu çok garip bir kuştur, nedense yok elleri.
Arar bulur nerdeyse, atılmış çizmeleri.
Bayıldığı tek şeyi, topuğu kemirmektir,
Evdeki pisliklerse, ona güzel yemektir.
Tanrı halkına dönüp, nasihat verdi şöyle :
“ Davar yaratıverdim, aş olsun diye size!
“ Dünyada akıp giden, suları yine size,
“ Arı ve duru yaptım, içiniz diye size!
“ Yardım edin, diyorum! Size yardım ederken,
“ Gidiyorum şimdi ben, dönmem artık pek erken!”
Sonra yardımcı olan, ruhlarına da döndü :
“ Bu senin görevindir, Ey Şal-Yime dinle sen!
“ Rakı içip de sarhoş, olanları koru sen!
“ Küçücük çocukları, kuzulan koru sen!
“ Küçük buzağları, toy tayları koru sen!
“ Sen koru insanları, iyi ölümle ölen,
“ Kabul etmem kim varsa, kendisini öldüren!
“ Tanrıya hizmet için, Hakan’a hizmet için!
“ Harpte savaşıp ölen, hizmette ölmek için!
“ insanları sen topla, bana getirmek için!
“ Şeytanı senden uzak, ırak yerlere sürdüm,
“ insanoğlu bunu bil! Mutluluk olsun diye!
“ Şeytan gelirse sana, yemek istemek için,
“ Korkma, ver kendi aşın, iyilik olsun diye!
“ Eğer gelirse Şeytan, sana aş vermek için,
“ Bil yapıyor bu işi, kötülük olsun diye!
“ Şeytan aş veriyorsa, düşün bu veriş niçin ?
“ Arzuluyor, bil seni, ulusum olsun diye!

“ Unutma bu sözümü, adımı her an için,
“ Büyük Tann başında, Hakanın olsun diye!
“ Adımı andıkça sen, ulusum olacaksın,
“ Bana tâbi kaldıkça, kut bulup dolacaksın!
“ Çok uzak ülkelere, ben şimdi gideceğim,
“ Unutma çok geçmeden, ben yine döneceğim!
“ Tanrı hiç gelmez diye, aklım bozmayasın!
“ De, ‘Tann gelecektir’ , bunu unutmayasın!
“ Görür benim gözlerim, bütün iyilikleri!
“ Gözümden de hiç kaçmaz, silin kötülükleri!
“ Dünya ulusu için, tayin ettim yerime,
“ Size baksm, Yapkara, Mandı-Şire, Şal-Yime.
“ insanlara iyi bak, ey Yapkara, Yapkara!
“ Şeytan bir gün gelirse, bil ki ruhu kapkara!
“ ölen insanların, ruhunu çalacaktır,
“ Kendi ulusu için, yurdunu alacaktır!
“ Varma sakın üstüne, Mandı-Şire’ye söyle,
“Mandı-Şire kutludur, onu, o yener böyle!
“ Dedi : —“ Ey Bodo Sungkü, bekle ayla güneşi!
“Mandı-Şire sen de bak, sakla ayla güneşi!
“ Fenaları iyiden, sen uzak tut Mai-Tere\
“ Düşmanları karnimden, sen de ey Mandı-Şire!
“ Benim adımı hep an, tenine güç geldikçe,
“ Başkasına yaptırma, kötü şeyi bildikçe!
“ ölenlerin mirası, herkese eşit olsun,
“ Fayda bulsun öksüzler, herkesle eşlik bulsun!
“ Adı çıkmışsa eğer, bir Hakan iyi diye,
“ Sen sanma, inanma hiç, halkı da iyi diye!
“ öğret insanlara 6en, her dem iyi olmağı,
“ öğret oltayla balık, ağla balık tutmağı.
“ Hayvan beslemenin de, öğret yolu ne ise,
“ öğret sincap tutmağı, yapsınlar bir elbise.

“ Şevket insanları hep, yollara senden iyi!
“ Ben varmışım gibi, eğit hep, hem benden iyi!”
Tanrı bunları demiş, ordan uzaklaşmıştı,
Mandı-Şire dünyada, yapayalnız kalmıştı.
Bir çengel bulup hemen, oltaya çengel taktı,
Kendiri eğirerek, bir ağı kendi yaptı.
Bir de kayık yaparak, onlarla balık tuttu,
Balığı çok olmuştu, artık kendi mes’uttu.
Barutu icat edip, tüfekte atıverdi,
Tüfeğini kullanıp, sincap avlayıverdi.
Her şeyi iyi gitti, Tanrının sözü ile,
Her iş yolunda gitti, Tanrı öğüdü ile!
Her şeyi yapabildi, her şeyi bulabildi,
Aç kalmadı Tanrıdan, her şeyi alabildi.
Mandı-Şire dedi ki, yine günlerden bir gün :
“ Bir rüzgâr beni alıp, uçuracaktır bu gün!”
Gerçekten bir rüzgâr geldi, Mandı-Şire’yi aldı,
Girdapları içinde, uçurup göğe saldı.
Bunu gören Yapkara : —“ Mandı-Şire’yi,” dedi,
“ Tann kendi payına, alarak bizden gitti!
“ Onu aramam artık, çünkü göremem artık,
“ Tanrının tek elçisi, şimdilik benim artık.
“ Sanki yeniden doğdum, geriye yeni döndüm,
“ Tanrının elçisiyim, dünyaya yeni döndüm.
“ Sakın yoldan çıkmayın, Tanrıdan öğrenilen;
“ Kuvvetin aslı budur, Tanrıdan bize gelen!”
Diye öğütler verdi, sonra da çıkıp gitti.

EK 2: Verbitskiy Derlemesi

Dünya bir deniz idi, ne gök vardı, ne bir yer,
“ Uçsuz, bucaksız, sonsuz, sular içreydi her yeri
“ Tanrı Ülgen uçuyor, yoktu bir yer konacak,
“ Uçuyor, arıyordu, katı bir yer, bir bucak.
“ Kutsal bir ilham ile, nasılsa gönlü doldu,
“ Kayıptan gelen bu ün, ona bir çare buldu.
“ Göklerden gelen bir ses, Ülgen’e buyruk verdi :
“— Tut önündeki şeyi, hemen yakala!” Dedi.
“ Ülgen bu emre uydu, uzattı ellerini,
“ İçinden tekrarladı, Semânın sözlerini.
“ Denizden çıkan bir taş, fırladı çıktı yüze,
“ Hemence taşı tuttu, bindi taşın üstüne!
“ Artık Ülgen memnundu, rahatı bulmuş idi,
“ Üzerinde duracak bir yeri olmuş idi.
“ Göklerin emri ile, bulunca Ülgen durak,
“ Artık vakit gelmişti, gökleri yaratacak!
“ Ülgen hep düşünmüştü, ta göklere bakarak:
“— Bir dünya istiyorum, bir soyla yaratayım!
“ Bu dünya nasıl olsun, ne boyla yaratayım!
“ Bunun çaresi nedir, ne yolla yaratayım!”
“ Bir Ak-Ana (Ak-Ene) var idi, yaşardı su içinde,
“ Ülgen’e şöyle dedi, göründü su yüzünde :
“— Yaratmak istiyorsan, sen de bir şeyler Ülgen,
“ Yaratıcı olarak, şu kutsal sözü öğren!
“ De ki hep, “ Yaptım oldu!” Başka bir şey söyleme !
“ Hele yaratır iken, “ Yaptım olmadı!” Deme!
“ Ak-Ana bunu dedi, sonra kayboluverdi,
“ Denize dalıp gitti, bilinmez noluverdi.
“ ülgen’in kulağından bu buyruk hiç çıkmadı,
“ İnsana bu öğüdü iletmekten bıkmadı :

“— Dinleyin , ey insanlar! “ Var’ ı yok demeyiniz !
“ Varlığa yok deyip de, yok olup gitmeyiniz!”
“ Ülgen yere bakarak: “ — Yaratılsın yer!” Demiş.
“ Bu istek üzerine, denizden yer türemiş.
“ Ülgen göğe bakarak : “— yaratılsın Gök!” Demiş.
“ Bu buyruk üzerine, üstünü gök bezemiş!
“ Tanrı Ülgen durmamış, ayrıca vermiş salık,
“ Bu dünyanın yanma, yaratılmış üç balık.
“ Bu büyük balıkların, üstüne dünya konmuş,
“ Balıklar çok büyükmüş, dünyaya destek olmuş.
“ Dünyanın yanlarına, iki de balık konmuş,
“ Dünya gezer olmamış, bir yerde kalıp donmuş.
“ Bir başka balık ise, yere gerilmiş imiş,
“ Kapkaranlık kuzeye, başı çevrilmiş imiş.
“ Ortadaki balığın başı tam kuzeydeymiş,
“ Tufan hemen başlarmış, yönü az değişseymiş.
“ Onun başı her zaman, tam yönle durmalıymış,
“ Bu yön hiç değişmeden, kuzeyde olmalıymış.
“ Onun başı az düşse, tufanlar başlar imiş,
“ Tufanla taşan sular, dünyayı kaplar imiş.
“ Başı zincirler ile, bu yüzden bağlanmıştı,
“ Başın oynamaması, bu yolla sağlanmıştı.
“ Zincirler bağlanmışmış, ortadaki direğe,
“ Balık n olur, ne olmaz, kımıldamasın diye!
“ Tanrı balık işini, verdi Mandı-Şire’ye
“ Mandı-Şirc düzeltti, başı dönse nereye.
“ Günlerden bir gün yine, yer suya gömülmüştü,
“ Çünkü balığın başı aşağıya düşmüştü.
“ Dünya yaratılınca, Tanrı rahatı seçti,
“ Oturmak için yine, Altın-Dağ’na geçti.
“ Çok büyük bir dağ idi, Altm-Dağ dedikleri,
“ Ayla Güneşe değer, gökteydi delikleri.

“ Bulunurdu Altın-Dağ, gökle yer arasında,
“ Ülgen de otururdu, bu dağın ta başında!
“ Dağın etekleriyse, dünyaya değmez idi,
“ Bir adam boyu kadar, durur da düşmez idi.
“ Dünya yaratılışı, altı günde olmuştu,
“ Yedinci günde ise, Bay-Ülgen uyumuştı.
“ Bir gün yattıktan sonra, Bay Ülgen kalktı yine,
“ Etrafına bakındı, neler yarattım diye.
“ Bizimkinden başkaydı, kendine eş dünyası,
“ Onun eğildi yalnız, Ay ve Güneş dünyası,
“ Dokuz ayrı dünya da, fazla yaratılmıştı,
“ Birer cehennem ile, bir de yer katılmıştı.
“ Dünyaların büyüğü, Han-Kurbaatan*Tengere,
“ Bu dünyalar içinde, yok o dünyadan üzre!
“ İlgen bu dünyasına, verdi yardımcı bir Han,
“ Bu Han’ ın adı idi, Mangızın-Matmas-Burkanı.
“ Tanrılar barınağı, Han-Kurbustan-Tengore,
“ Cehennem i’nin adı, Mangız-Toçiri-Tamu,
“ Altın-Telegey ise, onun yerin ise ııamı
“ Cehennem i yaparken, Tanrı hiç boş durmamış,
“ Matman-Kara adıyla, bir de mühür atamış.
“ Doksan dokuz dünyanın, ortancalar ortası,
“ Adı Ezrc-Kurbustan, Teııgere, Gök dünyası.
“ Bu dünya müdürünün kendisi de idi Han,
“ Belgecin-Keratlu, Türün-Musıkay Burkan.
“ Kurulduğu yer ise, Altın-Şarka adlı yer,
“ Cehennemine herkes, Tüpken-Kara-Tamu der.
“ Biri bu Cehennem i, idare eder baştan,
“ Bu da kutsal ruhlardan, bir Matman-Karakçı Han,
“ Dünyamıza gelince, dünyalar düzeninde,
“ Eıı küçük olanıdır, insan yaşar içinde.
“ İnsan'ııı Dünyasına derler Kara-Tengere,

“ İdare eder onu, kutsal büyük May-Tere.
“ Dünya cehennemine, toptan Kara-Tcş derler,
“ Kerey-Han adlı biri, onu idare eder.
“ Sanma ki bizim dünya, dünyalar içre tektir,
“ Otuz üç katlı gökle, dünya çok çok yüksektir.
“ Yine günlerden bir gün, Tanrı Ülgen denize,
“ Bakarak duruyordu, şaşırdı birden bire,
“ Bir toprak parçacığı, sulara yüzüyordu,
“ Toprağın üzerinde, birde kil duruyordu.
“ Toprak üstündeki şey, dedi, nedir acaba,
“ İnsan oğlu bu olsun, insana olsun baba,
“ Görünmeğe başladı, insan gibi bir şekil,
“ Birden insan olmuştu, toprak üstündeki kil.
“ İnsanda toplanmıştı, her çeşitten yeterlik,
“ Bu ilk insanın ise, adı olmuştu Erlik.
“ İnsan yaratan Tanrı, ortalardan kayboldu,
“ Erlik de yola çıktı, arayıp onu buldu.
“ Tanrı'mn gönlü temiz, yücelerden yüceydi,
“ — Bir küçük kardeşim ol! Diye, Erlik'e dedi.
“ Erlik Tanrı t ' lgen'in kardeşi olmuş idi,
“ Fakat nedense kalbi, hırs ile dolmuş idi.
“ Erlik yaratılınca, gezip, tozup, eğlendi,
“ Aradan günler geçti, birden durup söylendi :
“ — Ben niçin olmayayım, Tanrı'dan daha yüksek,
“ Tanrı neden dolayı, göklerde olsun bir tek!
“ Ben niçin olmayayım, hem kuvvetli, hem yüce,
“ Bu bir kabahat mı dır, ben doğduysam yenice!
“ Daha ileri gidip, gözleri hırsla doldu,
“ Tanrı'yı kıskanarak, ezelî düşman oldu.
“ Güçlü Tanrı'ya baktı, kutsal gücü kıskandı,
“ Söylenmeğe başladı, kendi nefesine kandı :
“ — Ah! Keşki ben de böyle, insan yaratabilsem!

“ Dünya sahibi olsam, dünya yaratabilsem!”
“ Tanrı baktı ki. Erlik, pek bir işe yaramaz,
“ Erlik’ in varlığıyla bu dünya da yaşamaz.
“ Yarattı Mandı-Şire, adlı bir kahramanı,
“ Dedi, Erlik yerine korusun bu insanı.
“ Mandı-Şire’den başka , kemikleri kamıştan,
“ Yedi kişi yarattı, etleri de topraktan,
“ Nefesiyle üfledi, tuttu kulaklarına,
“ Yedi insanın hemen, can geldi ruhlarına
“ Tuttu burunlarına, bir dahacık üfledi,
“ Akıl verdi, insana, ruha akıl ekledi.
“ Kutsal er Mandı-Şirc, İnsanı koruyacak,
“ Onu yaşatacaktı, düşmanları koğarak.
“ Ama İnsanoğluna biri lazımdı ancak,
“ Onun idaresini, bir düzene koyacak,
“ Bunun için de Tanrı, May-Tere’ye verdi can,
“ Dedi İnsanoğlu’nun başına oluver Han!”